

Základní členění

ÚVOD

I. STÁT A PRÁVO OBDOBÍ HABSBURSKÉHO ABSOLUTISMU (1620–1848)

1. Základní vývojové trendy
2. Změny v uspořádání absolutistického státu
3. Přebudování právního řádu

II. STÁT A PRÁVO V KONSTITUČNÍ ÉŘE HABSBURSKÉ MONARCHIE (1848–1918)

1. Základní vývojové trendy
2. Ústavní vývoj a zakotvení základních občanských práv
3. Vývoj státního aparátu
4. Vývoj volebního práva
5. České státoprávní koncepce
6. Právo v letech 1848–1918

[Srovnávací chronologický přehled dat]

[Literatura]

Podrobný obsah

ÚVOD

I. STÁT A PRÁVO V OBDOBÍ HABSBUŘSKÉHO ABSOLUTISMU (1620–1848)

1. Stát a právo v ekonomických a politických souvislostech doby
 - 1.1 Přelomový charakter absolutistického období
 - 1.2 Charakteristické rysy absolutistické vlády
 - 1.3 Proměny habsburského absolutismu
 - a) Počátek absolutistické vlády
 - b) Osvícený absolutismus
 - c) Policejní absolutismus
2. Změny v uspořádání absolutistického státu
 - 2.1 Základní vývojové linie
 - 2.2 Panovník
 - 2.3 Ústřední orgány
 - 2.4 Zánik společných orgánů zemí České koruny

Česká dvorská kancelář v letech 1620–1749

 - 2.5 Správa jednotlivých zemí
 - 2.6 Organizace soudnictví
 - 2.6.1 Základní vývojové tendence
 - 2.6.2 Změny v soudní organizaci do roku 1783
 - 2.6.3 Josefínská soudní reforma z roku 1783
 - 2.7 Krajská správa
 - 2.8 Vrchnostenská správa
 - 2.9 Správa měst

Vývoj městské správy

Cechy
 - 2.10 Vojenská správa
 - 2.11 Počátky centralizovaného policejního aparátu
 - 2.12 Církevní správa
 - 2.13 Další reformy osvícenského absolutismu

Regulace pozemkově vrchnostenských vztahů

Reformy v daňové oblasti

Toleranční patent

Školská reforma
3. Přebudování právního řádu
 - 3.1 Základní tendence vývoje právního řádu
 - 3.2 Obnovená zřízení zemská
 - 3.3 Městské právo a další zvláštní práva
 - 3.4 Kodifikace občanského práva

Pokus Marie Terezie o kodifikaci občanského práva

Občanskoprávní předpisy Josefa II.

Všeobecný občanský zákoník (ABGB) z roku 1811
 - 3.5 Kodifikace trestního práva

Trestněprávní předpisy po Bílé hoře

Trestní zákoník Josefa I. (1707/1708)

Constitutio criminalis Theresiana (1768/1869)

Trestní zákoník Josefa II. (1787)

Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích (1803)
 - 3.6 Procesní předpisy

II. STÁT A PRÁVO V KONSTITUČNÍ ĚŘE HABSBUŘSKÉ MONARCHIE (1848–1918)

1. Stát a právo v ekonomických a politických souvislostech doby
 - 1.1 Revoluce let 1848–1849
 - a) Hlavní události celorakouského významu

Exkurs: Revoluce v Uhrách
 - b) Revoluce v Čechách
 - c) Vývoj na Moravě

- 1.2 Bachovský absolutismus
- 1.3 Obnovení konstitučního režimu
- 1.4 Dualizace říše
- 2. Ústavní vývoj a zakotvení základních občanských práv
 - 2.1 Dubnová ústava 1848
 - 2.2 Moravská zemská ústava
 - 2.3 Kroměřížský návrh 1848
 - 2.4 Březnová ústava 1849
 - 2.5 Silvestrovské patenty 1851
 - 2.6 Říjnový diplom 1860
 - 2.7 Únorová ústava 1861
 - 2.8 Prosinčová ústava 1867
 - 2.9 Základní občanská práva a svobody
 - Společovací právo
 - Shromažďovací právo
 - Svoboda tisku
- 3. Vývoj státního aparátu
 - 3.1 Ústřední orgány habsburské monarchie
 - 3.1.1 Rakouské parlamenty
 - Náčrt vývoje do roku 1867
 - Říšská rada podle prosinčové ústavy
 - Delegace
 - 3.1.2 Panovník
 - Náčrt vývoje do roku 1867
 - Postavení panovníka po roce 1867
 - 3.1.3 Ministerstva
 - Náčrt vývoje do roku 1867
 - Ministerstva po roce 1867
 - 3.2 Organizace soudnictví
 - Vývoj soudní soustavy a organizace soudů do roku 1867
 - Soudní soustava po roce 1867
 - 3.3 Vývoj místní správy a samosprávy
 - 3.3.1 Orgány politické správy
 - Vývoj právní úpravy
 - Konečná organizace politické správy
 - 3.3.2 Samosprávné korporace
 - Vývoj právní úpravy místní a územní samosprávy
 - Definitivní podoba místní a okresní samosprávy
 - Definitivní podoba zemské samosprávy
 - 3.4 Ozbrojené sbory habsburské monarchie
 - Armáda a námořnictvo
 - Státní policie
 - Obecní policie
 - Četnictvo
 - 3.5 Vztah státu a církve
- 4. Vývoj volebního práva
 - 4.1 Volby do obcí a okresních samospráv
 - 4.2 Volby do zemských sněmů
 - 4.3 Volby do říšské rady
- 5. České státoprávní koncepce a český politický život
 - a) Vývoj do roku 1867
 - b) Za platnosti prosinčové ústavy
- 6. Právo v letech 1848–1918
 - 6.1 Základní vývojové tendence
 - 6.2 Občanské právo
 - 6.2.1 Změny v právní úpravě
 - 6.2.2 Vybrané instituty občanského práva
 - Subjekty práva
 - Manželství, rodina a s nimi související instituty
 - Věci

Věcná práva

Smlouvy

Dědění

6.3 Obchodní a směnečné právo

6.3.1 Vývoj právní úpravy

6.3.2 Vybrané instituty směnečného a obchodního práva

Směnky

Obchodní jednání a obchodník

Obchodní společnosti

Družstva

6.4 Živnostenské právo

6.4.1 Živnostenský řád

6.4.2 Živnosti

6.5 Úprava pracovněprávních vztahů a sociálního zabezpečení pracovníků

6.6 Řízení v civilněprávních věcech

6.6.1 Nesporné řízení a některé další typy řízení

6.6.2 Občanský soudní řád a spolu s ním vydané předpisy

6.7. Zákoníky trestního práva hmotného

6.7.1 Trestní zákoník z roku 1852 a některé pozdější předpisy s trestněprávními normami

6.7.2 Vojenský trestní zákon z roku 1855

6.7.3 Vybrané instituty trestního zákona z roku 1852

Druhy deliktů a odpovědnost za jejich spáchání

Polehčující a přitěžující okolnosti

Systém trestů

Chráněné zájmy a příklady zločinů, přečinů a přestupků

6.8 Trestní řády

6.9 Trestní řízení správní

[Srovnávací chronologický přehled dat]

[Literatura]

Úvod

1. Obecná poznámka k vnímání periodizace

a) „Qui bene distinguit, bene docet“, říkají latiníci, neboť vědí, že dobře může učit jen ten, kdo má látku dobře roztržiděnu (což pochopitelně platí i o učení se). Jedním z podstatných prvků dobrého historického výkladu, který se snaží obsáhnout delší časový úsek, je proto vhodné časové rozčlenění – **periodizace**. Najít optimální členění historického vývoje ovšem není vůbec jednoduché. Základní problém každého periodizování spočívá v tom, že je vždycky něčím umělým, co se snažíme zvnějšku vnést do přirozeného, v zásadě kontinuálního vývoje. Potřebujeme a hledáme při něm mezníky k vymezení začátků a konců jednotlivých etap, ale **historický vývoj charakterizují trendy**. Společnost se totiž zpravidla nerozvíjí v náhlých skocích, kvalitativních změnách, ke kterým dojde den ze dne. Jak se můžeme přesvědčit na četných případech, evoluční, postupně dozrávající a zažívané změny vykazují největší stabilitu a trvanlivost. I po radikálních revolucích dlouhodobě přežívá jen to, pro co již existovaly potřebné předpoklady.

Jsou-li tím rozhodujícím trendy, nikoliv jednorázové předěly, musíme každý zvolený periodizační **mezník** chápat jen jako **symbol** nastoupení nebo odeznění určitého vývojového trendu. Zpravidla neoznačuje vlastní změnu, ale váže se k rozhodujícímu popudu (rozhodujícímu alespoň podle autorova názoru), který pozdější, často do dlouhé doby rozložené, postupné změny vyvolal, nebo k nejzřetelnějšímu projevu nově nastoupeného trendu. Je vždy volen subjektivně, v závislosti od osoby autora, jeho úhlu pohledu i konkrétní potřeby.

Ať tedy chceme nebo nechceme, **při hledání předělů skutečnost vždy zjednodušuje**, a tedy i deformujeme. Jde však o míru tohoto zjednodušení – měla by být co nejmenší.

b) I když naše prostá periodizace musí od této skutečnosti abstrahovat (resp. právě proto), je třeba zdůraznit, že **vývoj státu a práva spolu sice úzce souvisejí, ale zpravidla se zcela nekryjí**. V historii se často setkáváme s tím, že k přebudování jednotlivých právních odvětví, které potřebuje nezbytnou přípravu, docházelo s jistým zpožděním po politických změnách a s nimi spojené přestavbě státního aparátu (srovnej například vydání trestních řádů v padesátých letech 19. století). Někdy se ovšem naopak vládnoucí režim bránil zásahům do politické struktury, ale podstatným změnám v jednotlivých právních odvětvích nekladl překážky (jak tomu bylo například na začátku 19. století při vydání přelomových rakouských kodifikací trestního a občanského práva).

2. Období let 1620-1918

Jednotlivé instituce českého středověkého stavovského státu a práva postupně **odumíraly nebo se transformovaly v období habsburského absolutismu**, především v jeho

osvícenské fázi. Nahrazovaly je instituce a instituty obsahově i formou nové, postupně negující stavovská privilegia, racionalizující fungování státu, zefektivňující právní řád a poskytující občanům jistou míru právní jistoty, tedy s rysy, charakteristickými pro státní uspořádání a právní řád druhé poloviny 19. a 20. století. Poměrně dlouhou dobu přetváření středověkých státoprávních institucí na moderní můžeme proto vidět jako jakýsi spojovník mezi oběma základními typy státu a práva – středověkým (předmoderním) a moderním. Symbolicky ji ohraničujeme porážkou českých stavů na Bílé hoře v roce **1620** a revolučním rokem **1848**, tedy daty, jimiž se v českých zemích tradičně vymezuje habsburský předrevoluční absolutismus.

Druhá část období, jak je vymezeno pro tento text, končí zase mezníkem s významným politickým pozadím – vznikem samostatného československého státu v roce **1918**. Charakterizuje ji postupný přechod ke konstitučnímu uspořádání a jeho postupné upevňování v dualizované habsburské monarchii.

Myslitelné a zdůvodnitelné by byly i jiné mezníky, případně bychom mohli jako výchozí zvolit podrobnější členění, jak je najdete v power-pointových prezentacích k tomuto období. Pro roky 1620 a 1848 jako hranice přeměn středověkého státu a práva v „moderní“ jsme se rozhodli především proto, že jsou událostmi celoevropského významu a tradičně se chápou také jako klíčové okamžiky ve vývoji českého státu. Období let 1620–1848 se u nás navíc všeobecně vnímá jako samostatná a ucelená etapa absolutistického vládnutí. Terminus a quo, tedy námi zvolený počátek, bychom ovšem mohli zpochybnit poukazem na skutečnost, že se český stát a české právo rozplynuly vlastně až v reformách osvícenského absolutismu, které zároveň zásadním způsobem modernizovaly státoprávní instituce. Terminus ad quem, tedy rok 1848, zase relativizuje známý fakt, že ještě celé další desetiletí po něm Habsburkové vládli absolutisticky (bachovský neoabsolutismus) a že právě v tomto desetiletí byla v podstatě završena přestavba rakouského právního řádu. Rok 1918 lze zpochybnit pro změnu tím, že s výjimkou ústavního práva vlastně žádným výrazným mezníkem není, protože československým stát recipoval dříve platné rakouské a uherské právo.

Novověký konstituční stát a právo vyrostly z revolucí 16. – 19. století. V habsburské monarchii na osvícenské myšlení a některé pozitivní státoprávní přeměny z absolutistického období navázala revoluce let 1848–1849. Její protagonisté usilovali o důslednější prosazení **rovnosti** obyvatel (zrušení poddanství a šlechtických výsad), garantování **politických i osobních práv** „nově zrozených“ občanů **v ústavních aktech** závazných i pro panovníka a jeho výkonné orgány a celkovou demokratizaci a liberalizaci života. Revoluce zasadila starému způsobu vládnutí rozhodující ránu, i když se její zásadní důsledky neprojevíly okamžitě.

Pro uspořádání moderního státu často používáme označení **konstituční stát** nebo hovoříme o **právním státu**. V obou případech máme na mysli takové uspořádání, kde je zaručena rovnost před zákonem, výkon státní moci je vázán obecně závaznými pravidly, občané mají možnost reálně se podílet na státní moci a stát jim garantuje všechna další

I. STÁT A PRÁVO V OBDOBÍ HABSBURSKÉHO ABSOLUTISMU (1620–1848)

1. Stát a právo v ekonomických a politických souvislostech doby

1.1. Přelomový charakter absolutistického období

a) Několikasetleté období absolutistického vládnutí Habsburků (termíny „Habsburkové“ a „habsburská vláda“ budeme používat také jako zkrácené označení pro režim, tedy způsob vládnutí, uplatňovaný v jednotlivých obdobích jejich vlády) představuje ve vývoji státu a práva neobyčejně **významnou etapu**. Opatření absolutistických panovníků zásadním způsobem měnila povahu státního aparátu a právního řádu. Středověké rysy postupně překrývaly moderní principy. Tento proces přestavby státních institucí a práva nakonec na prahu druhé poloviny 19. století vyústil – v rozporu se zájmy svých iniciátorů a jejich nástupců na trůně – v prosazení koncepce konstitučního státu a proklamování principu rovnosti občanů před zákonem.

b) Habsburský absolutismus se ovšem **neprojevoval v celé říši stejně**. Centralizační snahy a s nimi spojené přebudování státního aparátu a vytváření právního řádu postaveného na jednotném základě výrazně ovlivnily dění v českých a rakouských zemích, podstatně méně však zasáhly uherskou část monarchie. Jak víme ze slovenských právních dějin, **uherská šlechta se vídeňskému centralismu houževnatě bránila** a dosáhla toho, že si uherské instituce ústřední a místní správy uchovaly po celé toto období řadu prvků z předchozího období a uherský právní řád se dále kontinuálně rozvíjel na svém původním středověkém základě. Unifikace vývoje v českých a rakouských zemích po nástupu Marie Terezie a stále zřetelnější odlišnost uherské části monarchie se promítly také do uspořádání říše, v němž původní trojdílnou rakousko-uhersko-českou strukturu monarchie postupně nahrazovalo – prozatím neoficiální, fakticky však zcela zřetelné – dualistické rakousko-uherské členění.

Poznámka: *Už jsme upozornili na to, že společnost šel od stavovské k absolutní monarchii v procesu dlouhodobého soupeření stavů s panovníkem. Konstatovali jsme také, že v českých zemích se po porážce stavovského povstání v roce 1620 Habsburkům podařilo během velmi krátké doby toto téměř sto let trvající soupeření jednoznačně rozhodnout ve svůj prospěch a postupný proces přeměnit na rychlé a důsledné nastolení absolutistických metod vládnutí. Díky tomu také rok 1620 vnímáme jako počátek absolutismu v českých zemích. V historických pracích věnovaných slovenskému vývoji se za počátek absolutismu zpravidla označuje rok 1526, protože nástup panovníků nové dynastie v uherských poměrech nejlépe symbolizoval nastupující centralizační vývojový trend.*

c) Absolutistickou éru chápeme jako svým způsobem **přechodové období** mezi středověkým stavovským a novodobým konstitučním státem a mezi středověkým partikulárním právem a právním řádem vycházejícím z rovnosti před zákonem a respektujícím základní práva občanů. Zároveň je to období, které rozhodující měrou ovlivnilo podobu

státoprávních institutů na území českých zemí nejen ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století, tedy za existence habsburské monarchie, ale vlastně i v současné době.

Na našem ocenění významu této etapy pro rozvoj státu a práva v zásadě nic nemění ani některé nesporně negativní momenty. Můžeme je vidět zejména v **politickém a ekonomickém zaostávání** habsburské monarchie za ostatní Evropou, projevujícím se především v 19. století, v **polovičatosti některých změn**, v **sociálním, náboženském a později národnostním útlaku** vyvíjeném rakouskou a uherskou administrativou nebo ve skutečnosti, že v nové organizaci **mizely tradiční instituty českého práva, český stát ztrácel** na územním rozsahu a fakticky **se rozplýval ve stále zřetelněji centralizované západní části habsburského soustátí**.

Vyzvednout naopak můžeme především tyto skutečnosti:

* Ve státní správě Habsburkové – daleko úspěšněji v českých a rakouských zemích než v Uhrách – postupně odbourávali středověké instituce a nahrazovali je novým, výkonnějším **byrokratickým aparátem**, jehož struktura i vnitřní organizace jednotlivých úřadů se v základních principech příliš nelišily od současné státní správy. Od státní správy se oddělovalo soudnictví. Nechtěným završením nového chápání funkcí a činnosti státu, provázeného vznikem nových orgánů s odlišnou vnitřní výstavbou a s jinak uspořádanými vzájemnými vztahy, se stal požadavek ústavní úpravy postavení občana a výkonu státní moci, důrazně uplatněný v roce 1848. S přebudováním státního aparátu byl spojen i postupný zánik jednotlivých společných orgánů českého státu.

* Také v **právu** – a opět především v nově formované západní části monarchie – se prosazovaly **moderní principy**. V rakouských a českých zemích právní obyčej nahradilo psané právo a středověký právní partikularismus se tu stal minulostí. Nové právní předpisy již upravily jednotlivá právní odvětví vymezená podle předmětu úpravy jednotně pro všechno obyvatelstvo bez ohledu na příslušnost k různým společenským vrstvám. V soukromém právu, jehož základní předpis – Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 – na území České republiky platil až do roku 1950, se výrazně uplatnily instituty, vycházející z římského práva. V posledních trestních zákonících tohoto období už neměly místo iracionální důkazní prostředky, mrzačící tresty a podobné instituty, naopak se v nich uplatnily zásady zákonnosti a presumpce nevinny a další principy a instituty, zmírňující krutost trestního práva a navozující právní jistotu občana. Samostatně a odlišně bylo upraveno řízení v civilních a trestních věcech. Podobně jako český stát v osvícenských reformách prakticky zaniklo také samostatné středověké české právo.

* V druhé polovině 18. století habsburští panovníci po prve výrazně **zasáhli do pozemkově vrchnostenských vztahů**, když nejdříve vymezili maximální rozsah povinností závislého obyvatelstva vůči vrchnosti a postavily vrchnostenský aparát pod kontrolu státních orgánů (robotní patenty) a pak zrušili přežívající formy osobní závislosti (zrušení nevolnictví). Učinili tak první kroky na cestě k odstranění feudálních majetkových poměrů na venkově a k zrovnoprávnění závislého obyvatelstva.

* Do úředních aktů i do myšlení státníků, úředníků a praktických právníků pronikaly **přirozenoprávní ideje**. Představovaly zárodek nového společenského uspořádání, vyjádřeného formulací principu rovnosti před zákonem a dalších základních občanských práv a přijetím ústavy, zajišťující občanům podíl na řízení státu a zakotvující dělbu moci.

* Na konci 18. a v první polovině 19. století se v procesu národního obrození formovala **myšlenka svébytnosti českého (a slovenského) národa**, která vyústila v průběhu první světové války až do požadavku vlastní, na dosavadním uspořádání nezávislé státnosti.

* Po faktické ztrátě obou Lužic v roce 1635, velké části Slezska v roce 1742 a zahraničních lén v průběhu 18. století a po pevném připojení (bohemizaci) Chebska v 18. století se jádro českého státu ustálilo v podobě, která už **předznamenala územní rozsah dnešní České republiky**.

1.2. Charakteristické rysy absolutistické vlády

Imanentní součástí absolutistického způsobu vládnutí představovaly panovnické samovládí (absolutismus v užším slova smyslu) a centralizace. Habsburskou variantu absolutismu však charakterizovaly ještě další rysy. Průvodním jevem centralizace v českých zemích se stala germanizace. Počáteční fázi provázely také refeudalizace a rekatolizace.

Absolutistickou formu vládnutí spojujeme především s **panovnickým samovládím** v tom smyslu, že téměř všichni úředníci, úřady a další veřejnoprávní instituce podléhali panovníkovi, který měl právo konečného rozhodnutí. Soustředění rozhodující moci v ruku panovníka podmiňovalo další rysy absolutismu. Aby panovník mohl kvalifikovaně rozhodovat, musel mít ve své bezprostřední blízkosti zkoncentrován účinný aparát, nadaný rozsáhlými pravomocemi a schopný opatřovat prostřednictvím nižších složek spolehlivé informace, navrhnout efektivní opatření a dohlížet na jejich realizaci (**centralizace**). V prvních desetiletích po roce 1620 centralizovali habsburští panovníci v rámci historických celků, z nichž jejich soustátí vzniklo. Marie Terezie začala vytvářet společné rakousko-české orgány a v tomto trendu pokračovali i její nástupci. Jen Josef II. se bez úspěchu pokusil

sjednotit správu celé monarchie včetně její uherské části. V organizaci centralizovaného aparátu, jehož složky byly vertikálně i horizontálně propojeny, se již nešlo spoléhat na urozené, ale často profesně i lidsky nepřipravené stavovské úřednictvo. Místo něj se v královských službách stále více prosazovali odborně připravení **byrokraté**.

Germanizaci je třeba chápat jako logickou konsekvenci centralizace a byrokratizace státního aparátu. Zpočátku také v podstatě nesledovala jiné cíle než zefektivnění fungování státní správy. Teprve v národnostně rozjítřených poměrech 19. století se stala též nástrojem cíleného národního útlaku.

Refeudalizace, k níž došlo hned na počátku absolutistického období, znamenala znovuupevnění uvolněných feudálních vazeb, znovupřipoutání závislého obyvatelstva k půdě. Tvrdá **rekatolizace**, která zasáhla především české země po porážce protestantských stavů v roce 1620, souvisela s celoevropským náboženským konfliktem, završených právě v třicetileté válce. Řešení náboženské otázky zakotvené ve Vestfálském míru, přiznávajícím vrchnostem právo nutit své poddané, aby přijali jejich víru (*ius reformandi*), umožnilo Habsburkům vyvíjet na nekatolické obyvatelstvo po dlouhá desetiletí nevybíravý tlak, který zřetelněji povolil až v osvícenském období.

Lze tedy konstatovat, že

- panovnické samovládí a centralizace provázely absolutistickou vládu trvale,
- refeudalizace a rekatolizace charakterizovaly především její počáteční fázi,
- centralizace a s ní spojená silná germanizace, byrokratizace státní správy a ingerence státu do dosud nepovšimnutých oblastí se nejvýrazněji projevovaly v osvícenském období a
- od doby vlády Marie Terezie (s krátkým přerušením za Josefa II.) se zcela zřetelně prosazovala tendence k dualizaci říše.

1.3. Proměny habsburského absolutismu

a) Počátek absolutistické vlády

V prvních desetiletích po Bílé hoře nebyla modernizace státní správy a právních institutů příliš zřetelná. Přesto se postupně – jako průvodní jev centralizace a unifikace – zkvalitňoval výkon státní správy a zdokonaloval právní řád. Ekonomicky podmíněnou tendenci k centralismu ve střední Evropě ještě podporovalo vědomí nebezpečí ze strany rozpínavé Osmanské říše, ovládající jihovýchodní oblasti habsburského soustátí a ohrožující i jeho centrální část. Jak jsme již uvedli, výrazněji se projevovaly další rysy nastupujícího absolutismu – refeudalizace a rekatolizace, neboť absolutistický režim v tomto období

usiloval o upevnění rozmělněných pozemkově vrchnostenských vztahů a persekvoval nekatolické obyvatelstvo.

Pro další vývoj byla významná zejména rekodifikace zemského práva Obnovenými zemskými zřízeními a „*státní, základní a domovní*“ zákon z roku 1713, později nazvaný Pragmatická sankce.

Obnovená zřízení zemská zaváděla pro České království (1627) a pro Moravu (1628) absolutistickou formu vládnutí. Přiznávala králi výlučné oprávnění tvořit nové právní normy. Umožňovala mu udělovat bez souhlasu stavů inkolát, tj. obyvatelské právo. Podřídila mu výkonný aparát, protože královští úředníci už nepřísahali stavům, ale jen jemu. Omezovala vliv městského stavu, jemuž ve sněmech příslušel jediný hlas. Změnila strukturu zemského sněmu v Čechách, kde přibyl chybějící stav duchovenstva, který tvořili arcibiskup a preláti, držící svobodné statky. Jako úřední jazyk připouštěla vedle češtiny také němčinu. Rekodifikace zemského práva tak zcela jednoznačně směřovala k centralizaci a unifikaci, ale sounáležitosti českých zemí a označení Česká koruna (Krone Böhmeim) se ještě nedotýkala. Významný český právník a syn předního českého politika a jednoho z protagonistů dění v roce 1848 Bohuš Rieger stručně charakterizoval změnu režimu těmito slovy: „*Úřady a soudy byly pokrálovštěny, hlavním oborem sněmovní činnosti zůstalo bernictví se zemským hospodářstvím, zákonodárství vykonáváno bylo absolutisticky*“. Do soukromoprávních institutů nového zákoníka, jimiž se budeme více zabývat až později, výrazněji pronikly římskoprávní zásady (viz 3.2.).

Poznámka: *Obnovená zemská zřízení jakoby předznamenávala ambivalenci absolutistického období: svou formou, tj. zahrnutím úpravy „ústavních“, správních, trestních, finančních, osobněprávních, majetkových a dalších norem do jednoho předpisu, ještě pevně spočívala ve středověku, v obsahu však už najdeme leccos nového, typického pro další vývoj.*

Pragmatická sankce se stala trvalou součástí a jednou z hlavních opor uspořádání habsburské monarchie až do roku 1918. Karel VI. jí chtěl zabezpečit, aby země soustátí „*nerozděleně přešly na jeho nástupce, v první řadě dědice mužské, a nebylo-li by těchto, na ženské*“. Deklaroval tedy „*na věčné časy*“ nedílnost habsburské monarchie a zaváděl pevný a v zásadě jednotný nástupnický řád panovnického rodu. Stanovil, že na trůn nastupují přednostně mužští potomci z panovnické rodiny, ale – pokud by jich nebylo – i ženy, obojí podle principu primogenitury.

b) Osvícený absolutismus

Rozhodující změny uspořádání českého státu (a celé habsburské monarchie) nastaly v **době osvícenského absolutismu**, jak běžně označujeme půlstoletí panování Marie Terezie (1740–1780) a jejího syna Josefa II. (1780–1790). Motivovaly je starší merkantilistické a později novější fyziokratické představy o zdokonalení ekonomického a společenského uspořádání.

Teprve osvícenští panovníci vlastně **důsledně budovali centralizovaný a téměř všeobjímající systém státní správy**. Měl „z moci úřední“ zabezpečovat blaho obyvatelstva, proto prostřednictvím něj zasahovali i do oblastí společenského života, které dříve stály na okraji nebo úplně mimo okruh zájmu státní správy (výkon politické policie, duchovní záležitosti, obecní poměry, obchod, zdravotnictví, školství, pošta, cechy, stavební ruch, spory závislého obyvatelstva s vrchností, čelední záležitosti, stav silnic a d.). Reformní zásahy do oblasti obchodu, řemeslné a manufakturní výroby a pozemkově vrchnostenských vztahů, rozvoj školství a uvolnění v náboženské oblasti vytvořily základní předpoklady pro **aktivizaci zaostávající ekonomiky** a pro **oživení v duchovní sféře**. Panovníci iniciovali také práce na komplexní **úpravě občanského a trestního práva** společné pro rakouské a české země. Úsilí o kodifikaci občanského práva přineslo první dílčí úspěch za vlády Josefa II. a završilo se na začátku 19. století. Po nepříliš zdařeném trestním zákoníku Marie Terezie (Constitutio Criminalis Theresiana) proklamoval trestní zákoník Josefa II. zásadu zákonnosti trestního práva a další moderní principy. Josef II. také novými předpisy **zdokonalil soudní řízení**. V procesu intenzivního budování ucelené a pokud možno jednoduché centralizované státní správy **zanikly společné instituce zemí České koruny**, které symbolizovaly jednotu této de iure stále existující součásti habsburského soustátí. V hierarchické struktuře „Vídeň – země – kraje“ se staly přebytečnou, komplikující instancí.

Josef II. v bezmezném **víře ve všemocnost práva a ve zdravý rozum** jakoby zapomínal na politickou realitu. Snažil se zasahovat i do oblastí, které se právní regulací vzpíraly. Nekompromisní centralizací si znepřátelil uherské a české představitele. Kvůli náboženské politice se proti němu postavila církevní hierarchie. Konzervativní společenské kruhy pak ještě utvrdilo v přesvědčení o škodlivosti panovníkova novátorství vypuknutí francouzské revoluce. Jeho vláda proto vyústila **do řady rozporů**, které hrozily přerůst v celospolečenský konflikt.

c) Policejní absolutismus

Odmítavá a postrašená reakce na revoluční dění ve Francii a zrušení nejradičalnějšich experimentů Josefa II. jeho střízlivým, ale jen krátce vládnoucím nástupcem Leopoldem II. odstartovaly poslední etapu ve vývoji absolutistického státu v habsburské monarchii (resp. předposlední, recidivu absolutismu v bachovské éře však již chápeme jen jako atypickou epizodu v konstitučním období, započatém revolucí let 1848–1849). V rozjitřené atmosféře vyvolané francouzskou revolucí se nový politický kurz vykrytalizoval do podoby **policejního absolutismu**, který v zárodku likvidoval veškeré náběhy ke konstitučnímu uspořádání a brzdil rozvíjející se národní hnutí. Státní moc sledovala a regulovala počítání obyvatel i ve sférách dosud zcela soukromých. Pamfletista K. Postl alias Ch. Sealsfield s jistou mírou nadsázky, ale v zásadě výstižně postihl dobovou atmosféru, když ve fiktivním cestopisu „*Rakousko, jaké je*“ napsal, že císař František I. „*vyčvilil poddané k slepé poslušnosti, jež pohltila všechny zásady, čest a vznešené city*“ a že „*konstituce představuje pro Metternicha a jeho pána největší hrůzu*“.

V první polovině 19. století se zásadním způsobem změnila **vnějšková podoba říše**. V roce 1806 přestala i de iure existovat Svatá říše římská národa německého, za jejíž součást se všeobecně považovaly rakouské a české země. Císař František II. si ovšem už předtím v roce 1804 („*po příkladech, které nám dal v minulém století císařský dům ruský a nyní také nový vládce Francie*“) osvojil titul **císař rakouský** (jako František I.). Přes výslovné utvrzení o opaku („*všechna naše království, knížectví a provincie mají dále nezměněně podržeti svoje dosavadní tituly, ústavy, výsady a poměry*“) působilo zavedení císařské hodnosti, provázené přijetím nového státního znaku, označováním státního aparátu zkratkou c.k. (císařsko-královský) a brzy i oficiálním používáním názvu Rakouské císařství, jako faktor dalšího utužování centralismu.

Když po porážce Napoleona ustavili němečtí panovníci na Vídeňském kongresu v roce 1815 **Německý spolek** (jako spolek států – Staatenbund), postavili se Habsburkové, kteří do něj přihlásili vedle rakouských i české země, do čela restauračního hnutí v Evropě. Obratný diplomat a dlouholetý kancléř **Klemens Metternich** se stal klíčovou osobou jednání Vídeňského kongresu a duch brzy na to vytvořené **Svaté aliance** byl svým způsobem odrazem rakouských vnitřních poměrů. Podle kancléřova vyjádření z roku 1826 „*prvním cílem naší vlády bylo ... zachování zákonného pořádku, stavu klidu, který zajišťuje plody onoho tak draze vykoupeného míru*“ jehož „*prvou a nezbytnou podmínkou je potlačení stále ještě existujícího zla ... Tímto zlem je onen revoluční duch, který se zrodil z onoho protiprávního neklidu ..., který je krmen odpornými vášněmi a hlubokým znemravněním*“.

S jistou mírou nadsázky lze říci, že se kancléř Metternich stal spolu se šéfem policejního odboru státní kanceláře hrabětem J. Sedlnitzkým symbolem celého tohoto období. Bylo tomu jistě také proto, že první rakouští císařové ani zdaleka nedosahovali státnických schopností svých předchůdců. Panování Františka I. (1792–1835), pracovitého úředníka, jehož oblíbeným rčením bylo „*Ještě se na to vyspíme!*“, výstižně charakterizoval ruský vyslanec ve Vídni, když konstatoval, že „... *rakouská politika se zakládá na Františkově charakteru a je vedena Metternichovým duchem*“. Svému nástupci Ferdinandovi V. (1835–1848), jehož panovnické schopnosti se staly předmětem řady často i nespravedlivých posměšků, František v testamentu příznačně uložil: „*Neměň nic na základech státní budovy! Vládni a nic nepozměňuj!*“.

Z pramenů: Reakční požadavky z tzv. desiderii, podaných moravskými stavy v roce 1790 Leopoldu II.:
„*Od doby, kdy Ferdinand II. zkrotil silou zbraní povstalce, odpadlé od pravé víry, a vyhnal je ze země. ... prožívalo svaté náboženství nerušený klid a bylo skoro po půldruhého sta let v největším rozkvětu, ... až byl v roce 1781 vyhlášen toleranční patent, který dovoľoval každému svobodně se přiznat k některému ze tří křesťanských náboženství, obvyklých ve svaté říši římské.*
Od té doby viděli jsme se sklíčeností svých srdcí, oddaných svaté katolické víře, jak nikoliv šlechta a měšťané ve městech, kteří přece jen mají jemnější výchovu a větší znalosti, nýbrž jak nemravní a suroví sedláci na venkově jsou zvráceným výkladem bible, která je daleko povznesena nad jejich hloupý rozum, lákáni a sváděni stejně surovými a zlovolnými emisary k tomu, aby opustili po otcích zděděné svaté katolické náboženství a se přihlásili za členy sekt, jejichž jména, tím méně pak jejich učení ani neznali ...
...
Jako je na jedné straně pravdivé, že mnohý druh lidí, obzvláště pak surový selský lid, nemůže být k poslušnosti vždy přiveden dobrým zacházením, právě tak na druhé straně je jisté, že poddaní jsou k odporu, se kterým nyní vypovídají takřka všechnu poslušnost nejen vrchnostenským, nýbrž i krajským, ba dokonce také nejvyšším nařízením, sváděni a přiváděni především tím, že mnohé formality, se kterými je nyní spojen trestní výkon, je vedou k mylné představě o jejich nezávislosti. Tato mylná představa jim může být vzata jen daleko ostřejšími opatřeními, jak to ukazuje každodenní zkušenost.
Je nesporné, že na moravský venkovský lid daleko více působí několik ran holí, které se udělí hned na místě a vzápětí činu, než působí na dobře smýšlejícího jiný a daleko těžší trest ... “
(citováno podle Naše národní minulost v dokumentech. Praha, 1971, str. 189–191)

2. Změny v uspořádání absolutistického státu

2.1. Základní vývojové linie

Absolutistické období bylo **dobou hledání**. Vývoj státního aparátu proto provázely časté změny, které nemá smysl důsledně sledovat (jen pro ilustraci: systém ústředních vídeňských orgánů prošel v letech 1749–1802 osmi zásadními reorganizacemi). Přesto bychom chtěli alespoň naznačit složitost procesů, ovlivněných mimořádností poměrů po Bílé hoře, úsilím vítězů o omezení politického vlivu stavů, snahou centralizovat, zjednodušit a zefektivnit chod státní správy, svárem nových ekonomických a politických koncepcí s tradičními přístupy, soupeřením byrokratických, vesměs liberálně laděných úředníků a konzervativní šlechty, vznikem novodobého nacionalismu a řadou dalších faktorů.

Panovník ve svých rukou soustředil veškerou rozhodovací moc. Prostřednictvím centrálních orgánů mohl zasahovat prakticky do kterékoliv oblasti společenského života.

Stavovské sněmy a jiné stavovské instituce ztrácely na významu, transformovaly se nebo zanikaly. Přes různé vývojové peripetie se postupně formoval systém **byrokratické státní správy**. Na jejím čele stály vídeňské úřady. Společné orgány zemí České koruny Habsburkové rušili nebo měnili na orgány se zemskou působností. Zemské a krajské orgány ztratily svůj stavovský charakter a byly včleněny do hierarchických vazeb vzájemné nadřízenosti a podřízenosti. Stát si osoboval právo dohlížet na orgány vrchnostenské správy a městské samosprávy. Ve vyšších instancích se prosadil princip **oddělení soudnictví od státní správy**. Stavovského funkcionáře, který získával úřední funkci především jako potvrzení svého společenského statusu, nahradil příslušník nově se rodící samostatné, privilegované kasty – byrokrat. **Byrokratický úředník** musel prokázat potřebnou kvalifikaci pro výkon zastávané funkce. Byl zařazen na určité místo ve státní správě a měl před sebou perspektivu služebního postupu a sociálního zabezpečení pro sebe i svou rodinu. Podléhal služebním předpisům a za výkon funkce dostával plat. Jeho skutečné schopnosti prověřoval a hodnotil nadřízený, jemuž byl odpovědný. V roce 1781 byla zavedena tzv. konduita, v níž se sledoval zájem, výkon, pílě a schopnosti jednotlivých úředníků. V instrukci pro státní úředníky (pastýřský list z roku 1783, viz ukázka z pramenů) je Josef II. prohlašoval za své spolupracovníky, kteří u něj „*denně a každou hodinu nacházeli ... otevřené dveře*“ a kteří musí podřídit „*vše obecnému hlavnímu cíli, k nejlepšímu pro službu státu*“. Odsuzoval prospěchářství: „*Každý, kdo se toho dopustí, je pro všechnu další státní službu nebezpečný a škodlivý*“. Brojil proti úřední rutině, mechanickému plnění příkazů a zbytečnému papírování, tedy rysům, které přes toto nabádání rakouský byrokratický aparát postupně ovládly. V souladu s dobovým chápáním státního aparátu jako živoucího organismu upozorňoval úředníky, že „*ve státním útvaru, stejně jako v lidském těle trpí všichni, když není každý díl zdrav*“.

Z pramenů: Pastýřský list Josefa II.:

„... většina obstarává své záležitosti jen natolik řemeslně, že přichází k dílu nikoliv s úmyslem docílit dobré a poučovat lidi o něm, nýbrž aby bylo vykonáno jen to, co je nejvýše nutné, aby nebyli odpovědní a nevysloužili si kasaci. Není možné provádět úspěšnou činnost na základě tohoto mechanického a otrockého způsobu.

...

Kdo chce sloužit státu a kdo slouží, musí se, jak již řečeno shora, tomuto úkolu věnovat zcela. Z toho vyplývá, že ho nesmí od hlavní činnosti zdržovat nebo vzdálit žádné vedlejší věci, osobní záležitosti, zábava, a tedy že žádné spory o autoritu, ceremoniál, zdvořilost nebo hodnost nesmí ho v nejmenším zdržet, aby vykonal to nejlepší pro dosažení hlavního cíle.“

(Císařský cirkulář o zásadách a počínání státního úředníka; citováno podle Malý, K.: Česká práva v minulosti, Praha, 1995, str. 134 a 135)

2.2. Panovník

Absolutističtí panovníci z habsburského (počínaje Josefem II. habsbursko-lotrinského) rodu na sebe strhli rozhodující moc ve státě. Vládli „z Boží vůle“ a – abstraktně vzato – bez jakéhokoliv omezení: byli **nedotknutelní, nesaditelní a nemuseli se nikomu zodpovídat** ze svých činů. Radikálně omezili spoluúčast stavů na výkonu státní moci, zejména potlačili faktický vliv stavovských sněmů. Pramenem práva nejvyšší právní síly se stala jejich nařízení (patenty, mandáty, reskripty, dekrety, řády atp.). Státní záležitosti – zahraniční i vnitřní politiku – řídili prostřednictvím jen jim podřízeného aparátu, v němž stavovské úředníky nahrazovali panovníkovi oddaní byrokraté.

Český královský titul i panovnické tituly ostatních zemí České koruny se dědily v habsburském rodě, od roku 1713 (resp. od roku 1740, kdy zemřel Karel VI.) podle pravidel zakotvených v **Pragmatické sankci**. Přesto v roce 1741, kdy panovníci okolních zemí (Prusko, Bavorsko, Sasko, Švábsko) zpochybnili dědický nárok Marie Terezie a usilovali o rozdělení habsburského soustátí, české stavy – i když poněkud zdráhavě – podpořily korunovaci bavorského kurfiřta Karla Albrechta za českého krále (Morava s Horním Slezskem měly připadnout Sasku, zbylá větší část Slezska Prusku). Do roku 1806 byli čeští králové s výjimkou Marie Terezie i **císaři římské říše**. V roce 1804 si osobovali titul **císař rakouský**.

Exkurs: Panovnický absolutismus kulminoval v osvícenské době za panování Marie Terezie a Josefa II. Jejich reformy v zájmu zefektivnění výkonu státní správy cílevědomě upevňovaly a rozšiřovaly centrální moc. Panovníci přitom stáli v čele státu nejen de iure, ale i de facto a rozhodující měrou ovlivňovali chod státních záležitostí. Naopak poslední dva předbřeznoví panovníci – František II. a Ferdinand V. – vládli zcela pod vlivem svých úředníků, především knížete Metternicha a hraběte Kolovrata.

2.3. Ústřední orgány

Bezprostředně po Bílé hoře **vzrostl vliv vídeňských orgánů** na dění v českých zemích prakticky jen v mezích celkového posílení pozice společného panovníka. Kompetence jednotlivých ústředních orgánů, které se označovaly jako nejvyšší **dikasteria** a později též kolegia, stále zahrnovaly především tradiční panovnickovy domény – **zahraniční politiku** soustátí (tajná rada, pak tajná konference, rakouská dvorská kancelář), částečně i **vojenství** (především dvorská válečná rada) a „dvorské“ **finance** (dvorská komora a řada dalších orgánů). Z podnětu významného národohospodáře J. J. Bechera a v souladu s duchem merkantilismu vzniklo v roce 1666 **komerční kolegium**.

Vytváření společných rakousko-českých orgánů je spojeno především s osvícenskou érou. Již v úvodu k této kapitole jsme uvedli, že se centrální správa ve druhé polovině 18.

století měnila velmi často. Její reorganizace z doby vlády Marie Terezie jsou spojeny především se jmény dvou byrokratů, pocházejících z českých zemí – Bedřicha Viléma Haugwitze a Václava Antonína Kounice. Pro české země měla zásadní význam především **Haugwitzova reforma** ústřední správy z roku **1749**. Zrušila rakouskou i českou dvorskou kancelář, které jako společné orgány rakouských, resp. českých zemí sehrávaly rozhodující roli v realizaci vnitřní politiky panovníka. Panovnice se dovolávala obtížím spojených se současným vyřizování správních a soudních záležitostí a dospěla „*milostivě k poznání nadále nechat projednávat ...separátně publica et judicialia*“, tedy správní a soudní záležitosti. Místo dvorských kanceláří vzniklo jako společný rakousko-český správní a finanční orgán **Ředitelství veřejně-politických a finančních záležitostí** (Directorium in publico-politicis et cameralibus) a jako orgán soudní správy a zároveň nejvyšší soud **Nejvyšší soudní úřad** (Oberste Justitzstelle).

Centrální řízení politických a finančních záležitostí se stabilizovalo na začátku 19. století. Panovníkovým poradním a koordinačním orgánem v otázkách zahraniční politiky, zákonodárství, vojenství, vnitřní správy, financí i soudnictví se stala **konferenční rada** (1814, od roku 1836 státní konference). Byl to úzký sbor nejvyšších hodnostářů (arcivévodové Ludvík a František Karel, Metternich, Kolovrat), kteří projednávali jen zásadní a kontroverzní záležitosti, na nichž se nedokázal shodnout druhý klíčový orgán tohoto období – **státní rada** (1808). Vlastní výkon státní správy příslušel specializovaným orgánům. Reforma výkonných orgánů z roku 1802 totiž definitivně oddělila politickou správu, soudnictví a finance. Nejvyšším orgánem politické správy se na začátku 19. století stala **spojená česko-rakouská dvorská kancelář** (krátce nazývaná Vereinigte Hofstelle, tedy Spojený dvorský úřad). V oblasti soudnictví působil **Nejvyšší soudní úřad**. Ve finanční sféře, kde „*patrně jest experimentování a bezradnost*“ (J. Kapras), se prosadila **všeobecná dvorská komora a účetní kontrola**. Národohospodářská správa neměla trvalý ústřední orgán a střídavě se rozvíjela ve vazbě na politické a finanční orgány. Jako orgán vojenské správy vystupovala **dvorská vojenská rada**.

2.4. Zánik společných orgánů zemí České koruny

V počáteční fázi absolutismu Habsburkové respektovali stále ještě velmi živou skutečnost, že monarchie vznikla jako personální unie tří dříve samostatných součástí. Jejich centralizační úsilí se proto promítlo především v **posilování osobní moci panovníka** a v **dočasném rozšíření pravomocí společných úřadů České koruny**, které však panovník

podřídil jen sobě a nikoliv již stavovské obci. Ostatně reprezentativní stavovský orgán – Generální sněm České koruny – přestal svolávat úplně a v české královské radě, která se scházela jen tehdy, byl-li panovník přítomen v zemi, získávali na úkor nejvyšších českých úředníků stále větší vliv členové přímo jmenovaní panovníkem.

Společné orgány zemí České koruny se však netěšily přízni vídeňských úřadů dlouho, neboť nezapadaly do postupně zaváděné struktury státní správy. **Nepřetrvaly proto dobu vlády Marie Terezie** (jen úřad nejvyššího mincmistra, který však neměl větší politický význam, zanikl až v roce 1783). Hejtmanství lén německých, jehož agendu převzal apelační soud, Habsburkové zrušili (už v roce 1625). Jiné úřady postupně přeměnili v instituce s působností pouze pro Čechy (apelační soud po zřízení apelačního soudu v Brně a českou komoru, vedle níž vznikly moravský úřad rentmistra a zvláštní komora pro Slezsko). V rámci Haugwitzovy reformy v roce 1749 zanikla **česká dvorská kancelář**, považovaná za „*reprezentanta a sloup celistvosti českého státu*“ (J. Kapras), tedy vnímaná jako symbol sounáležitosti českých zemí.

Česká dvorská kancelář v letech 1620 – 1749

Česká dvorská kancelář, která ještě v době stavovské monarchie působila především jako orgán Českého království, posílila po nástupu Habsburků své postavení společného orgánu českých zemí. Brzy po Bílé Hoře (1624) pak přesídlila z Prahy do Vídně. Jako jiní pobělohorskí úředníci i český kancléř podléhal výlučně panovníkovi. Na významu tohoto úřadu to však neubralo, ba právě naopak získal ještě nové kompetence.

Kdybychom chtěli stručně a jednoduše přiblížit náplň činnosti české dvorské kanceláře, mohli bychom říci, že vykonávala agendu ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti a nejvyššího soudu. Vystupovala tedy jako **nejvýznamnější úřad** zemí České koruny. Na cestě do českých zemí přes ni přecházely nejenom záležitosti patřící do kompetence jednotlivých zemí, ale i záležitosti z centralizovaných oblastí financí a vojenství, spadajících do působnosti dvorské komory a vojenské dvorské rady. Její fungování upravil císař v roce 1719 podrobnou **instrukcí**. Někteří z českých dvorských kancléřů získali významnou pozici u dvora a patřili do okruhu nejbližších císařových rádců (například Oldřich hrabě Kinský).

2.5. Správa jednotlivých zemí

Bezprostředně po bělohorském vítězství zavedl Ferdinand II. v českých zemích mimořádné formy správy, diktované stále přetrvávajícím neklidem a válečnými událostmi. Nové mocenské poměry petrifikoval v Obnovených zřízeních zemských, vydaných pro České království v roce 1627 a pro Moravu v roce 1628. Jednotlivé české země měly v absolutistickém období povahu **závislých provincií**. Jejich správa (zahrnující i vojenské, finanční a soudní záležitosti) nebyla zpočátku organizována jednotně. V Čechách ji do poloviny 18.

století vedlo **místodržitelství**, na Moravě **moravský královský tribunál**, od počátku 18. století označovaný také jako **zemské gubernium**, a ve Slezsku **vrchní úřad**. Zemští úředníci přestali v tomto období působit jako stavovští funkcionáři. Stali se z nich **královští nejvyšší zemští úředníci**, podřízení panovníkovi a stojící v čele postátněných úřadů.

Zásadní reorganizaci zemské správy provedla Marie Terezie v roce 1749 (již zmíněná Haugwitzova reforma). Eliminovala vliv zemských úřadů v oblasti politické a finanční správy a české místodržitelství a moravský tribunál nahradila **královskými reprezentacemi s komorou** (ve Slezsku už obdobný úřad existoval). Tyto úřady vykonávaly prostřednictvím rozmanitých komisí správu politických, finančních, hospodářských (commerciale) a v Čechách i soudních záležitostí. V roce 1764 se v Čechách a na Moravě přeměnily v **zemské gubernium** a ve Slezsku v **královský úřad**. Za Josefa II. nahradilo nejvyšší orgány na Moravě a ve Slezsku **společné moravkoslezské gubernium**. Působnost gubernií zůstala zachována až do revoluce v roce 1848.

Zemské sněmy se scházely i nadále, svolávat je však mohl jenom panovník. Po ztrátě většiny Slezska se v jeho zbytku ustavil **knížecí sněm**. Pravomoc zemských sněmů výrazně zeštíhlela po nástupu Marie Terezie schválením **decenálních recesů**, jimiž vláda na sebe převzala rekrutování vojska a jeho hospodářské zabezpečení. Sněmu tak zůstalo prakticky jen oprávnění vést katastr a některé veřejné knihy, povolovat, rozvrhovat a vybírat berní a některé další dílčí pravomoci ve finanční oblasti. Novou stavovskou institucí, která vznikla teprve po Bílé hoře, se staly **zemské výbory**. Jejich hlavním úkolem byla správa zemského jmění a vlastně měly stavům nahradit postátněné zemské úřady. Preventivně však v jejich čele stáli prezidentí zemských úřadů, tj. v závěru tohoto období prezidentí gubernií (nejvyšší purkrabí v Čechách a zemský hejtman na Moravě), kteří měli zaručit, aby zemské výbory nezasahovaly do záležitostí zemských úřadů.

2.6. Organizace soudnictví

2.6.1. Základní vývojové tendence

Za zásadní novinky absolutistického období je třeba označit **oddělení soudnictví od státní správy, hierarchické uspořádání soudní soustavy a profesionalizaci výkonu soudnictví**. Rozhodující kroky k modernizaci soudnictví uskutečnili opět osvícenští panovníci.

Již při výkladech o české dvorské kanceláři jsme uvedli, že se v agendě tohoto úřadu důsledně oddělovaly politické záležitosti (publica) a soudní záležitosti (judicialia). Soudní agendu tu vyřizoval samostatný soudní senát. Naznačenou tendenci podpořila Marie Terezie,

kteřá nastartovala, i když jen ve vyšších instancích, proces institucionálního **oddělování soudnictví od státní správy**. Vytvoření samostatného Nejvyššího soudního úřadu pootevřelo dveře vedoucí k nezávislému výkonu soudnictví. Následnou **soudní reformou z roku 1783**, která rozhodně patří mezi nejdůležitější opatření v celé historii soudnictví na území České republiky, do níž rakouská justice – ještě ostýchavě – vstoupila. Reformní zásah Josefa II. sledoval profesionalizaci výkonu soudnictví a chtěl zamezit libovůli nižších soudních instancí. Vytvořil systém instanční podřízenosti a plně naplnil ideu oddělení soudnictví od správy. Nově uspořádané soudy zasedaly nepřetržitě, obsazovaly se osobami s právním vzděláním a soudce se považoval za úředníka, který vykonává předpisy vydané panovníkem.

2.6.2. Změny v soudní organizaci do roku 1783

Jak jsme již uvedli, v roce 1749 se ve Vídni poprvé konstitovala společná rakousko-česká instance, která plnila pouze funkce z oblasti soudnictví a soudní správy – „**Oberste Justitzstelle**“, tj. Nejvyšší soudní úřad. Vznikla vyčleněním části agendy zrušené české dvorské kanceláře a obdobného rakouského úřadu. Fungovala jako **vrcholná instance soudní správy** i jako **česko-rakouský nejvyšší soud**. Zpočátku v ní rozvíjely činnost dvě samostatné soudní instance – rakouská a česká. Skutečným společným nejvyšším soudem se stala až po jejich spojení v roce 1782. Změnila se také povaha **apelačního soudu**. Na jedné straně degradoval, jak již víme, na zemský orgán (1753), na druhé straně se jeho agenda rozšířila o lenní záležitosti, převzaté po zrušeném hejtmanském německých lén. Rychle **upadal význam zemských soudů**. Rozšíření moci panovníka a jeho úředníků se projevilo v tom, že přestaly být konečnou instancí a jejich rozhodnutí mohla revidovat česká dvorská kancelář a později Nejvyšší soudní úřad. Nad **městským soudnictvím** i nad **soudy vrchností** dozíral stát.

Tradiční ústní řízení nahradil písemný římsko-kanonický proces. V absolutistickém pojetí výkonu státní moci nemohla zůstat zachována ani typická soudcovská tvorba práva v podobě vydávání obecných nálezů.

2.6.3. Josefínská soudní reforma z roku 1783

V rámci josefínské reformy z roku 1783 byly všechny soudy včleněny do nové **soudní soustavy**. Tvořily ji **všeobecné, privilegované a zvláštní soudy**. Důsledně se v ní oddělovalo projednávání trestních a občanskoprávních záležitostí, i když probíhalo před stejnými soudy. Jádro instančně uspořádané soustavy vytvářely **všeobecné soudy**. Patřily k nim **místní soudy, apelační soudy** a vídeňský **Nejvyšší soudní úřad**.

Za **místní soudy** se považovaly magistráty měst s vlastní jurisdikcí a soudní orgány pozemkových vrchností. Vrchnosti mohly provozovat soudní činnost pouze prostřednictvím místního soudce (justiciáře, tj. soudního úředníka, pověřeného státními orgány). Soudní činnost vrchnostenských soudních orgánů hodnotily apelační soudy, oprávněné kontrolovat jejich výkazy. Vrchnosti, které neměly justiciáře, se musely obracet na určené městské soudy nebo (od roku 1814) mohly svou pravomoc delegovat na orgány jiných vrchností. Druhý

stupeň soudní soustavy představovaly **apelační soudy**, které však, jak už víme, doznaly podstatných změn. V této době již působily v Praze i v Brně a změnila se také jejich vnitřní organizace. Nejvyššího zemského úředníka v jejich čele (tj. v Čechách zemského hofmistra, na Moravě zemského hejtmána) vystřídal prezident apelačního soudu. Další aparát tvořili viceprezident, radové a d. Apelační soudy fungovaly především jako odvolací instance v odvoláních proti rozhodnutím místních soudů. Vedle toho vyřizovaly rekurzy a zmateční stížnosti, rozhodovaly kompetenční spory mezi soudy stejného stupně, zkoušely kandidáty na místa u soudů a v advokacii, dohlížely na nižší soudy, vydávaly pro ně závazná poučení apod. Vrcholnou instanci představoval i v této fázi **Nejvyšší soudní úřad** ve Vídni. Soudní řízení bylo ve většině případů **dvojinstanční**.

Za **privilegované soudy** se považovaly zemské soudy, horní soudy, merkantilní a směnečné soudy, vojenské soudy, arcibiskupská a biskupská konzistoř, lenní soudy a d. Působily v první instanci, v níž se, jak je zřejmé, zachovávala rozdílnost příslušnosti podle stavu žalované osoby. O **zvláštních soudech** hovoříme tehdy, když všeobecné a privilegované soudy rozhodovaly mimo rámec své obvyklé věcné nebo místní příslušnosti.

Protože **trestní proces**, v němž se prosazoval inkviziční princip, kladl na soudce a soudní personál větší nároky než řízení ovládané projednací zásadou, začaly zemské orgány už od první poloviny 18. století vyžadovat, aby trestní věci soudil školený a zkušený soudce. U většiny tehdejších městských a vrchnostenských soudů chyběl, proto se rychle a radikálně zmenšil počet **hrdelních soudů**, tj. soudů oprávněných odsuzovat k trestu smrti (do roku 1765 se v Čechách snížil jejich počet z 356 na 25, na Moravě už v padesátých letech z 200 na 25). Za Josefa II. se výlučnými prvoinstančními soudy s trestní pravomocí staly **kriminální soudy**, zřizované zpravidla v krajských městech. Jako odvolací instance (**vrchní kriminální soudy**) působily apelační soudy.

2.7. Krajská správa

Krajská správa si až do poloviny 18. století zachovávala alespoň částečně stavovský ráz. Krajské hejtmány byli vybíráni ze stavů usedlých v zemi. V čele krajů v Čechách stáli jako dříve **dva hejtmány**. Jejich **působnost** se vztahovala na věci veřejné správy, berní správu a vojenské věci (verbování, pomoc při tažení krajem). V 18. století se těžiště jejich úkolů přeneslo do oblasti trestního a soukromoprávního soudnictví, politické správy a vojenství.

Postátňování krajů probíhalo rychleji *na Moravě*, kde neměly takovou tradici jako v Čechách a kde měly i menší pravomoci. Základ krajské organizace se tu začal vytvářet až po nástupu Habsburků, kdy zemský sněm čas od času volil dva úředníky s regionální působností a s úkolem zajišťovat obranu země. Trvalou institucí se moravské kraje staly až v roce 1637.

V orgánech bez zakotvení ve stavovské struktuře panovník snadno prosadil jmenovací princip a byrokratické uspořádání. První zásah do stavovské krajské organizace v **Čechách** Habsburkové učinili, když **přestali svolávat krajské šlechtické sjezdy**. Brzy také prosadili zásadu, že hejtmani museli vždy po pěti letech rezignovat. Rozhodující krok na cestě k postátnění krajské správy učinila Marie Terezie roku 1751. Od tohoto roku řídil i v Čechách správu v kraji **jediný hejtman**. Krajské úřady měly pevné sídlo v krajském městě. Hejtmani pobírali za výkon funkce služné ze státní pokladny. Jejich **pravomoci** postupně narůstaly, zejména v oblasti dohledu nad veřejným pořádkem, v oblasti školství, duchovních záležitostí, průmyslu a obchodu a ve vztahu k vrchnostenským a městským orgánům. V jejich podřízenosti proto rostl početný profesionální výkonný a pomocný aparát. Zároveň ale rostla osobní odpovědnost hejtmanů, protože plně odpovídali za chod a výsledky činnosti svého úřadu. **Ve Slezsku** se kraje staly trvalou institucí až za vlády osvěcenských panovníků.

Kraje **nově rozdělil a uspořádal Josef II.** (v Čechách 16, na Moravě 6 a ve Slezsku 2). Krajské úřady organizoval jako plně byrokratizované instituce. Činnost jejich jednotlivých zaměstnanců popisovala **manipulační instrukce** z roku 1787.

2.8. Vrchnostenská správa

Vrchnostenská správa se na jednotlivých panstvích zformovala již ve středověku. Ve vrchnostenském aparátu sehrával rozhodující roli **hejtman**, dohlížející na chod hospodářství i na závislé obyvatelstvo. Vedle něj na panstvích pravidelně působil písař, důchodní (vedl účetnictví), purkrabí a spousta dalších nižších úředníků a služebnictva. V čele vesnické samosprávy stál vrchností jmenovaný **rychtář**.

Státní zásahy do poměrů na panstvích byly zpočátku jen sporadické. Ve druhé polovině 17. století dostali v Čechách krajští hejtmani a na Moravě tribunál právo rozhodovat ve sporech vrchností a poddaných. V polovině 18. století začali krajští hejtmani dohlížet na vrchnostenské orgány v oblastech, kde suplovaly veřejnou správu (berně). Pravomoc vrchnostenské správy ve vztahu k závislému obyvatelstvu výrazně omezily robotní patenty, patent o zrušení nevolnictví a redukce počtu hrdelních soudů. Josefova soudní reforma nutila vrchnosti, které si chtěly na svých panstvích uchovat samostatné soudnictví, aby angažovaly právnicky vzdělaného justiciáře, do jehož soudní činnosti pak prakticky nemohly zasahovat.

Můžeme tedy konstatovat, že se v tomto období sice téměř nezměnila struktura vrchnostenské správy, avšak státní moc **omezila její kompetence a podrobila ji státnímu dozoru**.

2.9. Správa měst

Vývoj městské správy

Po kratičké etapě, v níž bělohorští vítězové dosadili do měst hejtmany, se městská správa vrátila k systému, zavedenému po porážce prvního protihabsburského povstání v roce 1547. V něm postupně **sílil panovníkův vliv a stíraly se rozdíl** mezi jednotlivými typy středověkých měst. Královskou moc reprezentovali královští rychtáři, ustavení téměř ve všech městech a dohlížející na administrativu a hospodaření. Zatímco výsady královských měst habsburští panovníci výrazně oklestili (prakticky jim zůstalo jen omezené právo účasti na sněmu a schopnost získávat statky zapsané v zemských deskách), některá poddanská města si díky svému hospodářskému významu podržela svá stará privilegia a samosprávu (**municipální** neboli **ochranná města**, jejichž měšťané byli osobně svobodní, ale k vrchnosti je poutaly některé hospodářské povinnosti). Tento stav zůstal zachován až do poloviny 18. století, kdy státní zásahy provedené v rámci **tereziánských reforem** změnilly podobu městských rad, posílily státní dohled a zbavily některá města hrdelního soudnictví. V městských radách se zredukoval počet radních a začalo se od nich vyžadovat, aby absolvovali některé vysokoškolské přednášky. Nad městy začali vykonávat dohled postátnění krajští hejtmani. Naprostá většina měst nesměla nadále provozovat hrdelní soudnictví, protože nezaměstnávala školeného a řádně zkušného soudce (syndika, viz k tomu také v kapitole o soudnictví).

Tereziánské reformy byly jen přípravou k radikálnějšímu řezu. V úzké souvislosti se soudní reformou (1783) přebudoval Josef II. zásadním způsobem také městskou správu (tzv. **regulace magistrátů**). Nejdříve se zaměřil na **hlavní české město**. V roce 1784 spojil čtyři dosud samostatná pražská města (Staré Město, Nové Město, Malou Stranu a Hradčany) do jednoho celku, řízeného byrokratickým magistrátem v čele s primátorem. Magistrát plnil správní a soudní funkce (správní včetně hospodářských jako politický senát, soudní jako judiciální civilní nebo judiciální trestní senát). Zároveň v Praze vzniklo jediné **policejní ředitelství**. Josefovy reformy se ovšem nezastavily ani před branami ostatních měst. V letech 1786–87 císař definitivně zrušil stále používané dělení měst podle středověkých kategorií. Řízení asi dvou set českých a moravských měst, ale především jejich soudnictví, alespoň z části převedl do rukou odborně připraveného aparátu. Právě počet odborně připravených úředníků nejzřetelněji odlišoval **tři nové kategorie** měst. **Větší města** řídil profesionalizovaný magistrát, složený z placených a vesměs právnický vzdělaných radů, jimž předsedal purkmistr. I nadále je volili měšťané, ale vesměs mohli vybírat jen z osob, které se podrobily zkoušce u apelačního soudu a gubernium a apelační soud je uznaly za volitelné (zkoušení radní). Nezkoušeným radním příslušel jen poradní hlas. **Menší města** společně spravovali městská rada a magistrát. Purkmistr, radní a obecní starší, tvořící městskou radu, představovali laický prvek, odbornost zajišťovali syndikus (tajemník) s kancelistou a sluhou. **Ostatní města**, která řídili jen laičtí obecní starší a purkmistr, neměla vlastní soudnictví a musela se obracet na magistrát nejbližšího města nebo na justiciáře některého panství. Josefovo členění měst a organizace jejich správy a soudnictví zůstaly prakticky nezměněny až do roku 1848. (jedinou výjimkou bylo postupné odbourávání volitelnosti zkoušených radních).

Cechy

Ani v této kapitole nemůžeme v souvislosti s poměry ve městech opomenout cechovní organizaci. Cechy sehrály pozitivní roli v rozvoji řemesel ve středověkých městech. V absolutistické éře však začaly převládat negativní stránky cechovní organizace, která svou strnulostí **bránila rozvoji podnikání**. Habsburští panovníci, kteří se v 18. století v duchu merkantilistických koncepcí snažili podporovat domácí manufakturní výrobu, proto začali zasahovat i do této dosud autonomní oblasti.

Cechovní autonomii výrazně omezil především **generální cechovní patent** z roku 1731. Podle něj mohly úřady stanovit počet mistrů. Umožňoval také zvyšovat počet tovaryšů a jednotně upravit pracovní podmínky. Ve stejném duchu působilo **zřízení úřadu cechovního inspektora** v témže roce a vydání **cechovních artikulů** (1739), rozvíjejících ustanovení generálního celního patentu. S rozvojem manufakturní a průmyslové výroby ztrácela cechovní organizace rychle na významu, zrušena však byla až s přijetím živnostenského řádu v roce 1859.

2.10. Vojenská správa

V době stavovské monarchie o válce a míru rozhodoval panovník, kterému stavy musely poskytnout pomoc při obraně země. K použití stavovského vojska za hranicemi českého státu se vyžadoval předběžný souhlas stavovského sněmu. Postupně se měnila vnitřní organizace armád. Upadal význam lidového vojska, jak ho známe především z husitských válek, nahrazovaného žoldnéřskými pluky na čele s obristy. Ti do pluku najímali žoldnéře, veleli jim a jako majitelé je dávali k dispozici stavům nebo králi.

Obnovená zřízení zemská přiznala **právo verbovat** vojsko jen panovníkovi, finančně je však stále zabezpečovaly stavy. I do řízení armády se promítla centralizace. Ve třicetileté válce se objevila funkce generalissima (Albrecht z Valdštejna), nadřízeného jednotlivým obristům, stojícím na čele pluků. Po odstranění Valdštejna přešla jeho pravomoc přímo na panovníka, který pak jmenoval generály, štábní důstojníky i obristy. Armáda se tak „postátlnila“, resp. vojsko se stalo panovníkovým. Stále však bylo najímáno jen podle potřeby. Pro zavedení skutečně **stálého vojska** vytvořily nezbytný předpoklad až berní reformy Marie Terezie.

Pro správu vojenských záležitostí zřídil už Ferdinand I. **dvorskou vojenskou radu**, která se však proti zemským úřadům neprosadila. Znovu ji obnovila – už skutečně jako ústřední orgán vojenské správy – Marie Terezie, která také zcentralizovala vojenské soudnictví.

2.11. Počátky centralizovaného policejního aparátu

Termín policie označuje jednak činnost a jednak organizační formu. **Policie ve funkčním pojmání** představuje činnost k odvracení nebezpečí a škody hrozící státu (J. Hoetzel). Spočívá v ochraně veřejného pořádku (v hospodářství, stavebnictví, ve zdravotnictví a v dalších oblastech), klidu, bezpečnosti a veřejné mravnosti. Obsahem takto chápané policejní funkce tedy není tvorba nových hodnot, nýbrž je jen souborem preventivních a represivních prostředků k udržování daného stavu. Součástí činnosti orgánů veřejné moci byla odjakživa, avšak teprve v osvětské době dostala uvedenou podobu (dříve se pod pojmem policie rozuměla veškerá státní správa s výjimkou vojenských a zahraničněpolitických záležitostí) a její výkon se zcentralizoval.

Nositeli policejních pravomocí byla zemská gubernia, krajské orgány, různé specializované úřady, městské orgány a vrchnostenská správa. Josef II. začal vedle nich budovat specializovanou, čistě policejní organizaci (**policii v institucionálním smyslu**), soustřeďující se stále více na bezpečnostní záležitosti. Policie evidovala cizince, kontrolovala cizí zastupitelské úřady, podávala pravidelná hlášení o smýšlení obyvatelstva a vyhledávala tajné spolky. Na organizační opatření Josefa II. navázal na začátku 19. století František I.

Policejní činnost koordinoval policejní dvorský úřad, přejmenovaný brzy na policejní a cenzurní úřad. V metternichovské éře řídil policii zvláštní **policejní odbor státní kanceláře**. Už v roce 1785 vznikla podle vzoru Vídně v Praze, Brně a Opavě **policejní ředitelství**. Jejich působnost se vztahovala především na vlastní město, v některých směrech (zpravodajská činnost, velké kriminální případy) na celou zemi. Na jejich čele stál policejní ředitel, podřízený jednak představenému zemského gubernia a jednak ústředním řídicím policejním orgánům, tj. zpočátku policejnímu a cenzurnímu úřadu. Princip dvojí podřízenosti (správním a vyšším policejním orgánům) se pak stal pro specializované policejní složky typickým. Na nižších stupních hierarchické struktury policejní správy plnily policejní úkoly **krajské úřady a vrchnostenské a městské úřady**.

2.12. Církevní správa

Po Bílé hoře se stalo jediným přípustným katolické náboženství. Utrkvistická konzistoř byla zrušena již v roce 1621. Absolutistický stát si od počátku osoboval také právo **zasahovat do poměrů katolické církve**. Panovník omezoval věcnou příslušnost církevních soudů. Jmenoval biskupy, kteří museli všechna svá nařízení předem konzultovat s místodržitelstvím. Papežské akty se publikovaly jen s panovníkovým souhlasem (placetum regium). Ještě v třicátých letech 17. století začala **reorganizace církevní hierarchie**. Začátkem druhé poloviny století vznikla nová biskupství v Litoměřicích a v Hradci Králové, jejichž územní obvody byly přizpůsobeny správní organizaci. Ve většině českých biskupství nahradily dřívější děkanáty a arcijáhenství **vikariáty**, zatímco na Moravě vesměs zůstaly

zachovány **děkanáty**. V roce 1777 bylo olomoucké biskupství povýšeno na **arcibiskupství**. Zároveň vzniklo biskupství v Brně. Josef II. zřídil další biskupství v Českých Budějovicích a nově organizoval farnosti (faráři podléhali vikářům, ale také krajským úřadům). Zrušil řádové a biskupské semináře a nahradil je generálními semináři v sídle univerzit (Praha, Olomouc), vedenými státem jmenovanými rektory a fungujícími pod státním dozorem. Státní dozor nad církví vykonávalo nejdříve církevní oddělení při česko-rakouské kanceláři, od roku 1780 **dvorská duchovní komise**. Organizační výstavba katolické církve z osvícenského období se bez větších změn zachovala i v první polovině 19. století.

Mimo pravidelnou církevní organizaci, a tedy i mimo státní dozor, stály **církevní řády**, mezi nimiž v 18. století vyvíjeli největší aktivitu (školy, misijní činnost) jezuité, piaristé a kapucíni. Nepřekvapí proto, že se zájem osvícenských panovníků obrátil především proti nim a projevil se likvidací klášterů (v českých zemích jich zaniklo 55) a zrušením jezuitského řádu (1773).

Po přijetí **tolerančního patentu** (1781), který obnovil náboženskou svobodu pro evangelíky, vznikly ve Vídni augsburská a helvétská **konzistoř**. V zemích působili králem jmenovaní **superintendanti** obou vyznání, jimž byly podřízeny **senioráty** v čele se seniory. Kněze vybíraly a vydržovaly obce.

2.13. Další reformy osvícenského absolutismu

Vedle bezprostředních zásahů do organizace státního aparátu a středověkých samosprávných institucí (centralizace státní správy, postátnění krajské správy, soudní reformy, regulace magistrátů) ovlivnily budoucí podobu habsburské monarchie a jejích státoprávních institucí také další reformy osvícenských panovníků. Dokreslují omnipotenci panovnické moci v tomto období, zejména však její zájem na rozvoji ekonomiky. Některých z nich jsme se již letmo dotkli. Na tomto místě si je stručně připomeneme v komplexnějším pohledu.

Regulace pozemkově vrchnostenských vztahů

V souvislosti s vrchnostenskou správou jsme se již zmiňovali o omezování pravomocí vrchnostenských orgánů a o jejich kontrole ze strany státní správy. Absolutistický stát však do poměrů na feudálních panstvích zasahoval ještě dalekosáhleji. V souladu s **úsilím o zvětšení příjmů státní pokladny a o stabilizaci společenských poměrů** se absolutističtí panovníci

snažili rozšířit daňové povinnosti vrchností, vymezit míru povinností závislého obyvatelstva, omezit libovůli vrchnostenského aparátu, zkvalitnit jeho fungování a podrobit jej permanentní kontrole. Panovníkova nařízení, právně regulující postavení závislého obyvatelstva, jsou všeobecně známá jako **robotní patenty**. Upravovala však nejen míru robotní povinnosti, ale celou řadu dalších otázek: výši peněžních dávek jednotlivých skupin závislého obyvatelstva, rozsah soudní pravomoci vrchnosti, nakládání se stížnostmi poddaných a pod. Nejznámější a nejvýznamnější byl **tereziánský robotní patent** z roku 1775, navazující na obdobná dřívější opatření zavedená v jiných částech monarchie. Děлил závislé obyvatelstvo do 11 tříd podle výměry obhospodařované půdy. Podruzi, zařazení do první třídy, byli zatíženi největší robotní povinností, největší sedláci v 11 třídě odváděli nejvyšší dávky.

Na opatření své matky navázal Josef II. v roce 1781 **patentem o zrušení nevolnictví**. Byly jím „*vyzdviženy*“ (tak převedl překladatel do tehdy nedokonalé češtiny výraz *aufheben*, tedy rušit, zrušit) formy osobní závislosti venkovského obyvatelstva jako souhlas vrchnosti ke stěhování, k uzavření manželství a k odchodu dětí do škol nebo na řemesla a tzv. dvorská služba (služba dětí u vrchnosti). Ponechávala se jen „*mírná poddanost*“. Znamenalo to tolik, že zůstaly v platnosti povinnosti poddaných plynoucí ze skutečnosti, že hospodařili nebo žili na půdě vrchnosti, tedy především existující peněžité platby a roboty. Josef II. se v posledních letech své vlády pokoušel odstranit i robotu, ale bez trvalého výsledku. Bez většího efektu zůstaly také pozdější pokusy (z let 1797, 1846) uvolnit pozemkově vrchnostenské vztahy, které se stále zřetelněji dostávaly do rozporu s ekonomickými potřebami i s představami většiny obyvatelstva o spravedlivém a efektivním společenském uspořádání.

Reformy v daňové oblasti

Ještě dříve, než začali zasahovat do postavení závislého obyvatelstva, se absolutističtí panovníci pokusili ozdravit státní finance a zavést řád do placení berní (daní). Předpokladem pro to byla řádná evidence půdy, z níž se měly daně platit. Zpočátku to byla pouze půda rustikální, tedy ta, kterou drželi a obhospodařovali poddaní. První soupis půdy pro berní účely (**pozemkový katastr**), který se označoval jako **berní rolla** a vznikl už v polovině 17. století, proto podchycoval jen ji. Tradiční osvobození dominikálu (půdy obhospodařované v režii vrchnosti) od berního zatížení přestali respektovat až osvícenští panovníci. **Tereziánské katastry** evidovaly také tuto půdu a v rámci tzv. fikticia též další zpoplatňované objekty, zejména řemesla a obchodní činnost. **Josefínský katastr**, jehož provádění bylo v zárodku

zastaveno, již vůbec nedělal rozdíl mezi rustikálem a dominikálem a zatěžoval je stejnou berní.

Poznámka: *Josefínský katastr si zaslouží pozornost ještě z jednoho důvodu. Předpokládal zřízení nových organizačních jednotek – katastrálních obcí, jejichž úředníci měli vyměřovat a vybírat berní. A právě tyto katastrální obce se později staly předobrazem obcí, vzniklých v revoluci let 1848–49 a představujících základ územní správy až do roku 1945.*

Toleranční patent

Do systému osvěcenských reforem zapadalo také přijetí již zmíněného **tolerančního patentu** z roku 1781. Panovník, „*přesvědčený z jedné strany o ošklivosti všeho přinucení svědomí a z druhé strany toho povážlivého užitku, jenž pro náboženství a pro země z opravdivé křesťanské tolerance povstává*“, zaváděl náboženskou svobodu pro příslušníky augsburské, helvetské a řeckopravoslavné konfese a uvolnil také některá omezení Židů. Patent tvořil součást komplexu opatření, jimiž osvícenští panovníci omezovali moc katolické církve.

Školská reforma

Školská reforma započala v roce 1760. Prvním krokem bylo vymanění škol z vlivu církve. Po několikaletém hledání optimální organizační formy ústředního článku školské správy vznikl hierarchický systém, který na úrovni zemí představovaly různé **komise** při guberniích (komise normálních škol, gymnazijní komise ad.). Jim byli podřízeni **krajští školní inspektori**.

V roce 1775 začal platit **všeobecný školský řád**, který zavedl novou organizaci nižšího školství a **povinnou školní docházku** pro děti od 6 do 12 let. Školami nejnižšího typu na vesnicích a v malých městečkách se staly **triviální školy** (vedle katechismu se na nich učilo trivium: čtení, psaní, počítání). Ve větších městech působily **dvou– a trojtřídní městské školy**. V krajských a některých dalších městech Marie Terezie zřídila **čtyřtřídní školy** a v hlavních zemských městech **normální školy**, na nichž se připravovali i budoucí učitelé. Panovnice také vydala nové studijní předpisy pro **gymnázia**. Zavedením nového systému škol a povinné školní docházky vytvořili osvícenští panovníci předpoklady pro lepší využití lidského potenciálu monarchie, zejména pro alespoň trochu snadnější uplatnění schopných příslušníků dorůstajících generací nižších vrstev obyvatelstva.

3. Přebudování právního řádu

3.1. Základní tendence vývoje právního řádu

V období absolutismu se zásadním způsobem změnil charakter pramenů práva, systém členění právního řádu, obsah právních norem i četnost právních předpisů. Tyto změny se však neuskutečnily okamžitě s přechodem k absolutistickým metodám vládnutí a ani neznamenal úplnou diskontinuitu s českým středověkým právem.

a) K jedné změně (samozřejmě vedle změn „ústavních“ a správních předpisů, zakotvujících nové metody vládnutí a s nimi spojené změny v organizaci státního aparátu, o nichž jsme již psali) však došlo přece jenom okamžitě: Protože se výlučným zákonodárcem stal panovník, nové právo obsahovala **královská nařízení** různých konkrétních názvů (edikty, patenty, mandáty, reskripty, dekry, konstituce, instrukce a d.). Zejména osvícenští panovníci se snažili právní cestou regulovat až do nejmenších podrobností další a další sféry života společnosti a jejích jednotlivých obyvatel, což vedlo k obrovskému kvantitativnímu nárůstu nových normativních právních aktů. Nepřehlednost právního řádu, zahrnujícího předpisy s různou územní působností (celostátní, pro české a rakouské země, pro stát České koruny, pro jednotlivé země) a stále zachovávaného v platnosti i mnohé předbělohorské právní normy, a snaha o jednotnou aplikaci práva umocnily obecně pocíťovanou potřebu státních úředníků a soudního personálu mít jednotlivé právní předpisy snadno přístupné v uspořádané, přehledné podobě. **Soukromí zpracovatelé** (Wekebrod, Kropatschek, Wiengarten, Pichl, Roth, Goutta, Kanka, Blaschek, Kostetzky) proto sestavovali už od začátku 18. století platné právní předpisy do sbírek a vydávali je tiskem. V josefínské době začaly vycházet už v zásadě oficiální **úřední sbírky zákonů** pro celé soustátí (Sbírka justičních zákonů /J.G.S., od roku 1780/ a Sbírka politických zákonů /P.G.S., od roku 1790/). Na začátku 19. století je doplnily Provinciální sbírky zákonů pro jednotlivé země (Morava a Slezsko měly společnou).

b) Právo absolutistického období jednoznačně směřovalo k **unifikaci**, a to ve dvou směrech – k sjednocení stavovsky roztržštěné právní úpravy a k vytvoření jednotného právního řádu pro celou monarchii. V **odstraňování stavovského partikularismu** učinili první krok už autoři Obnovených zřízení zemských, kteří prohlásili Koldínův zákoník za podpůrný pramen českého zemského práva. V první polovině 18. století pracovaly komise v Praze a Brně na unifikaci zemského a městského práva, avšak s nevalným úspěchem. Trestní zákoník Josefa I. z roku 1708 však už platil pro veškeré české obyvatelstvo bez ohledu na stavovskou příslušnost (i když v mnohém, např. v trestech, ještě diferencoval podle postavení jednotlivých osob). Od roku 1784 se soukromoprávní normy městského práva vztahovaly i na poddanské obyvatelstvo. Komplexní a pro všechny vrstvy obyvatelstva platná úprava občanského práva začala v podobě všeobecného občanského zákoníku platit od roku 1811.

Předstupněm **unifikace v celorakouském měřítku** byla krátká éra tvorby předpisů platných pro všechny země České koruny na počátku 18. století. Nejmarkantněji se projevila vydáním již zmíněného trestního zákoníka Josefa I. (Nové právo útrpné a hrdelní). Osvícenští panovníci již stáli u zrodu společných česko-rakouských kodifikací, jimiž byly nepovedený Codex Theresianus (osnova z roku 1766), poněkud úspěšnější Constitutio Criminalis Theresiana z roku 1768 a zdařilé josefínské předpisy – civilní soudní řád z roku 1781, část připravovaného občanského zákoníku z roku 1786, přelomový trestní zákoník z roku 1787 a konečně trestní řád z roku 1788. Kodifikační úsilí absolutistického období korunovalo vydání Všeobecného občanského zákoníku v roce 1811 a přijetí nového trestního zákoníku v roce 1803.

c) Absolutismus přinesl – ovšem jen v západní části monarchie – **vládu psaného práva**, a tak zmenšil prostor pro uplatnění libovůle, bohatě rozvinutý ve středověkém právu. V 18. a na začátku 19. století už obory soudního práva (tj. občanské a trestní právo) upravovaly rozsáhlé a ucelené **kodifikace**, u jejichž zrodu stály **přírozenoprávní koncepce**. V přípravě soukromoprávních předpisů (ius privatum) se bohatě využívalo inspirativního **římskoprávního dědictví**. Z trestního práva hmotného a procesního mizely středověká vágnost, krutost a nahodilost a nahradily je **moderní principy** v čele se **zásadou zákonnosti**, vyjadřovanou klasickými latinskými sentencemi „*nullum crimen sine lege*“ a „*nulla poena sine lege*“. Tvůrce nově pojatých předpisů inspirovala především podnětná práce italského právníka Caesara Beccarii *Dei deliti e delle pene* (O zločinech a trestech), v jejímž samotném závěru autor konstatoval, že „*trest není projevem svévole, jíž se jednotlivec nebo více osob dopouští na občanovi, nýbrž musí být aktem veřejné moci, neodvratným, nutným, mírným tak, jak to připouštějí okolnosti, přiměřeným spáchanému zločinu a stanoveným v zákoně*“. V procesním právu se nejdříve i pro oblast zemského práva prosadil **římsko-kanonický proces**. Od osmdesátých let 18. století se poprvé objevily **samostatné civilní a trestní procesní předpisy**. Právní předpisy v soudní i správní praxi aplikovali vesměs erudovaní **odborníci**.

d) Subjektem práva postupně přestávali být závislý poddaný a privilegovaný příslušník stavů a stával se jím **občan**, který vystupoval ve vztazích k ostatním členům společnosti jako rovný s rovným. Přírozenoprávní uvažování ve sféře veřejného práva uvolňovalo cestu ke konstitučnímu zřízení.

3.2. Obnovená zřízení zemská

Bělohorské vítězství habsburské strany ve státoprávní rovině dovršila rozsáhlá rekodifikace zemských práv, tzv. **Obnovená zřízení zemská**. Panovník je vydal s působností pro České království v roce 1627 a pro Moravu o rok později, když předtím vládl zcela bez spoluúčasti sněmů. Oba texty – tedy zákoníky pro Čechy a Moravu – se příliš nelišily.

Přijetím Obnovených zřízení začal *proces unifikace a modernizace práva*. V soukromém a trestním právu zemská zřízení nahradila některé tradiční české právní instituty novou úpravou, reagující na společenské a ekonomické změny a vesměs inspirovanou římským právem. Podpůrným pramenem zemského práva se stal Koldínův zákoník. V řízení před soudy zemská zřízení zavedla místo překonaného českého soudního procesu propracovanější římsko-kanonický proces. Tendenci k využívání římskoprávních institucí, která byla z nového zákoníku jasně patrná, ještě prohloubily **Dodatky a vysvětlivky** k Obnoveným zřízením zemským (Novellae et declaratoriae), vydané pro Čechy v roce 1640 a pro Moravu v roce 1650.

3.3. Městské právo a další zvláštní práva

Přes zřetelnou tendenci k unifikaci si **městské právo** zachovalo samostatný charakter až do osvícenských reforem, i když se možnost jeho přímého uplatnění zmenšila, zejména v oblasti trestního práva. Na druhé straně se jeho soukromoprávní předpisy začaly používat i pro jiné vrstvy obyvatelstva, takže sloužilo jako jeden z nástrojů probíhající unifikace: již víme, že se Koldínův zákoník stal podpůrným pramenem zemského práva a že se později začal vztahovat i na závislé venkovské obyvatelstvo. Protože mnohá ustanovení městského práva inspirovala tvůrce nových jednotných předpisů, můžeme městské právo považovat za jejich bezprostředního předchůdce. Další zvláštní práva – **horní právo** a **lenní právo**, jejichž specifikum se neodvijelo od subjektu, ale od předmětu úpravy – se stále opírala o starší české předpisy a udržela si své specifické postavení až do začátku druhé poloviny 19. století.

3.4. Kodifikace občanského práva

Pokus Marie Terezie o kodifikaci občanského práva

Když v roce 1753 Marie Terezie rozhodla o zřízení kompilační komise pro přípravu společného zákoníku pro rakouské a české země, označovaného jako **Codex Theresianus**, neexistovala ještě jednoznačná představa o jeho pojetí a obsahu. Teprve sama komise (označovaná jako brněnská) rozhodla, že se zaměří na soukromé právo. Práce na novém

zákoníku se rozbíhaly velice pomalu a dokončila je až v roce 1766 nová, tzv. vídeňská komise. Osnova, předložená panovníci k sankcionování, sestávala v souladu s římskoprávní tradicí z tří dílů. Oproti původnímu záměru se neměla vztahovat na poddané a neupravovala soudní řízení. Zveřejněný text vyvolal v odborných kruzích rozpaky. Jeho ustanovení byla kasuistická, komplikovaná a rozvláčná. Často zabíhala do nadbytečných podrobností. Autoři se nevystříhali nejednoznačných ustanovení a zbytečného opakování. Pozdější kritika osnově vytýkala, že má „daleko více povahu traktátu než zákoníka“ (J. Krčmář). Přesto se předpokládalo, že ji panovnice schválí. Ta ji však nechala znovu přezkoumat. Po dalších peripetiích nakonec práce na přepracování osnovy prakticky ustaly.

Občanskoprávní předpisy Josefa II.

Kodifikační práce znovu zaktivizoval Josef II. Po zrušení nevolnictví a rozšíření působnosti Koldínova zákoníku na poddané v roce 1784 ztratily opodstatnění hlavní námitky proti tomu, aby se nová úprava vztahovala i na poddané. Změnila se i metoda práce přípravné komise v tom, že panovníkovi a státní radě předkládala jednotlivé ucelené části, které pak byly vyhlášeny samostatně. Tak v roce 1783 panovník potvrdil **manželský patent** (č. 117/1783 J.G.S.), odnímající manželské věci církevním soudům, a v roce 1786 **patent o dědické posloupnosti** (548/1786 J.G.S.), zavádějící „*k obecnému dobru našich poddaných ... všeobecnou, pro všechny stavy bez rozdílu stejnou zákonnou dědickou posloupnost*“, tedy odstraňující stavovské rozdíly v dědění ze zákona. Konečně v roce 1786 spatřil světlo světa celý **první díl občanskoprávní kodifikace** (591/1786 J.G.S., v českém překladu Všeobecná práva městská. Díl první.).

Všeobecný občanský zákoník (ABGB) z roku 1811

Po Josefově smrti pokračovala v práci zcela nová komise v čele s profesorem Karlem Martinim, který se stal její skutečně vůdčí osobností (později jej zastoupil profesor Fr. Zeiller). Na posuzování textů se podíleli i specialisté z univerzit a z apelačních soudů a zemské stavovské orgány. Komise nejdříve v roce 1791 **novelizovala už vydaný první díl občanského zákoníka**. V roce 1806 pak předložila ke schválení komplexní text. V duchu dřívějších posudků pro Marii Terezii (prezident Nejvyššího soudu hr. Seilern v roce 1776: „... jest to moudrá opatrnost panovníka ... provéstí zamýšlené reformy jen v jedné zemi a vyčkati zkušeností nabytých v této zemi, aby reformy ty mohly být prováděny také v zemích

ostatních.“) rozhodl císař František I. vyhlásit text nejdříve na zkoušku v nedávno získané Západní Haliči jako tzv. **Západohaličský zákoník**. Po dalších revizích textu vyhlásil císař patentem č. 946/1811 J.G.S. nový zákoník – **Všeobecný občanský zákoník** (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie, ABGB).

Zákoník, který platil ve všech zemích rakouského soustátí s výjimkou Uherské koruny, nabyl účinnosti 1. ledna 1812. Jeho autoři, v jejichž myšlení rezonovaly osvícenské ideje, vycházeli z recipovaného římského práva (*usus modernus Pandectarum*). Inspirovalo je také pruské zemské právo a v manželských věcech kanonické právo. Poměrně rozsáhlý text (1502 paragrafů), vztahující se „*na soukromý poměr právní občanů*“ (F. Zeiller), rozčlenili do krátkého **úvodu** (14 paragrafů) a **tří dílů**. V **úvodu** (O občanských právech vůbec) zákonodárce stručně definoval předmět úpravy, vymezil časovou a místní působnost zákona a poměr k jiným předpisům. **První díl** věnoval právu osob včetně práv manželských a rodičovských, **druhý** právům k věcem (držbě, vlastnictví, zástavnímu právu, služebnostem), dědickému a závazkovému právu (společným ustanovením o obligacích, jednotlivým smluvním typům, náhradě škody) a **třetí díl** společným ustanovením (zajištění práv, změnám a zrušení práv a závazků, promlčení a vydržení).

Všeobecný občanský zákoník představuje **dominantní předpis celé moderní české právní historie**. Se změnami (drobné zásahy do rodinného a manželského práva z první poloviny 19. století, fakticky nastalé změny v důsledku revolučních přeměn roku 1848, předpisy vydané k podpoře podnikatelské činnosti ve druhé polovině 19. století, novelizace ze druhého desetiletí 20. století) platil v českých zemích až do roku 1950. Oprávněně jej řadíme po bok tak významných občanských zákoníků, jako jsou francouzský Code Civil a německý Bürgerliches Gesetzbuch.

3.5. Kodifikace trestního práva

Trestněprávní předpisy po Bílé hoře

Na počátku absolutistické éry upravovaly trestní právo podobně jako v předchozím období **předpisy platné pro jednotlivé společenské vrstvy**. Městské právo se stále opíralo o Koldínův zákoník. V zemském právu si změna režimu vynutila novou kodifikaci v podobě Obnovených zemských zřízení. Utužení pozemkově vrchnostenských vztahů se odrazilo v nově přijímaných selských řádech a v instrukcích pro vrchnostenské úředníky.

V **Obnovených zřízeních** se pochopitelně změnila především úprava politických deliktů. Novinkou, která okamžitě upoutá pozornost při pročítání jejich trestněprávních ustanovení, je povýšení osoby **panovníka** na jediného reprezentanta státu a **zvýšená ochrana** jeho osoby. Jako představitele státu ho chránila ustanovení o urážce panovníka, v nichž byla jako trestná označena mimo jiné jednání ohrožující jeho nová prerogativa (osobování si práv panovníka, svolání sněmu bez jeho souhlasu, navrhování zákonů). S přísným trestem se pochopitelně pamatovalo na účastníky povstání proti panovníkovi i na ty, kdo mu odmítnou poskytnout pomoc. V trestním řízení se zaváděla **zásada oficiality**, to znamená, že státní orgány postihovaly pachatele trestných činů z úřední povinnosti, aniž by čekaly na podání soukromé žaloby. Ústnost soudního řízení nahradila **písemná forma**.

Trestní zákoník Josefa I. (1707/1708)

Zásadní obrat ve vývoji **vnější formy** trestního práva platného na našem území (pramenů trestního práva) nastal na začátku 18. století, kdy Josef I. vydal pro české země trestní zákoník (1707/1708, *Constitutio criminalis Josephina*). *Constitutio criminalis Josephina* byla **prvním samostatným trestním zákoníkem, vydaným v českých zemích** (v Rakousku platil samostatný trestní zákoník už od poloviny 17. století). Unifikovala české trestní právo jak v teritoriálním, tak také v personálním smyslu. Obsahově navazovala na dřívější domácí tradici (duch úpravy trestního práva se začal zásadně měnit až za Josefa II).

Constitutio criminalis Theresiana (1768/1869)

Kodifikaci Josefa I. a starší rakouskou úpravu nahradil **jednotný rakousko-český zákoník** Marie Terezie (1768/1769, *Constitutio criminalis Theresiana*). V jeho ustanoveních se naposled uplatnilo typicky středověké pojetí hmotného i procesního trestního práva. Jeho tvůrce ostatně inspiroval i pověstný trestní zákoník Karla V., vydaný po selském povstání v Německu (*Constitutio criminalis Carolina*). **Skutkové podstaty** autoři často formulovali velmi vágně. Dokonce ještě umožňovali stíhat čarodějnictví. **Tresty** chápali jako prostředek odplaty a zastrašení, proto pachatelům hrozili krutým postihem, který se často symbolicky vázal ke způsobu spáchání deliktu a vykonával se se vši okázalostí veřejně. Velmi častým trestem byl trest smrti, prováděný stejně jako ve středověku velmi rozmanitými způsoby a doprovázený krutými ztrestáními, stále se používalo mrzačících a tělesných trestů. Trestní řízení ovládal princip **presumpce viny** a **zákonná důkazní teorie**, podle níž má každý důkaz

– bez ohledu na konkrétní okolnosti – předem danou hodnotu. Středověké myšlení v paradoxním spojení s absolutistickým formalismem a se snahou o důkladnou reglementaci zrodilo poslední rakouskou úpravu **tortury**, tedy práva útrpného, výslechu na mučidlech. Považovala se za „*korunu důkazů*“, tedy za důkaz s nejvyšší vypovídací hodnotou. Absurditu tohoto institutu ještě umocnilo názorné zobrazení jednotlivých stupňů mučení v obrazové příloze zákoníku. Nelze však zároveň nevidět, že detailní úprava tortury (jen při obvinění z nejtěžších deliktů, jen u společensky nejnižší postavených pachatelů, přesně předepsaným způsobem a jen po zákonem stanovenou dobu) zároveň působila jako prostředek omezení libovůle soudců, plně ovládajících průběh trestního řízení.

Středověké instituty tereziánského zákoníku vzbuzovaly ve společnosti, stále více ovlivňované přirozenoprávními koncepcemi, **rozpaky a odpor**. Proto se Marie Terezie snažila eliminovat alespoň nejkřiklavější výstřelky: vyhradila si, aby jí byly předloženy všechny případy obžaloby z čarodějnictví a zamezila používání tortury (1773 interně, 1776 oficiálně).

Trestní zákoník Josefa II (1787)

Moderní éru trestního práva a trestního procesu zahájilo zákonodárství Josefa II. Jeho **Všeobecný zákoník o zločinech a trestech** z roku 1787 vycházel ze **zásady zákonnosti** (nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege). Od této chvíle tedy bylo možné trestně postihovat jen takové jednání, které bylo v zákoně výslovně za trestné označeno, a bylo možné ukládat jen takový trest, který zákon pro příslušný delikt předvídal. Zákoník neumožňoval v řádném řízení ukládat trest smrti, avšak nahradil jej neméně krutým trestem vlečení lodí a připouštěl tělesné tresty. Obsahoval přesný výčet polehčujících a přitěžujících okolností. Vypočítával podmínky zániku trestnosti pachatele. Za trestný označoval i pokus trestného činu. Jeho přednostmi jsou úplnost, legislativně technická vytříbenost, stručnost a přehlednost, nedostatkem naopak kruté tělesné tresty a dlouhé tresty odnětí svobody, navíc vykonávané v nelidských podmínkách (svým způsobem paradoxně dané novým chápáním trestu jako prostředku nápravy).

Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích (1803)

Na pozitivní rysy trestního zákoníku Josefa II. navázal **Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích** z roku 1803, upravující hmotné právo i trestní proces. Nový

zákoník výslovně zakotvil zásadu, že **neznalost zákona neomlouvá**. Za trestný označoval pokus, návod a pomoc. Podmínkou trestnosti jednání byl zlý úmysl. Trestní odpovědnosti zbavovala nepřičetnost, nedostatek věku, neodolatelné donucení, náhoda, ale také nedbalost nebo neznalost toho, jaké následky může jednání mít. Za zločiny se ukládal trest smrti (oběšení) nebo žalář (doživotí nebo od 6 měsíců do 20 let), za přestupky vězení (od 24 hodin do 6 měsíců), ztráta práv, peněžité tresty, propadnutí věci, bití, posty, případně po jejich vykonání ještě vyhnanství. Ještě jednou připomínáme, že zákoník obsahoval též **procesní předpisy**.

Vydání trestního zákoníku z roku 1803 považujeme za **klíčový okamžik na cestě k definitivní úpravě rakouského trestního práva hmotného**, aplikovaného v českých zemích také v první polovině 20. století. Trestní zákoník z roku 1852, který pak platil bezmála sto let, totiž nebyl ničím více, než jeho obsahově příliš nezměněnou modernizací.

3.6. Procesní předpisy

Procesněprávní ustanovení původně upravovaly jednotlivé zákoníky (Obnovená zřízení, Josephina, Theresiana), s nimiž jsme se seznámili už v předchozím výkladu. Do historie soudního řízení se výrazným způsobem zapsalo zejména **zavedení římsko-kanonického procesu s písemností řízení** v Obnovených zemských zřízeních, umožňující podrobit rozhodování soudu přezkoumání vyšší instancí. Zákoník Josefa I. ujednotil trestní řízení u všech soudů v českém státě.

Josef II. poprvé odděleně v samostatných předpisech kodifikoval civilní řízení a řízení v trestních věcech. **Občanský soudní řád** z roku 1781, který pak platil až do konce 19. století, již vycházel z principu rovnosti procesních stran a uplatňoval dispoziční a projednací zásadu. Podle **trestního (hrdelního) řádu** z roku 1788 zůstal trestní proces nadále inkviziční, řízení tedy bylo tajné a písemné, avšak už v něm neměla místo tortura a středověké procesní přísahy. Úprava trestního řízení v **Zákoníku o zločinech a těžkých policejních přestupcích** z roku 1803 vycházela ze stejných základních principů jako hrdelní řád z roku 1788

II. STÁT A PRÁVO V KONSTITUČNÍ ÉŘE HABSBUKSKÉ MONARCHIE (1848–1918)

1. Stát a právo v ekonomických a politických souvislostech doby

1.1. Revoluce let 1848–1849

Konstituční éru v habsburské monarchii otevřela revoluce z let 1848–1849. Revoluce, kterou je třeba vnímat v celoevropském a v celorakouském kontextu, vypukla jako důsledek rostoucího vnitropolitického napětí, stimulovaného sociálními a národnostními rozpory. Úlohu rozbušky, bezprostředního impulsu, sehrály zprávy o revolučních vystoupeních ve *Francii*, kde se hroutila červencová monarchie, a ve stále ještě roztříštěné *Itálii*, z části ovládané přímo habsburskou monarchií (Lombardsko a Benátsko). Centry revolučního hnutí se vedle habsburského severu Itálie staly **Vídeň, Praha a Pešť**.

a) Hlavní události celorakouského významu

Po vypuknutí březnového povstání ve Vídni slíbila vídeňská vláda patentem z 15. března **zavedení konstitučního režimu**. Musela také souhlasit s maďarskými požadavky, na základě nichž se monarchie na čas přeměnila v **personální unii** dvou prakticky samostatných států. Když se vídeňská vláda poněkud vzpamatovala z prvního náporu revolučních sil, pokusila se je rozložit vyhlášením **dubnové (Pillersdorfovy) ústavy** pro neuherské země monarchie. Neuspěla však a oktrojovanou (tj. vrchnostensky, shora nařízenou) ústavu veřejnost odmítla.

V květnu proto císař proklamoval **svolání říšského shromáždění** (Reichsversammlung, říšský sněm, Konstituanta). Toto shromáždění poslanců ze západní části monarchie, které obyvatelstvo zvolilo ve volbách bez cenzu a které mělo posoudit dubnovou ústavu, se sešlo ve Vídni na konci července 1848. Vytklo si za cíl připravit a schválit novou ústavu (odtud jeho označení **Konstituanta**). Nejdříve se však zabývalo rolnickou otázkou a rozhodlo o **zrušení poddanství za náhradu**. Císař toto sněmovní usnesení potvrdil patentem ze 7. září 1848.

Poznámka: Vydání císařského patentu mělo zásadní význam samo o sobě tím, že rušilo feudální závislost venkovského obyvatelstva. Mělo ale ještě jeden rozměr: *via facti* prosadilo zásadu, že **sněmovní usnesení potřebuje sankci panovníka**. Císařská strana si tak na své konto mohla připsat významný úspěch.

Aktivizace císařských vojsk na podzim roku 1848 vyvolala další vlnu nepokojů ve Vídni, která donutila císaře i sněm změnit působiště a přestěhovat se na Moravu (císařský

dvůr přesídlil do Olomouce, sněm do Kroměříže). Říšské shromáždění připravilo na začátku roku 1849 návrh ústavy, který však již nestačilo projednat v plénu (**kroměřížský návrh**). Císař, kterým se po abdikaci neschopného Ferdinanda V. stal na mladičkový František Josef I., posílený vojenskými úspěchy svých vojsk za asistence brachiální moci v březnu 1849 jednání sněmu ukončil.

Ještě před násilným ukončením sněmu, 4. března 1849, císař oktrojoval celé monarchii včetně Uher ústavu, známou jako **březnová (Stadionova) ústava**. V jejích formulacích sice poznáváme pasáže z textu připravovaného v Kroměříži, avšak klíčová ustanovení koncipovali císařovi lidé nově. Co je však nejpodstatnější, i ona zůstala jen na papíře. Po porážce revoluce habsburská vláda ústavu nikdy neuvedla do života a **císař vládl absolutisticky**. Jisté **náznaky provádění ústavy** snad můžeme vidět jen v prozatímní právotvorbě vlády z let 1849–50. V roce 1849 vláda upravila tiskové, spolčovací a shromažďovací právo a vydala prozatímní obecní zřízení. V roce 1850 schválila demokratický trestní řád.

Exkurs: Revoluce v Uhrách

O dění v Uhrách podrobněji pojednává učební pomůcka pro Právní dějiny Slovenska, přesto musíme na tomto místě připomenout alespoň ty skutečnosti, které přímo ovlivnily i dění v západní části monarchie. V Uhrách zasedal už od podzimu 1847 sněm. V revoluční atmosféře prvních měsíců roku 1848 se na něm prosadili radikální a nacionálně ladění liberálové. Dosáhli přijetí tzv. březnových zákonů, potvrzených v dubnu panovníkem a tvořících ve svém souhrnu bratislavskou březnovou (marcovou) ústavu. Na základě ní se habsburská monarchie přeměnila v **personální unii**, protože se po ustavení uherské vlády (odpovědného ministerstva, později nahrazeného Výborem na obranu vlasti na čele s L. Kossuthem) jediným článkem zosobňujícím celistvost habsburské říše stal – jako rakouský císař a zároveň uherský král – tehdy vládnoucí Ferdinand V. Uherský sněm nahradilo dvoukomorové Národní shromáždění. Ústava zrušila poddanství a proklamovala rovnost před zákonem.

Revoluční atmosféra podnítila i **slovenské národní hnutí**, jehož požadavky však narazily na nebývalý silný odpor maďarské vládní garnitury. Svůj program vyjádřilo v Žiadostiach slovenského národa, přijatých na shromáždění v Liptovském Mikuláši 11. května 1848. Požadovalo v nich zejména federalizaci Uher podle národnostního principu a respektování rovnoprávnosti národů, rozšíření demokratických práv a svobod a zlepšení sociálního postavení rolníků. Neúspěch při prosazování – v dané chvíli někdy i nereálných – národních požadavků přiměl představitele slovenského národního hnutí k hledání opory u ostatních slovanských národů (Slovanský sjezd v Praze) a posléze k navázání kontaktů s vídeňskou vládou a k přípravě dobrovolnické vojenské akce k osvobození slovenského území z maďarské nadvlády.

Z pramenů: F. Palacký v tisku vysvětluje, co je ústava:

„Konstituce (aneb po česku mluvě: ústava zemská) jest takové právo a zřízení zemské, podlé kteréhož panovník aneb mocnár jakýkoli neustanovuje zákony zemské sám toliko s ministry a úředníky svými, ale povinen jest ve všech důležitějších věcech, týkajících se všeobecného práva i pořádku v zemi, slyšeti nejprv žádost a vůli celého národu a šetřiti ji. ... Ve hrubém omylu bylby ten, kdo by se domníval, ku př. že skrze konstituci přišlo by tak říkáje milostivé léto pro všechny lenochy, hlupáky, marnotratce, odbojce a nepořádné lidi vůbec. ...“

(Článek „Co jest konstituce? Výklad prostonárodní“, uveřejněný 19. března 1848 v Pražských novinách; citováno podle Palacký, F.: Radhost. Sběrka spisů drobných. III., 4, Praha, 1873, str. 3)

b) Revoluce v Čechách

V Čechách měla radikální fáze revoluce krátké trvání: vypukla v březnu 1848 a po třech měsících – v červnu – prakticky skončila. Revoluční dění nastartovalo veřejné shromáždění, svolané pražskými radikálními demokraty na 11. března 1848 do Svatováclavských lázní (**schůze ve Svatováclavských lázních**). Její účastníci schválili **první pražskou petici**, určenou císaři. Demokratizační, národní a sociální požadavky, které obsahovala, vyjadřovaly tehdejší český politický program. Pražané od císaře žádali zejména obnovení jednoty zemí České koruny, obecní samosprávu, jazykovou rovnoprávnost, volební právo, ústnost a veřejnost soudního řízení, svobodu tisku, náboženskou svobodu, ochranu osobní svobody, právo zřizovat obecní gardy a zrušení pozemkově vrchnostenských vztahů za náhradu. Zároveň zvolili výbor, který měl dohlížet na splnění petice (petiční výbor). Po pozdější reorganizaci, kdy se počet jeho členů zvětšil na 140, se začal označovat jako **Národní výbor** a stal se reprezentativním orgánem českého politického tábora. Snažil se dosáhnout vypsání voleb do zemského sněmu, který pak měl připravit a schválit zemskou ústavu. „*Včera jsme byli ještě děcka pod neobmezenou ochranou policie, cenzury a našich magistrátů, dneska jsme svobodní mužové*“, napsal už necelý týden po svatováclavském shromáždění Karel Havlíček Borovský.

Prudký vzlet revoluce, v níž se profiloval radikální, liberální a konzervativní směr, zbrzdily **první neúspěchy**. Na petici ze svatováclavského shromáždění odpověděl císař jen velmi vyhýbavě. Teprve v reakci na radikálněji formulovanou druhou pražskou petici v **kabinetním listě z 8. dubna**, slíbil, aby „*dal svým věrným Pražanům opětný důkaz svého upřímného a otcovského smýšlení o zem*“, alespoň jazykovou rovnoprávnost, svolání českého zemského sněmu a zrušení roboty. Mezitím už patentem z 15. března ohlásil, že bude zavedena „*konstituce vlasti*“, zrušil cenzuru tisku a povolil zakládat gardy. Řešení zásadního státoprávního požadavku, tj. sblížení českých zemí, ovšem odkládal, protože „*má býtí předmětem rokování na sněmu našich říší*“.

Druhým problémem, který komplikoval činnost agilního Národního výboru, byla **národnostní otázka**. Rozpory mezi českým a německým obyvatelstvem českých zemí se vyostřily po známé odmítavé odpovědi Františka Palackého na pozvání do přípravného výboru německého Frankfurtského sněmu a po vyhlášení voleb do něj.

Revoluční nadšení v Čechách vyvrcholilo jednáním pražského **Slovanského sněmu** začátkem června a vyhaslo v krátkém **ozbrojeném povstání** po napadení jeho účastníků vojskem. Konzervativněji ladění čeští politici považovali pražské povstání za národní

katastrofu, zejména proto, že jeho porážka zmařila vrcholící jednání o svolání českého zemského sněmu a přípravu zemské ústavy.

c) Vývoj na Moravě

Daleko **klidněji** se vyvíjela situace na Moravě. Kronikář moravského sněmování z roku 1848 J. Dvořák napsal, že vídeňské revoluční události „i na rozvážné Moravě se potkaly s ohlasem hlučným, ač nikoliv revolučním“. Na konci března se v Brně sešel stavovský zemský sněm rozšířený zejména o zástupce měšťanstva. Přijal volební řád, a tak vytvořil předpoklady pro svolání nového sněmu, v němž již získalo zastoupení i venkovské obyvatelstvo. **Volený moravský sněm** zasedl k prvnímu jednání na konci května. Rozhodl o **zrušení roboty a naturálního desátku**. Většina jeho poslanců se také postavila **proti státoprávnímu spojení s Českým královstvím**, když prohlásila, že Morava je „země od Čech neodvislá, přináležící k celitému svazku Rakouského mocnářství“ (petice moravských stavů císaři ze 14. dubna 1848).

Poznámka: *Toto pro mnohé možná překvapivé rozhodnutí ovlivnilo silné zastoupení poslanců německé národnosti, ale také obavy z nové formy supremace a nechuť podrobovat se jiné autoritě než ústřední moci. V Čechách vyvolalo vlnu kritiky, například v Palackým formulovaném Manifestu českého Národního výboru o žádoucím spojení zemí Moravské a Slezské s korunou Českou jsou všechny obavy Moravanů označeny za plané a stanovisko moravského sněmu zhodnoceno zvoláním „Nešťastné to nedorozumění!“.*

Činnost moravského zemského sněmu vyvrcholila v září 1848, kdy se usnesl na textu **zemské ústavy**, která však nevstoupila v platnost (viz B.1.2.). Pak zasedal až do ledna 1849, aby byl odročen na neurčitou dobu a už se nesešel.

1.2. Bachovský absolutismus

Po porážce revoluce formálněprávně obnovily absolutistickou formu vlády **silvestrovské patenty** z konce roku 1851. V době bachovského absolutismu, jak podle tehdejšího ministra vnitra Alexandra Bacha označujeme neoabsolutistické období padesátých let 19. století, vláda zavedla tuhý centralizovaný režim pronásledující každé demokratické a národní hnutí. Poprvé od centralizačních snah Josefa II. se zase pokoušela vtělit do zcela uniformního rámce jednotného centralizovaného státu i Uherské království, v němž místo tradičních župních orgánů vznikly nové formy místní správy a staré uherské právo nahradily rakouské předpisy.

Exkurs: *Nový režim ovšem nebyl prostým pokračováním předrevoluční metternichovské linie. Vláda sice tvrdě zasahovala proti projevům politického liberalismu, ale bránila se i snahám o úplný návrat k předrevolučním pořádkům a v ekonomické sféře se liberálním proudům ochotně podvolovala.*

*Usilovala se také zefektivnit fungování celé státní správy. Souviselo to mimo jiné s její snahou odstranit ekonomické zaostávání a získat větší vliv na vývoj v ostatních německých státech, kde habsburské monarchii stále nebezpečněji konkurovalo Prusko. Vytvářela proto příznivější **podmínky pro rozvoj průmyslové výroby** a jiných moderních forem podnikání. V západní části monarchie položila také základy dvojkolejné státní správy a zdokonalila soudnictví.*

Z našeho pohledu je obzvláště významné, že v tomto období vznikly **významné právní předpisy**, které završily přestavbu právního řádu započatou v osvícenském období a ovlivňovaly další právní život zejména západní části monarchie a také Československé republiky (série trestních zákonů, horní zákon, živnostenský řád, spolkový patent, směnečný patent a d.). Pád neoabsolutistického režimu přivodily neúspěchy zahraniční politiky, finanční krize a růst vnitropolitického napětí ve druhé polovině padesátých let.

1.3. Obnovení konstitučního režimu

Změnu politického kurzu naznačil císař v červenci 1859, když ve svém manifestu vyslovil předsevzetí „*vnitřní blahobyť Rakouska ... příhodným rozvinováním bohatých jeho duševních a hmotných sil, jakož i přiměřenými opravami v zákonodárství a správě založiti*“¹. Měsíc na to následovalo odvolání ministra A. Bacha z funkce, na jaře 1860 svolání říšské rady, doplněné o některé významné činitele veřejného a hospodářského života (tzv. **rozmnožená říšská rada**; český politický tábor v ní neměl zastoupení), a konečně na podzim téhož roku vydání **Říjnového diplomu**. V něm císař prohlásil období absolutistické vlády za skončené a další osud monarchie, v níž se měl uplatnit i federalizační prvek, svěřil i do rukou zemských sněmů a říšské rady. Zásady Říjnového diplomu rozpracovala a poněkud pozměnila oktrojovaná **únorová (Schmerlingova) ústava** z roku 1861. Byla vlastně první rakouskou ústavou, která se – aspoň z části – uplatnila v praxi, i když i ona byla nakonec v roce 1865 suspendována (resp. v souvislosti s děním v Uhrách byl suspendován základní státní zákon o říšském zastupitelstvu, tvořící její páteř a plátící i pro uherskou část monarchie). Zklamala především představitele všech národních hnutí v monarchii, protože oproti náznakům v Říjnovém diplomu omezovala pravomoci zemských orgánů. Zklamala ovšem také všechny demokraticky cítící činitele, neboť nezakotvovala základní občanská a politická práva. V neposlední řadě zklamala i maďarskou politickou reprezentaci, nespokojenou zejména s odklonem od ústavy z roku 1848 a s narušením integrity uherské části monarchie.

Zavedení konstitučního režimu – přes všechny nedůslednosti – vytvořilo příznivou atmosféru pro další **prohlubování demokratických reforem** a pro rozvoj národních hnutí.

Říšská rada připravila pro západní část monarchie několik dílčích zákonů, které zaručovaly **jednotlivá občanská práva** a upravovaly jejich výkon (svoboda tisku, osobní a domovní svoboda, společovací a shromažďovací právo). Do tohoto období spadá také zavedení volebního práva do zemských sněmů a dobudování samosprávné větve dvojkolejného systému místní správy. Znovu se oživilo **národní hnutí**. Za české národní požadavky se v šedesátých letech postavily široké vrstvy české společnosti, mnohé se zlepšilo, ale hmatatelného výsledku v podobě požadované změny státoprávního uspořádání česká politika nedosáhla.

1.4. Dualizace říše

Po vojenské katastrofě u Hradce Králové v roce 1866 a po definitivní ztrátě vlivu v Německu musela rakouská vláda hledat cestu k upevnění své pozice v domácí politice (z prusko-rakouské války „*odnášelo si vítězství nejen Prusko nad Rakouskem, nýbrž i Uhersko nad Předlitavskem*“, napsal v České politice F. Fiedler). Výsledkem dohody s posílenými maďarskými činiteli bylo **rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867**. Habsburská říše, pro kterou se začalo používat označení Mocnářství Rakousko-Uherské, se po něm změnila na **personální unii obohacenou o prvky reálné unie**. Znamenalo to tolik, že vzniklo spojení dvou monarchistických států se společnou hlavou, které část své kompetence přenesly na společné orgány. Těmi byla vedle císaře ministerstva vojenství, zahraničních věcí a financí (ke správě společných financí) a tzv. delegace, zamýšlené jako společné, nepřímě volené zastupitelstvo. Podíl obou částí monarchie na hrazení společných záležitostí a na umořování státního dluhu stanovily mezi nimi sjednané smlouvy. Obě části monarchie mezi sebou také uzavřely celní a obchodní spolek (unii).

Pro západní část monarchie, která neměla oficiální jednotný název, v úředních textech se opisem označovala jako „*království a země v říšské radě zastoupené*“ a vžilo se pro ni pojmenování Cislajtánie neboli **Předlitavsko**, schválila říšská rada v roce 1867 sérii zákonů (141–147 ř.z.), tvořících základ tzv. **prosincové ústavy**. Předlitavsko se stalo demokratickou monarchií s parlamentním režimem a zajištěnými základními občanskými a politickými právy. Rozšiřováním volebního práva se v něm do politického života vtahovaly širší vrstvy obyvatelstva. To se odrazilo ve větší strukturalizaci politického života, doprovázené vznikem nových politických stran.

Česká politika se pokusila zvrátit nepříznivé dopady rakousko-uherského vyrovnání na její úsilí o státoprávní spojení českých zemí a o federalizaci říše, ale bez úspěchu. Svůj program v nových podmínkách – vytvoření personální unie českých zemí s Rakouskem a prohloubení demokratických přeměn – vyjádřila v **České deklaraci** z roku 1868.

V Uhrách („v zemích koruny Uherské“), běžně nazývaných též Translajtánie neboli **Zalitavsko**, zakotvoval rakousko-uherské vyrovnání zák. čl. XII/1867. Jen připomeneme, že se vnitřní uherské záležitosti spravovaly podle **bratislavské březnové ústavy z roku 1848**, modifikované předpisy o vyrovnání. Po rakousko-uherském vyrovnání maďarské orgány přes jisté počáteční náznaky vstřícnosti k nemaďarským národům Uher opět zesílily **národnostní útlak**.

Exkurs: Západní část monarchie v roce 1867 tvořily království České, Dalmatské a Haličské a Vladiměřské s velkovévodstvím Krakovským, dále arcivévodství Dolnorakouské a Hornorakouské, vévodství Krajinské, Korutanské, Horno– a Dolnoslezské, Salcburské a Štýrské, markrabství Moravské a Istrijské, knížecí hrabství Tyrolské, Gorické a Gradištské, město Terst s okolím a země Vorarlberg. K zemím Uherské koruny se řadily království Uherské s vojvodinou Srbskou a Banátem, dále království Chorvátsko-Slavonské, velkovévodství Sedmihradské a Rjeka. Po anexi v roce 1908 se součástí rakousko-uherského soustátí se zvláštním postavením stala Bosna a Hercegovina, už od roku 1878 na základě berlínské smlouvy okupovaná a spravovaná Rakouskem-Uherskem./

2. Ústavní vývoj a zakotvení základních občanských práv

V této kapitole si podrobněji všimneme ústavních textů, které vznikly v revoluci let 1848–1849 a v následujících letech. Neopomeneme ani ty, které se nakonec v praxi neuplatnily, avšak tvořily významný článek v historickém vývoji habsburské monarchie a ústavního myšlení v ní. Stranou ponecháme jen bratislavskou březnovou ústavu z roku 1848, o níž podrobně pojednává učebnice Právních dějin Slovenska.

2.1. Dubnová ústava 1848

Dubnovou (Pillersdorfovou) ústavu z roku 1848 proponovala císařská administrativa pro užší celek rakouských zemí, zemí České koruny a Haliče. Rozčlenila ji do sedmi částí a vtiskla jí duch **tuhého centralismu**. Ústava označovala jednotlivé země jako provincie. Zákonodárství v zásadních věcech, včetně úpravy postavení provincií, svěřovala říšským orgánům. Provinciální sněmy měly řešit jen záležitosti regionálního významu, pokud je ovšem již neupravily akty ústředních orgánů. Na zákonodárství se měl spolu s císařem podílet **říšský sněm**. Měl jej tvořit **senát**, složený z virilistů (tj. osob, které získaly mandát z titulu zastávání jiného významného veřejného úřadu) a z osob jmenovaných císařem, a **poslanecká**

sněmovna, volená v nepřímých volbách. Kompetence sněmu byla velmi úzká, takže mnohé zcela zásadní záležitosti měla řešit exekutiva. Její hlavou měl být **císař**, který měl obsazovat všechny významné úřady, velet vojsku, uzavírat mírové smlouvy atd. V jeho jménu také měly rozhodovat všechny soudy. Ústava předpokládala **nezávislost soudců**, ústní soudní řízení a zavedení porotních soudů. Císař také garantoval občanům poměrně širokou škálu **základních občanských práv**.

Přes nesporně zásadní význam opuštění absolutistických metod vládnutí a zavedení solidního katalogu občanských práv se oktrojovaná dubnová ústava **nesetkala s pozitivním ohlasem**. Výtky se koncentrovaly především k úzkému rozsahu kompetence zákonodárního sboru, k pojetí senátu a k diskriminujícímu vymezení volebního práva do poslanecké sněmovny. Odpor zradikalizované laické veřejnosti vůči oktrojované ústavě a výhrady z odborných kruhů nakonec přiměly panovníka k tomu, že 16. května proklamoval **svolání ústavodárního sněmu** (Konstituanty), jemuž bude ústava předložena k posouzení.

2.2. Moravská zemská ústava

Moravskou zemskou ústavu schválil zemský sněm v září roku 1848. Sestávala ze 49 paragrafů rozdělených do dvou částí. Markrabství moravské prohlašovala za „**ústrojnou**“ **součást habsburské monarchie, nadanou autonomií** a samosprávou. V uspořádání zemských orgánů vycházela z **principu dělby moci**. Nositelem zákonodárné moci se měli stát jednokomorový zemský sněm spolu s císařem, výkonnou moc ústava svěřovala především zemskému hejtmanu, jmenovanému císařem a odpovědnému zemi, reprezentované zemským sněmem. Soudcovskou moc měly vykonávat nezávislé soudy, nepodrobené žádné jiné autoritě než zákonu. Úprava občanských práv se ponechávala říšské ústavě.

Moravský zemský sněm se ovšem v duchu pokynu vydaného ministrem vnitra nepovažoval za konečnou autoritu pro vydání zemské ústavy a přenechal **poslední slovo říšskému shromáždění a panovníkovi**, kteří ji měli potvrdit. Jak však dokládají návrhy říšské ústavy připravované v ústavním výboru říšského sněmu, převládly mezi jeho členy zcela jiné představy o způsobu, jímž má být vymezeno postavení zemi, než jaký představovala moravská zemská ústava. Říšský sněm se proto zasláným textem vůbec nezabýval a podobně se zachoval i panovník. Úsilí poslanců moravského zemského sněmu tak přišlo vniveč.

Z pramenů: Z moravské zemské ústavy:

„I. Všeobecná ustanovení.

§ 1 Markrabství moravské jest země samostatná, jen s konstitučním císařstvím rakouským a to ústrojně spojená.

§ 2 Zemi náleží právo svézákonnosti a samosprávy v příčině veškerých zřízení zemských a prostředků k tomu potřebných.

...

§ 5 Kmenu slovanskému a německému země zaručeny jsou neporušitelnost jeho národnosti a právo rovné.

...

§ 10 Základní práva obyvatelů země moravské obsažena jsou v ústavě říšské.

§ 11 Státní moci v zemi, totiž:

a) zákonodárná,

b) výkonná, ... a

c) soudcovská, vykonávají se podle ustanovení následujících.“

...

(Text in Dvořák, J.: Moravské sněmování roku 1848–1849. Telč, 1898, str. 253–254)

2.3. Kroměřížský návrh 1848

Poslanci ústavodárného sněmu – přes zásadní výhrady některých z nich – respektovali státoprávní poměry, vytvořené realizací bratislavské březnové ústavy, a připravovali ústavu pouze pro 17 pozdějších předlitavských zemí. Ústavní návrh vycházel z uznání platnosti Pragmatické sankce a prohlašoval rakouské císařství za **dědičnou a nedílnou konstituční monarchii**. Dalšími výchozími ideami ústavních prací se staly **svrchovanost lidu**, resp. parlamentu, který jej zastupuje, a **dělba moci**.

Ústavní výbor říšského sněmu odmítl federalistický program, prosazovaný především Františkem Palackým. Zachoval členění císařství na historické země, které měly být vybaveny **omezenou autonomií** v záležitostech zemského významu (věda a umění, dohled na zbožné nadace, chudinské a humanitární záležitosti, čelední, stavební a požární řády, podpora zemědělství a průmyslu) a právem rozpracovat v mezích říšského zákonodárství úpravu dalších otázek (školství, církevní záležitosti, policie ad.). V čele zemské správy měl stát císařem jmenovaný zemský hejtman, který měl také předsedat zemskému sněmu. Uspořádání jednotlivých zemí měly upravit **zemské ústavy**. Celorakouský parlament ústava nazývala **říšským sněmem**. Měl být dvoukomorový a tvořit jej měly sněmovna (komora) lidu, volená v přímých volbách na tři roky, a sněmovna zemí, jejíž poslance měly na šestileté období volit zemské sněmy a krajské sjezdy. Měla mu příslušet především **zákonodárná funkce**. Také **panovníkova pozice** ve struktuře státní moci se odvozovala **od ústavy**, na kterou měl po nastoupení na trůn přísahat. Císaři příslušela **výhradní výkonná moc**. Měl ji vykonávat prostřednictvím zodpovědných **ministrů**. Vůči říšským zákonům, usneseným říšským sněmem, měl mít **právo suspenzivního veta**. Soustavu nezávislých, od státní správy oddělených soudů měl upravit zvláštní zákon. Nově měl vzniknout **říšský soud**, jehož členy

měl z části jmenovat císař a z části komora zemí. Měl být příslušný pro spory ústavní povahy, pro souzení vysokých státních funkcionářů a pro závažné útoky proti panovníku a sněmům. Konstituovat se měly i nejvyšší soudy jednotlivých zemí.

Nejdále dospěly ústavní práce u katalogu **základních občanských práv**, který projednalo i plénum ústavodárného sněmu. Návrh vycházel z přirozenoprávního pojetí. Jeho tvůrci chápali základní občanská a politická práva jako **přirozená, vrozená a nezcizitelná** (k tomu též 2.9.).

Osud kroměřížského ústavy již naznačuje podmíněná forma výkladu o ní. Na začátku března 1849 císař, jehož pozici posílily úspěchy rakouských vojsk, oktrojoval vlastní ústavu. Dalšímu jednání „zbytečného“ sněmu zamezil několik dní na to.

2.4. Březnová ústava 1849

Trojici rakouských ústavních textů, které nakonec zůstaly jen prázdnou literou, dovršuje **březnová (Stadionova) ústava** ze 4. března 1849. Císař František Josef I. ji sice v Olomouci řádně publikoval svým patentem, do praxe ji však rakouská administrativa nikdy nezavedla. Vláda učinila „*ze skutkův absolutní pramen práva*“ (Palacký), císař vládl neomezeně. Přijetí ústavy tak vlastně jen poskytlo vládě argument pro násilné ukončení ústavodárného sněmu.

Ústava vycházela z koncepce **jednoty celého mocnářství**, tedy i Uher. Zнала proto jediné státní občanství a předpokládala vytvoření jednotného celního a obchodního území. Země měly mít opět postavení pouhých provincií. Ústava jim sice přiznávala „*samostatnost v mezích takových, jež tato ústava říšská ustanovuje*“, avšak samotný rozsah kompetencí byl jen zcela nepatrný. Veškerá státní moc se soustřeďovala v rukou **císaře**, který „*jest posvátný, neporušitelný a neodpovědný*“. Mohl podle vlastního uvážení svolávat, odročovat a rozpouštět zákonodárný orgán – **říšský sněm** – a měl právo absolutního veta proti jeho usnesením. Disponoval i právem vydávat nařízení s mocí zákona. Příslušela mu výkonná moc. Jako jeho poradní orgán měla fungovat jednokomorová **říšská rada**. Z kroměřížského návrhu ústava přebírala instituci **říšského soudu**.

Také tento ústavní text doplňoval **katalog občanských práv**, vydaný ve formě zvláštního patentu. Jeho platnost byla omezena jen na neuherské země a ani on prakticky nebyl uveden do praxe. Ústavní zřízení v Rakousku tak zůstalo **pouhou fikcí**.

2.5. Silvestrovské patenty 1851

Otevřený rozchod s ústavními zásadami předznamenal už **zavedení bezvýhradné odpovědnosti ministrů panovníkovi** (v srpnu 1851). Jednoznačně se pak vídeňská vláda k absolutismu přihlásila **silvestrovskými patenty z 31. prosince 1851**.

Jako silvestrovské patenty zjednodušeně označujeme dva císařské patenty a císařský nejvyšší přípis adresovaný předsedovi vlády (kabinetní list) z konce roku 1851. Březnová ústava jimi **„zbavena jest moci a zákonné platnosti své“**. Vláda zároveň projevila vůli *„právním základním ... odejmouti tímto moc a zákonnou platnost“*. Uspořádání státu zakotvil v pouhých 36 paragrafech dokument, zkráceně nazývaný **„Zásady pro organická zařízení“** (celý název zněl Pravidla základní v příčině zákonodárství organického v korunních zemích císařství rakouského) a tvořící přílohu zmíněného kabinetního listu. Deklaroval nerozlučnost rakouského mocnářství, zaváděl jednotnou třístupňovou organizaci správy v zemích, rušil porotní soudy, v první instanci ponechával soudnictví spojené s výkonem státní správy, zřizoval úřad státního zástupce jako žalobce v trestních věcech a rozšiřoval platnost rakouského občanského a trestního zákoníka na území celé říše, tedy i na její uherskou část.

2.6. Říjnový diplom 1860

Tečkou za absolutistickými metodami vládnutí, uplatňovanými v padesátých letech 19. století, se stal tzv. říjnový diplom z roku 1860. Do jeho prvního článku císař zakomponoval zásadní změnu: *„Právo zákony dávat, měnit a zrušovat bude vykonáváno od Nás a zákonitých nástupců Našich jenom se společným působením zákonitě shromážděných sněmův zemských, a potažmo Říšské rady, ...“* **Říšská rada** tak získala zákonodárnou pravomoc a příslušelo jí společně s panovníkem rozhodovat **ve věcech celostátní povahy**, především v záležitostech finančnictví, peněžnictví, cel, obchodu, cedulařské banky, pošty, telegrafů, železnic a armády.

Zdeněk Tobolka, který hodnotil Říjnový diplom **z pohledu české národní politiky**, o něm napsal, že byl *„dítko spěchu“* a že *„bylo v něm od všeho kousek: uznání autonomie zemské, centralismus i dualismus, jeho smysl byl obojetný“*. Reagoval tak na skutečnost, že v tomto aktu nebyla zmínka o sounáležitosti a svébytnosti českých zemí, zatímco integritu a zvláštní práva Uher zakotvoval.

2.7. Únorová ústava 1861

Únorovou ústavu tvořil krátký **císařský patent** z 26. února 1861, obsahující jako přílohu „**základní státní zákon o říšském zastupitelstvu**“ a **soubor zemských zřízení a volebních řádů do zemských sněmů** pro patnáct neuherských zemí monarchie. Vlastní text patentu se odvolával na Pragmatickou sankci a Říjnový diplom. Panovník z vlastní moci (oktrojem) stanovil, že se bude o zákonodárnou moc dělit s říšskou radou a se zemskými sněmy. Pro uherské země potvrdil obnovení starých stavovských ústav. Přílohy patentu prohlašoval za **základní státní zákony**. Říšským zastupitelským orgánem se široce vymezenou zákonodárnou kompetencí (na úkor zemských sněmů) se stala dvoukomorová **říšská rada**. Její horní komora – **panská sněmovna** – se skládala ze jmenovaných a dědičných členů. **Poslaneckou sněmovnu** volili oprávnění občané v nepřímých volbách. Obě sněmovny byly rovnoprávné. K přijetí zákona bylo třeba souhlasného usnesení obou sněmoven, potvrzeného císařem. Zákon o říšském zastupitelstvu předpokládal, že se říšská rada bude scházet buď jako **širší**, tj. včetně zástupců uherských zemí a s kompetencí pro celou monarchii, nebo jako **užší říšská rada**, tj. pouze jako orgán neuherských zemí. Podobně jako vlastní patent, jemuž tvořil přílohu, zákon opět naznačil specifické postavení uherských zemí. Vlastní praxe tyto náznaky přeměnila v jednoznačnou realitu, protože širší říšská rada se nikdy nesešla. Na základě **zemských zřízení** se v neuherských zemích ustavily **zemské sněmy** a **zemské výbory**, které nahradily staré stavovské zemské výbory.

Jako první v praxi západní části monarchie uskutečňovaný ústavní text měla únorová ústava zcela zřejmě **přelomový charakter**. Přesto ji velmi zdrženlivě přijali především ti, kteří se o nastolení ústavního režimu nejvíce zasazovali. **Odmítavé reakce** vyvolaly její centralistické tendence (úzká kompetence zemských sněmů) a absence úpravy občanských práv. Vlnu nesouhlasu vyvolala i u maďarské reprezentace. A právě v souvislosti s ní a pak s přípravou rakousko-uherského vyrovnání zůstala její ustanovení o širší říšské radě jen na papíře.

2.8. Prosincová ústava 1867

Prosincová ústava vycházela ze stavu navozeného rakousko-uherským vyrovnáním. Platila jen v západní části monarchie a završila budování jejího ústavního systému. Podobně jako ústava z roku 1861 ani ona nebyla klasickou ústavní listinou. Sestávala ze **série základních zákonů** z roku 1867 (141–147/1867 ř.z.), doplněných již dříve schválenou úpravou spolčovacímho a shromažďovacího práva. Patřily k ní:

- **základní státní zákon o zastupitelstvu říšském č. 141/1867 ř.z.**, jímž se nově upravovalo postavení **říšské rady** (opět ji tvořila *panská sněmovna*, v níž se členství získávalo dědičně, z titulu jiné funkce nebo jmenováním císařem, a *poslanecká sněmovna*, původně tvořená delegáty zemských sněmů, později poslanci zvolenými v přímých volbách),
- **základní státní zákon o všeobecných právech občanů č. 142/1867 ř.z.**, zaručující občanům západní části monarchie tradiční škálu základních práv a svobod, a tak vymezující sféru osobní svobody, do níž stát nesmí svými úředními akty zasahovat,
- **základní státní zákon o říšském soudu č. 143/1867 ř.z.**, na jehož základě vznikl po vydání prováděcího zákona v roce 1869 dvanáctičlenný tribunál, který řešil spory o příslušnost mezi soudy a správními úřady a mezi správními, případně samosprávnými úřady navzájem, rozhodoval o veřejnoprávních nárocích na stát a na jednotlivé země a posuzoval stížnosti na porušení politických práv občanů,
- **základní státní zákon o soudcovské moci č. 144/1867 ř.z.**, který zakotvil soustavu nezávislých soudů,
- **základní státní zákon o moci vládní a výkonné č. 145/1867 ř.z.**, charakterizující postavení císaře a jemu podřízeného státního aparátu,
- **zákon o společných záležitostech všech zemí rakouské monarchie č. 146/1867 ř.z.**, který uváděl – ve znění poněkud odlišném od uherského zákonného článku XII/1867 – do ústavních poměrů Předlitavska dohodu o rakousko-uherském vyrovnání,
- **zákon č. 147/1867 ř.z.**, který stanovil nabytí účinnosti předchozích zákonů,
- **zákon o právu spolkovém č. 134/1867 ř.z.** a
- **zákon o právu shromažďovacím č. 135/1867 ř.z.**

Předlitavsko se na základě těchto zákonů stalo **spolkovým státem**, složeným ze 17 zemí, a **konstituční monarchií**, uplatňující systém dělby moci a garantující občanům základní lidská práva a politické svobody. Prosincová ústava platila až do zániku habsburské monarchie, jen v době první světové války byla její realizace ovlivněna mimořádnými opatřeními.

2.9. Základní občanská práva a svobody

Z výkladů o jednotlivých ústavách víme, že o zakotvení občanských práv se pokusili už císařští úředníci, kteří připravovali text dubnové ústavy z roku 1848. Pod vlivem přirozenoprávních koncepcí a podle vzoru belgické ústavy garantovali solidní katalog základních občanských práv (osobní, domovní a náboženskou svobodu, svobodu slova a tisku, listovní svobodu, petiční právo, volnost pohybu, spolkovací právo). Velkou pozornost věnovali úpravě občanských práv poslanci ústavodárného shromáždění z roku 1848. Také oni se přihlásili k přirozenoprávnímu vymezení **přirozených, vrozených a nezczitelných základních občanských a politických práv**. V ústavním návrhu, jehož původní verzi připravil už v srpnu český politik František Ladislav

Rieger, proto najdeme tradiční výčet těchto práv, jak jej známe z francouzského Prohlášení práv člověka a občana. Konečný text zase silně připomínal příslušné pasáže belgické ústavy z roku 1831. Vedle individuálních práv zaručoval také rovnoprávnost národů a základní práva obcí jako samosprávných korporací. Ustanovení kroměřížského návrhu pak – bez nejradikálnějších formulací jako byla zásada, že veškerá moc pochází z lidu, nebo zrušení trestu smrti – převzali tvůrci březnové ústavy z roku 1848. Do zákonů, tvořících únorovou ústavu, nebyla úprava občanských práv zahrnuta. Liberální poslanci říšské rady se je proto snažili upravit alespoň jednotlivými zákony. Do roku 1867 však prosadili jen **tiskový zákon** (6/1863 ř.z.), **zákon o svobodě osoby** (87/1862 ř.z.) a **zákon na ochranu domovního práva** (88/1862 ř.z.). Bezprostředně před schválením nové ústavy přijala Říšská rada už zmíněné **zákony o právu spolčovacím** (134/1867 ř.z.) a **o právu shromažďovacím** (135/1867 ř.z.).

Ucelený katalog občanských práv, skutečně uvedený do života, obsahovala až prosincová ústava z roku 1867. **Základní státní zákon o všeobecných právech státních občanů** č. 142/1867 ř.z. zakotvil **jednotné státní občanství** pro předlitavskou část monarchie a proklamoval **rovnost občanů před zákonem**. Zaručoval rakouským občanům rovný přístup ke státním úřadům, volnost pohybu, osobní a domovní svobodu, nedotknutelnost vlastnictví, listovní a petiční právo, spolkovou a shromažďovací svobodu, svobodu slova a tisku, víry a svědomí, vědeckého bádání, vyučování a volby povolání. Vyhlašoval náboženskou svobodu, autonomii a samosprávu státem uznaných náboženských společností a právo na soukromou bohoslužbu pro neuznané náboženské společnosti. Garantoval také rovnoprávnost a ochranu národů. Uznával rovnost „*v zemi obvyklých jazyků*“ ve veřejném životě. Školství mělo dát občanům možnost zvládnout všechny zemské jazyky. Výslovně zakazoval jakýkoliv svazek poddanství nebo nevolnictví. V posledním, dvacátém článku dostala vláda zmocnění na základě zákona suspendovat ustanovení o osobní a domovní svobodě, o listovním tajemství, o právu shromažďovacím a spolčovacím a o svobodě slova a tisku (k tomu viz zákon č. 66/1869 ř.z.).

Rozsah uplatnění jednotlivých občanských práv a svobod vymezovaly zákony, provádějící jednotlivá ustanovení zákona o všeobecných právech (například už dřívější tiskový zákon, koaliční zákon z roku 1870, květnové zákony z let 1868 a 1874, polovičatá jazyková nařízení z roku 1880, publikovaná v zemských zákonících, a d.). Z jednotlivých občanských práv si blíže připomeneme úpravu spolčovacího a shromažďovacího práva a svobody tisku. O volebním právu pojednáme až po výkladech o organizaci státního aparátu.

Spolčovací právo

Právo vytvářet spolky patřilo k revolučním požadavkům z roku 1848, které byla vídeňská vláda ochotna alespoň z části akceptovat. Proto se jeho příslib objevil již v dubnové ústavě z roku 1848. V březnové ústavě z následujícího roku se sice vytváření spolků připouštělo, ale jejich vznik byl vázán na povolení státního orgánu, který posuzoval jejich cíle, účel a prostředky zvolené k dosažení vytčených cílů a zjišťoval, zda nemají protistátní charakter. Nástup absolutismu doprovázel zákaz všech politických spolků (č. 246/1851 ř.z.). V podobném duchu vyznívala i praktická realizace nového spolkového patentu, vydaného v roce 1852 (č. 253 ř.z.), z něž se uplatnila jen ustanovení týkající se výdělečných spolků (významně ovlivnila zejména rozvoj

pojišťovnictví, úvěrování a bankovníctví).

Konečnou úpravu spolčovacího práva, proklamovaného pak ještě v prosincová ústavě (zákon č. 142/1867 ř.z.), obsahoval **zákon o spolčovacím právu** z roku 1867 (č. 134 ř.z.). Rozlišoval politické a nepolitické spolky. Výslovně je sice nedefinoval, ale za politický se všeobecně považoval ten spolek, který svou činností směřoval „*přímo k tomu, aby vykonával jakýsi vliv v oboru zákonodárství nebo veřejné správy*“. Na politické spolky se vztahovala speciální ustanovení (jejich členy nesměli být cizinci a nezletilí, jména členů se hlásila politickému úřadu, nesměly mít odštěpné spolky ad.). Nebyly jimi politické strany, jejichž vznik, vnitřní organizaci a zánik rakouské zákonodárství vůbec neupravovalo. Ustanovení zákona se nevztahovala ani na výdělečné, podpůrné a náboženské společnosti.

Zahájení činnosti spolku podléhalo pouze registraci. Státní orgány jej však mohly **zakázat**, pokud by byl založen v rozporu s právem nebo pokud by byla jeho činnost nebezpečná státu. Toto vágní ustanovení poskytovalo velký prostor pro zasahování policejních orgánů do spolkové činnosti, zejména do činnosti dělnických a vlasteneckých spolků.

Shromažďovací právo

Právo pořádat shromáždění („*sejít se několika lidí na jistém místě, které se děje za určitým napřed vytčeným účelem*“) bylo podobně jako shromažďovací právo upraveno nejen **prosincovou ústavou** (zákon č. 142/1867 ř.z.), ale také již dříve vydaným **zákonem o právu shromažďovacím** (135/1867 ř.z.). Zákon rozlišoval shromáždění pod širým nebem a ostatní všeobecně přístupná shromáždění. Jeho ustanovení se nevztahovala na shromáždění omezená jen na zvané hosty, na volební shromáždění a na svatební a pohřební průvody, pouti a podobná shromáždění. Shromáždění na veřejných prostranstvích a veřejné průvody musely státní orgány (policejní, zemský nebo okresní úřad) výslovně předem povolit, ostatní veřejná shromáždění bylo třeba tři dny předem oznámit. Policejní nebo správní úřad měl právo vyslat na shromáždění svého zástupce, který je mohl, „*kdyby se na něm v něčem proti zákonu předesešlo nebo kdyby nabývalo povahy veřejnému pořádku nebezpečné*“ (§ 13), **rozpustit**. Porušení ustanovení zákona o shromažďovacím právu se trestalo jako přestupek.

Svoboda tisku

V revolučních letech 1848–49 byla **zrušena předběžná cenzura**. Nahradila ji trestní odpovědnost autorů, zodpovědných redaktorů, vydavatelů i tiskařů za obsah tiskovin. Nařízení ministerské rady zavedlo pro rozhodování o deliktech spáchaných tiskem poroty. Bachovský absolutismus se nevrátil k praxi předběžné cenzury, ale policejní a správní orgány na tisk pečlivě dohlížely, jak o tom svědčí spousta procesů v tiskových záležitostech. Právní podklad jim poskytovaly především patent proti zneužití tisku z roku 1849, tiskový řád z roku 1852 (č. 122 ř.z.) a trestní zákoník.

Klíčovým předpisem tiskového práva se v západní části habsburské monarchie stal **zákon o tisku** z roku 1862 (č. 6/1863 ř.z.). Vznikl v liberálním ovzduší po obnovení ústavnosti. Uplatnění práva projevit své mínění tiskem nekladl příliš velké překážky. Přesto dával úřadům řadu nástrojů, jak nepohodlné autory, odpovědné redaktory a vydavatele postihovat (zabavování nákladu, zákazy kolportáže, zákaz vydávání časopisů, trestní postih odpovědných osob). **Prosincová ústava** v zákoně č. 142/1867 ř.z. výslovně proklamovala svobodu tisku. Po jejím vydání začaly delikty spáchané tiskem opět posuzovat poroty. Prostor pro administrativní zásahy do činnosti redakcí a postih tiskových deliktů poněkud zúžila až **novela tiskového zákona z roku 1894**.

3. Vývoj státního aparátu

3.1. Ústřední orgány habsburské monarchie

O postavení jednotlivých ústředních orgánů jsme již psali v souvislosti s ústavami. Nyní připomeneme zásadní rysy vývoje a podrobněji si všimneme systému ústředních orgánů zavedené prosincovou ústavou a vzniku ministerstev.

3.1.1. Rakouské parlamenty

Náčrt vývoje do roku 1867

Poprvé slíbil císař svolat orgán parlamentního typu – společné dvoukomorové zastupitelstvo neuherských zemí – v **dubnové ústavě** z roku 1848. Reálný význam však měla až **proklamace z 16. května 1848**, na základě níž byly vypsány volby do jednokomorového říšského shromáždění, o němž již víme, že se skutečně sešlo a že zrušilo robotu a další pozemkově vrchnostenské vztahy a připravovalo ústavu (ústavodárný sněm, Konstituanta). **Kroměřížský ústavní návrh** předpokládal vytvoření dvoukomorového říšského sněmu, jehož obě sněmovny – sněmovna lidu a sněmovna zemí – měly vzejít z voleb. Neprovedená celoříšská **březnová ústava** z roku 1849 také počítala s existencí dvoukomorového sněmu. **Po obnovení parlamentního režimu** na začátku šedesátých let vykonávala funkci prozatímního parlamentu tzv. **rozmnožená říšská rada**. Označení říšská rada nesly od té doby rakouské zastupitelské orgány až do rozpadu monarchie. **Únorová ústava** z roku 1861 předpokládala, že se dvoukomorová říšská rada bude scházet ve dvojí podobě, buď jako celoříšský orgán (**širší říšská rada**) nebo jen s působností pro neuherské země (**užší říšská rada**). Jak víme, širší říšská rada se nikdy nesešla.

Z pramenů: Publicistický výklad z roku 1848 o úloze parlamentu:

„Poněvadž ale všickni občané v takovýchto záležitostech osobně podílu bráti nemohou, volí si sami mezi sebou dle potřeby jistý počet zástupců čili deputovaných svých, kteří s vládou ve jménu a dle vůle jejich rokují, takže se

bud' s ní snášejí nebo odporují; v prvním případě pospolné usnesení platí, v druhém ale návrh, byť i od vlády učiněný, neplatí – propadl. “

(F. P.: Absolutní a konstituční vláda, článek z Národních novin z 19. dubna 1848; citováno podle Beneš, K. J.: 1848 v projevech současníků. Praha, 1932, str. 62)

Říšská rada podle prosincové ústavy

Po přijetí prosincové ústavy, resp. **zákona o říšském zastupitelstvu** č. 141/1867 ř.z., zůstala zastupitelským orgánem i nadále **říšská rada**. Skládala se ze dvou komor – **panské sněmovny** a **sněmovny poslanců**. První opět tvořily osoby určené rodem nebo hodností a osoby jmenované přímo císařem. Měla působit jako konzervativní protiváha poslanecké sněmovny. Do poslanecké sněmovny původně delegovaly své představitele zemské sněmy, teprve od roku 1873 poslance volili občané v přímých volbách. Až do roku 1907 se poslanci členili do zájmových kurií (srovnej k tomu pasáž o volebním právu, IV.4). Ústava přenesla generální kompetenci v zákonodárné oblasti na zemské sněmy a **zákonodárnou pravomoc** říšské rady vymezila **taxativně**. Říšská rada měla ve spolupráci s uherským sněmem vyřizovat společné záležitosti a zřizovat společné instituce. Dále jí náležela úprava vojenských věcí, státního finančního hospodaření, národohospodářských otázek (měny, daní, cel, říšské dopravy, pošty, telegrafů a d.), veřejného zdravotnictví a uspořádání konfesních poměrů, zásadní úprava státní správy a soudnictví, občanské, trestní, směnečné, horní zákonodárství atd. Vykonávala také **kontrolní funkci** vůči výkonné moci (schvalovala některé vládní akty panovníka, posuzovala státní závěrečné účty a kontrolovala státní dluh). Ministři jí byli odpovědní za akty panovníka a za vlastní správní akty.

Jednací řády zaváděly projednávání osnov zákonů v parlamentních výborech a zdlouhavou proceduru jejich trojího čtení. Požádala-li o to vláda, musela sněmovna o jejich návrzích jednat přednostně. Členové vlády se mohli ujat slova, kdykoliv o to požádali. Uzavření sněmovního zasedání císařem přerušovalo kontinuitu jednání o jednotlivých návrzích a po znovuotevření se musela celá procedura opakovat. To všechno umožňovalo brzdit a usměrňovat činnost rakouského parlamentu. Obstrukcím ze strany různých skupin poslanců měla zabránit nízká prezenční kvora (tj. nízké počty poslanců nutné k tomu, aby byla sněmovna usnášeníschopná).

Delegace

Tzv. delegace představovaly **ad hoc vytvářenou instituci**, do níž vysílaly své zástupce zákonodárné orgány obou částí monarchie. Střídavě ve Vídni a v Pešti měly jednat o společných problémech celé monarchie. Jejich povaha byla poněkud nejasná. Nebylo zřejmé, zda tvořily společné zastupitelstvo pro celou monarchii nebo zda byly jen specifickými orgány rakouského a uherského parlamentu. V ústavním životě monarchie nesehrály významnější úlohu.

3.1.2. Panovník

Náčrt vývoje do roku 1867

Postavení panovníka změnila revoluce z let 1848–1849 zásadním způsobem. Císař byl nucen souhlasit s **omezením své moci ústavou**. Úředníci Ferdinanda V. se snažili zmírnit nepříjemné dopady této změny tím, že se pokusili společností vnutit svou představu ústavy. V **dubnové ústavě** nevymezili přesně hranice mezi zákonodárnou mocí a exekutivou. Panovníka koncipovali jako nositele výkonné moci, který ovšem zasahoval i do zákonodárné sféry. Jeho jménem se také mělo vykonávat veškeré soudnictví. **Kroměřížský návrh**, připravovaný zvoleným sněmem, chtěl omezit panovníkovu možnost odmítnout zákon schválený říšským sněmem zavedením suspenzivního veta. V praxi však zvítězila jiná koncepce. Nástupce císaře Ferdinanda V. František Josef I. se ujal trůnu v prosinci 1848 bez jakékoliv spoluúčasti sněmu. V nástupním manifestu opustil označení „konstituční císař“, používané v předcházejících měsících, a vrátil se k předběznové titulatuře císař „z boží milosti“. Oktrojovaná **březnová ústava** z roku 1849 v „novém“ duchu opět posilovala postavení císaře a vlastně předznamenávala éru neoabsolutismu padesátých let, v níž panovník ve svých rukou soustředil veškerou moc.

Ustavením **rozmnožené říšské rady** v roce 1859 František Josef I. zase částečně omezil rozsah svých pravomocí v zákonodárné sféře ve prospěch nejdříve jmenovaného a pak voleného sboru, resp. sborů. Tuto změnu potvrdila **únorová ústava**.

Postavení panovníka po roce 1867

I po přijetí prosincové ústavy z roku 1867 se postavení panovníka odvozovalo především z **Pragmatické sankce** z roku 1713. Pozici hlavy státu posílilo rakousko-uherské vyrovnání. Po něm se „*císařské a královské Apoštolské Veličenstvo*“ stalo jednoznačně nejvýraznějším **symbolem jednoty monarchie** a všechny společné resorty (zahraničí, vojenství, společné finance) se dostaly pod jeho přímý vliv. **Ústava z roku 1867** hned v prvním článku zákona č. 145/1867 ř.z. stále charakterizovala císaře v duchu středověké tradice přívlastky „*posvátný, neporušitelný, neodpovědný*“. Jeho odpovědnost na sebe přebírali ministři, kteří spolupodepisovali jeho vládní akty. Požíval speciální trestněprávní ochrany. Jeho nezávislost na jakékoliv jiné světské moci vyjadřovalo již zmíněné označení „*z boží milosti*“. Patřil mu vlastní čestný dvůr, představovaný především dvorskými úředníky, placenými společně oběma částmi monarchie.

Císař vystupoval v trojediné roli **společné hlavy monarchie, hlavy dvou jejích částí i hlavy jednotlivých zemí**. Po nastoupení na trůn přísahal, že bude zachovávat ústavu a vládnout v souladu se zákonem. Reprezentoval stát navenek. Řídil zahraniční politiku, jeho jménem se uzavíraly mezinárodní dohody. Byl nejvyšším vojenským velitelem a rozhodoval v otázkách války a míru. Uděloval šlechtické tituly, řády a vyznamenání. Stál **v čele výkonné moci**, kterou vykonával prostřednictvím ministrů a jim podřízeného aparátu. Ministry také jmenoval a odvolával. Ve vztahu k zákonodárným orgánům konstituoval panskou sněmovnu a jmenoval její funkcionáře, stejně jako funkcionáře zemských sněmů. Potvrzoval usnesení delegací. Vůči zákonům přijatým říšskou radou nebo zemskými sněmy měl právo veta. **Zákonodárnou moc** mohl dokonce suplovat, neboť mu příslušelo právo „v pádu nutné potřeby“ vydávat nařízení s prozatímní platností zákona. Jeho jménem rozhodovaly všechny **soudy** a příslušelo mu právo udělovat milost a nařizovat abolicí trestního řízení.

3.1.3. Ministerstva

Náčrt vývoje do roku 1867

Už **na jaře roku 1848** začala nová éra v organizaci ústředních výkonných orgánů. Předrevoluční dvorské dikasterie nahradila **ministerstva**. Císař zároveň nařídil vytvoření kolegiální **ministerské rady** – vlády, tvořené jejich představiteli (nejvyšší rozhodnutí ze 17. března 1848 č. 30 PGS). Kolektivní jednání ministrů ve vládě mělo dát výkonu státní správy jednotnou politickou linii. Zcela zřetelným vzorem tu císařským úředníkům byla organizace a fungování vlád západoevropských konstitučních monarchií. Jednotlivé ministry jmenoval panovník, odpovědní však měli být i říšskému zastupitelstvu a říšské radě. Čelné místo mezi nimi sehrával **státní kancléř**, který stál v čele ministerstva zahraničí a císařského domu (vzniklo z domácí, dvorské a státní kanceláře). Císař dále zřídil ministerstvo vnitra (nahradilo spojenou česko-rakouskou dvorskou kancelář), ministerstvo spravedlnosti (z Nejvyššího soudního místa), ministerstvo financí (z dvorské komory) a konečně ministerstvo války (z dvorské válečné rady). Další ministerstva se konstituovala později.

V neoabsolutistické éře byli ministři podřízeni výlučně panovníkovi a poklesl i význam vlády jako sborového orgánu. Ze změn ve složení ministerské rady připomeňme jen dočasné zrušení ministerstva války v roce 1853 (do roku 1860) a zřízení policejního ministerstva v roce 1859 (fungovalo do roku 1867).

Po obnovení parlamentarismu opět vzrostl význam vlády jako sboru. Významnou změnu představovalo sloučení ministerstev vnitra, justice a vyučování a kultu v silné **státní ministerstvo** v roce 1860. Jeho představitel vystupoval jménem vlády před říšskou radou a zemskými sněmy a fakticky se tak dostal do pozice ministerského předsedy.

Z pramenů: Publicistický výklad z roku 1848 o postavení a úlohách vlády:

„Aby zákony dle vůle samých občanů ustanovené se zachovávaly, nad tím bdí vláda sama, k čemuž si úřady stanoví; ona s těmito vůli národu vykonává, pročež se jí výhradně přičítá moc výkonná. Občané jenom proti nadužívání této moci ozvati se mohou, hledíce na to, aby vláda i úřady dle zákona vždy ji vykonávaly.“

(F. P.: Absolutní a konstituční vláda, článek z Národních novin z 19. dubna 1848; citováno podle Beneš, K. J.: 1848 v projevech současníků. Praha, 1932, str. 63)

Ministerstva po roce 1867

Po rakousko-uherském vyrovnání fungovala jednak **společná ministerstva** zahraničí (ministerstvo císařského domu a záležitostí zevnějších), války a financí a jednak **předlitavská** a zalitavská (uherská) **ministerstva**. V čele předlitavské vlády, sestávající z představitelů předlitavských ministerstev (vnitřní, financí, spravedlnosti, kultury a vyučování, obchodu, orby, zeměbrany a od roku 1896 také železnic) a z ministrů bez křesla (bez resortu, bez portfeuille), stál ministerský předseda. Jedním z ministrů bez resortu byl i český ministr krajů, tento post však nebyl vždy obsazen. **Odpovědnost ministrů** upravoval zákon č. 101/1867 ř.z. Ministři byli stále odpovědní především císaři, který je jmenoval a mohl je i odvolávat. Odpovědnost ministrů říšské radě nebyla zakotvena dostatečně pregnantně. Členové sněmoven měli právo interpelovat ministry, nebylo však jasné, zda musí vždy dostat odpověď. Politické ohledy však ministry vedly k tomu, aby na všechny interpelace odpovídali. **Úkolem ministrů** bylo především provádět zákony. Za tím účelem vydávali nařízení. Prostřednictvím služebních řádů, instrukcí a příkazů organizovali a řídili chod nižších složek státního aparátu. **Vláda** se spoluúčastnila se vydáváním císařských nařízení s mocí zákona, k němuž mohli císař a vláda sáhnout jen ve stavu neodkladné nouze (nařízení z nouze). Podepisovali je všichni ministři a podléhaly dodatečnému schválení říšskou radou. Vláda též připravovala státní rozpočet. Jako celek nebyla nadřizena jednotlivým ministrům a nemohla zasahovat do jejich kompetence. Neshoda ministra s ostatními členy vlády znamenala politický střet, který řešil císař.

3.2. Organizace soudnictví

Vývoj soudní soustavy a organizace soudů do roku 1867

Až do roku 1850 vykonávaly soudnictví orgány, zřízené na konci 18. století v rámci josefínských reforem. V letech **1849–1850** vydal panovník **sérii předpisů vztahujících se k soudní organizaci a výkonu soudnictví**, ještě ovlivněných ovzduším revoluce. Předpisy z roku 1849 (č.278, 290 a 291/1849 ř.z.) nově organizovaly soudnictví v celé říši i v jednotlivých zemích. V roce 1850 je doplnily jurisdikční norma, prozatímní trestní řád (č. 25/1850 ř.z.) a předpis upravující vnitřní organizaci soudů. Na základě nich začala polovinou roku 1850 fungovat **soustava řádných soudů**, tvořená okresními, krajskými (zemskými) a vrchními zemskými soudy. Završoval ji Nejvyšší soudní a kasační dvůr ve Vídni. Vedle ní se postupně zformovaly ještě **mimořádné** neboli **zvláštní soudy**. Soudní organizace z let 1849–1850 vycházela z principu **odloučení soudnictví od státní správy** a z **nezávislosti soudců** a pro rozhodování závažných deliktů zaváděla **porotní soudy**.

Bachovský režim tyto moderní organizační principy brzy **oklestil**. Nejdříve odstranil poroty (silvestrovské patenty z roku 1851) a v polovině padesátých let zavedl novou správní organizaci, jejíž základní článek plnil i úlohu prvoinstančních soudů. V duchu středověkého pojetí se tedy na této úrovni opět slučoval výkon státní správy a soudnictví. Neoabsolutistické zásahy do soudní organizace říšská rada postupně odstranila v průběhu šedesátých let.

Z pramenů: Publicistický výklad z roku 1848 o úloze soudů:

„Aby se však nestranně, pouze po zákonu soudilo a rozsuzovalo, skládají se soudy, čili moc soudní na zvláštní muže, soudce zvané, kteří, nejsouce ani na straně vlády ani na straně občanů, jen podle zákona soudí a rozsuzují. Tyto soudce volí ovšem vláda, ale jen zákon a právo samo je odsuzuje a se stolic soudních svrhuje. Občané jen na nespravedlivé rozsuzování jejich žaloby vznésti mohou. Oni tedy ani na vládě ani na občanech nezávisí.“

(F. P.: Absolutní a konstituční vláda, článek z Národních novin z 19. dubna 1848; citováno podle Beneš, K. J.: 1848 v projevech současníků. Praha, 1932, str. 62)

Soudní soustava po roce 1867

Základní státní zákon o soudcovské moci z roku 1867, který tvořil součást prosincové ústavy, potvrdil nezávislost soudců, oddělení soudnictví od správy i porotní rozhodování o závažných těžkých deliktech a politických a tiskových přečinech. V druhém článku předvídal vydání zákonů o organizaci a kompetenci soudů. Jak se však píše v dobovém komentáři, tento zákon *„náleží mezi ty práce teoretické, jimižto nás oblažila kusá rada říšská, zapoměvši provésti předpisy v ní položené prakticky, ...“*.

Základní článek **soustavy řádných soudů** znovu tvořily **okresní soudy**, obnovené v roce 1868 v souvislosti se zavedením nové organizace státní správy. Občanskoprávní i trestněprávní záležitosti u nich soudili v zásadě samosoudci. S jistým zjednodušením můžeme říci, že v trestněprávních věcech jim příslušelo pouze rozhodování o přestupcích a spolupůsobení při vyhledávání a vyšetřování přečinů a zločinů. V občanskoprávních záležitostech určovala jejich příslušnost v prvé řadě hodnota předmětu sporu. Mimo to vždy rozhodovaly spory o nájem a pacht, o otcovství, o určení a úpravu hranic nemovitostí, o výpovědi a některé další. Teritoriální obvody působnosti okresních soudů nebyly totožné se správními okresy, ale byly podstatně menší. Vyšší články soudní soustavy fungovaly nepřetržitě dále. Druhý stupeň soudní soustavy představovaly **krajské a zemské soudy**, jejichž obvody se ve své konečné podobě zpravidla shodovaly s obvody správních krajů, zrušených v šedesátých letech. Od roku 1855 se pro ně používal i název **sborové soudy první stolice**, protože rozhodovaly v senátech (tří nebo čtyřčlenných). Fungovaly jako soudy první i druhé instance. Zpočátku soudily (do roku 1851 jako porotní soudy) závažnější **trestní věci** (kde hrozil trest smrti nebo žaláře nad pět let a tiskové přečiny), od roku 1855 všechny zločiny a přečiny podle trestního zákoníku z roku 1852. **V občanskoprávních věcech** rozhodovaly v první instanci všechny spory, které nebyly přikázány okresním soudům. Příslušely jim také některé přesně určené druhy nesporného řízení a směřovala k nim odvolání proti rozhodnutím okresních soudů v trestních i občanskoprávních věcech. Některé sborové soudy první instance získaly specifické postavení díky přidělení zvláštní agendy (například obchodní soud v Praze). Systém řádných soudů v jednotlivých zemích doplňovaly **vrchní**

zemské soudy v Praze a v Brně, které vznikly jako **sborové soudy druhé stolice** v padesátých letech přeměnou bývalých apelačních soudů. Vnitřně se dělily na několik oddělení a zpravidla rozhodovaly v pětičlenných senátech. Fungovaly jako odvolací (příp. dovolací) soudy v civilních a trestních věcech. Vrcholným článkem soustavy řádných soudů byl **Nejvyšší soudní a kasační dvůr** ve Vídni, zřízený v roce 1850. Vedle rozhodování o některých odvoláních a o zmatečných stížnostech poskytoval i výklad práva.

Později vznikly další významné tribunály s působností přesahující jednotlivé země. **Říšský soud** (ústava a zákon č. 44/1869) rozhodoval o porušení politických práv, o veřejných nárocích ke státu a zemím a ve sporech mezi sněmy a úřady. **Nejvyšší správní soud**, zřízený v roce 1876 (zákon č. 36/1876 ř.z.), byl příslušný ke kontrole zákonnosti výkonu státní správy (rozhodoval „*v každém případě, když kdo praví, že mu bylo protizákonným rozhodnutím nebo opatřením některého úřadu správního v právích ublíženo*“). Svou činností přispěl ke kultivaci rakouského správního aparátu. Z celé škály **mimořádných neboli zvláštních soudů** připomeňme jen živnostenské soudy, které vznikly v roce 1869 a řešily pracovní spory, rozhodčí soudy nemocenských pokladen a patentní soud (1897). V roce 1851 byly nově upraveny vojenské soudy (č. 255/1851 ř.z.).

Brzy po nové úpravě civilního řízení (1895) byl v roce 1896 vydán **zákon o soudní organizaci** (č. 217/1896 ř.z.), který upravoval vnitřní organizaci soudů včetně postavení soudců. Rozeznával samostatné soudcovské úředníky a pomocné soudcovské úředníky.

3.3. Vývoj místní správy a samosprávy

V revoluci let 1848–1849 zanikl po staletí fungující patrimoniální (vrchnostenský) správní a soudní aparát. V následujících letech proto habsburská administrativa hledala nové formy organizace místní správy, které by vyhovovaly novým požadavkům, odvíjejícím se od principů rovnosti před zákonem a účasti obyvatelstva na řízení státu. V západní části monarchie se už v padesátých letech začala formovat **dvojkolejná struktura** státní správy, dobudovaná v šedesátých letech. Tvořily ji byrokratické státní orgány a samosprávné korporace. Státní správa (označovaná jako **politická** nebo zastarale **zeměpanská správa**) zajišťovala rozhodující vliv státu v klíčových oblastech územní správy. Vykonával ji kvalifikovaný personál, jmenovaný vyššími orgány a jim také podřízený. **Samosprávu**, jejíž zavedení patřilo k revolučním požadavkům roku 1848, naopak tvořily orgány volené. Umožňovala zapojení obyvatelstva do správní činnosti, jeho angažování v řešení problémů

daného regionu. Naše pozornost se soustředí na územní samosprávu, ale musíme alespoň připomenout, že v této době vznikla i profesní samosprávná sdružení (advokáti, lékaři a pod.).

Správní organizace vycházela z **nového územního členění** státu. Habsburská monarchie se dělila na jednotlivé **země**, které se územně téměř shodovaly s dřívějšími historickými zeměmi. V neuherské části monarchie nejdříve ještě jako nižší organizační jednotka přežívaly tradiční kraje. Ty však na začátku šedesátých let (1860–1862) nahradily již od roku 1850 budované **správní okresy** /pozor: třeba od nich odlišit územním rozsahem menší soudní okresy, resp. původní bachovské smíšené (správní a soudní) okresy, podle nichž se vytvořily také české **samosprávné okresy**!/. Základní článek správní organizace představovaly **obce**. Některá významná města (**statutární města**) měla zvláštní postavení a jejich orgány vykonávaly pravomoci obecního orgánu i okresního hejtmanství. **Politická správa**, podřízená v konečné instanci centrálním vídeňským institucím, fungovala na úrovni správních (politických) okresů a zemí. **Samosprávné korporace** se zformovaly na úrovni obcí a zemí, v Čechách i v samosprávných okresech.

3.3.1. Orgány politické správy

Vývoj právní úpravy

Hledání nové formy politické (zeměpanské) správy ovlivnily poměry porevolučního neoabsolutismu. Její základy položilo **císařské rozhodnutí č. 295 ř.z. z roku 1849** (Stadionova koncepce). Svěřovalo veškerou rozhodující agendu vídeňským ministerstvům. Nižšími složkami státní správy byly orgány v krajích a v okresech se značně omezenými kompetencemi. Stadionova úprava názorně dokládala, jak je možné organizační decentralizaci (nahrazení zemí menšími územními jednotkami) dosáhnout centralizačních účinků.

Druhou, opět výrazně centralizující etapu spojujeme se jménem **Alexandra Bacha**. Představuje ji úprava podle ministerských nařízení z let 1853 a 1854 (č. 10/1853 a č. 103 a 104/1854 ř.z.), zavedená do praxe v roce 1855. Je pro ni charakteristické, že na úrovni okresů (ve smíšených okresních úřadech) v duchu bývalé patrimoniální správy znovu **slučovala výkon státní správy a soudnictví** a že se její tvůrce snažil do rukou byrokratického aparátu **soustředit veškerou správní činnost**. Těžkopádný a složitý systém tvořily orgány v okresech, krajích, zemích a ve Vídni.

Novou podobu začal systém politické správy dostávat po roce 1859. V letech 1860–1862 vláda zrušila v jednotlivých zemích krajské úřady. Únorová ústava a obecní zřízení rozšířily rozsah kompetencí samosprávných korporací (na úkor orgánů politické správy). Dvě **výchozí teze konečné úpravy** – císař vykonává vládní moc prostřednictvím zodpovědných ministrů a jim podřízených úředníků a zřízenců a soudnictví je ve všech instancích odděleno od správy – stanovila prosincová ústava (čl. 2 zákona č. 145/1867 ř.z. a čl. 14 zákona č. 144/1867 ř.z.). V roce 1868 pak říšská rada **zákonem č. 44/1868 ř.z. o zřízení politických správních úřadů** upravila organizaci správních (politických) úřadů zřízených v okresech a zemích. Nové správní okresy zpravidla zahrnovaly větší obvod než stávající smíšené okresy,

jejichž obvody zůstaly zachovány v organizaci soudnictví (soudní okresy) a v roce 1864 se v Čechách staly i organizační jednotkou samosprávy (samosprávné okresy). V dalším vývoji se však jejich obvody zmenšovaly.

Konečná organizace politické správy

Základním článkem organizace politické správy byla **okresní hejtmanství** v politických okresech (pro ilustraci v celém Předlitavsku jich v roce 1907 existovalo 363, z toho v Čechách 98, na Moravě 34 a ve Slezsku 9). Rozhodující postavení v okresní politické správě zaujímal jmenovaný **okresní hejtman**. Nesl plnou odpovědnost za rozhodování svého úřadu a za chod celého okresu. Všichni ostatní úředníci a zřizenci mu byli podřízeni a museli se řídit jeho rozhodnutími. **Kompetenci** okresních hejtmanství stanovil zákon č. 44/1868 ř.z. s odvoláním na dřívější úpravu v zásadě tak, že jim příslušel výkon veškeré politické správy v první instanci, pokud nebyla výslovně svěřena jinému orgánu. Okresní hejtmanství měla především za úkol dbát na dodržování zákonů a pečovat o bezpečnost, veřejný pořádek a klid. Měla vést evidenci obyvatelstva a statistické evidence, dohlížet na vedení matrik a na církevní a školskou správu, pečovat o veřejný majetek, dohlížet na cizince a vést jejich evidenci, rozhodovat o využití četnictva, vyřizovat agendu živnostenské a obchodní policie, zabezpečit zdravotní správu, vykonávat dozor nad spolky, shromážděními a tiskem, spolupůsobit při přípravě a provedení voleb atd. Vykonávala také dohled nad místní samosprávou. Specifikem výkonu státní správy v okrese bylo **přenášení části kompetence** na samosprávné obecní úřady. Zmíníme se o něm při výkladech o samosprávě.

Na úrovni politických okresů stála **města se zvláštním statutem** (v šedesátých letech v Čechách 2, na Moravě 6 a ve Slezsku 3). Byla specifickou formou obcí, proto jejich magistráty fungovaly jako samosprávné instituce. V rámci zmíněné přenesené působnosti však plnily i funkci okresních hejtmanství.

Zemskou politickou správu představovala v Čechách a na Moravě místodržitelství na čele s jmenovaným **místodržitelem**, ve Slezsku zemská vláda na čele se **zemským prezidentem**. Český a moravský zemský místodržitel, slezský prezident a jim podřízené **zemské politické úřady** představovali nejvlivnější orgány v zemích, neboť mohli kontrolovat veškerý veřejný život. **Kompetence** zemských politických správ zasahovala do všech oblastí, které jsme vyjmenovali v souvislosti s okresními hejtmanstvími. Některé důležité záležitosti rozhodovaly v první instanci, v jiných vyřizovaly odvolání proti rozhodnutím okresních hejtmanství. Zemská místodržitelství **podléhala** v obecně politických záležitostech

vídeňskému ministerstvu vnitra, v ostatních záležitostech jednotlivým oborovým ministerstvům.

3.3.2. Samosprávné korporace

Vývoj právní úpravy místní a územní samosprávy

a) **Obec** vystupovala jako právnická osoba a podle dobové příručky ji tvořil „*soubor lidí jisté území obývajících, spojených k tomu cíli, aby společnou správou poměry své vzájemně upravovali*“. Byla nejnižší složkou územní samosprávy, ale politická správa na ni přenášela i výkon některých svých úkolů.

Pod vlivem revoluce vznikl v roce **1849 provizorní obecní zákon** (č. 170 ř.z.), brzy doplněný řády statutárních měst (Prahy, Liberce, Brna, Olomouce, Opavy). Vycházel z myšlenky, že **obce** všech stupňů, tj. místní, okresní, krajské (termín obec se tu tedy používal v širším smyslu, než se později vžil) **disponují stejně jako jedinci přirozenými právy**. V duchu revolučních hesel v uvozovacích ustanoveních konstatoval, že „základem svobodného státu jest obec svobodná“. Proveden však byl jen na místní úrovni, a tak předznamenal pozdější užší pojetí obce. Obecními orgány byly obecní výbory a představenstva.

Systém obecní samosprávy modifikovaly **silvestrovské patenty**. Ohlásily vydání nových obecních řádů, uzpůsobených pro podmínky jednotlivých zemí, nepočítaly s vyššími stupni samosprávy a **podřizovaly obce krajským a okresním úřadům**. Nový **obecní řád** s platností pro celou monarchii byl vyhlášen až v roce **1859** (císařský patent č. 58 ř.z.). Při jeho přípravě se podařilo odrazit útoky velkostatkářů proti samotné podstatě obecní samosprávy. Na druhé straně předpokládal jen samosprávu na místní úrovni, **podřízení obecní samosprávy byrokratické státní správě** a diferenciaci obcí na městské a venkovské. V praxi už proveden nebyl, neboť v roce 1859 se absolutistický režim začal hroutit.

Po zavedení ústavního zřízení vláda nejdříve **obnovila samosprávné instituce** podle obecního zřízení z roku 1849 (nařízení č. 261/1860 ř.z.) a pak vypjala **volby** do obcí, které v českých zemích proběhly na jaře roku 1861. Vývoj právní úpravy obecní samosprávy se završil v první polovině šedesátých let. Nejdříve říšská rada schválila **říšský obecní zákon** (č. 18/1862 ř.z.), který předpokládal rozdělení moci na regionální úrovni mezi úřady politické (státní) správy a samosprávné korporace. Na něj navázaly **zemské obecní řády**. Pro české země to byly velmi podobně koncipované zemské zákony č. 17/1863 slezského zemského zákoníku, č. 4/1864 moravského zemského zákoníku a č. 7/1864 českého zemského zákoníku.

b) **Zemskou samosprávu** zakotvila zemská zřízení, tvořící součást únorové ústavy z roku 1861 (viz výše). **Zemským sněmům** svěřila především zákonodárnou pravomoc ve sféře zemědělství, veřejných prací, dobročinnosti a zemských rozpočtů. Jejich zákonodárnou pravomoc nepatrně rozšířila prosincová ústava. Zpočátku (do roku 1873) se jejich prostřednictvím konstituovala říšská rada. Výkonnými orgány zemských sněmů byly **zemské výbory**, které zejména spravovaly zemský majetek a dohlížely na nižší složky samosprávy. Českou zemskou samosprávu v posledních letech monarchie zcela ochromilo vydání tzv. **anenských patentů** v roce 1913. Vídeňská vláda jimi reagovala na národnostní spory v

českém zemském sněmu. Rozpustila zemský sněm, už od roku 1908 nefunkční v důsledku německých obstrukcí, neboť „*po léta není s to, aby plnil zákonem mu přikázané úkoly*“. Volby do něj odložila na neurčito a pravomoci zemského výboru převedla na jmenovanou **zemskou správní komisi**.

Definitivní podoba místní a okresní samosprávy

Obecní předpisy předpokládaly budování samosprávy na úrovni **obcí a okresů**. Okresní článek (samosprávné okresy, teritoriálně menší než správní okresy) však nakonec vznikl jen v Čechách a jeho kompetence byly značně omezené. Zvláštní postavení získala již zmíněná **statutární města**, t.j. obce, na něž byla přenesena i **celá** působnost okresních úřadů (tj. státních, politických úřadů), a některá **lázeňská města**.

Veškeré státní **území** muselo být začleněno **do některé obce** a také každý občan musel podle **zákona o domovském právu** č. 105/1863 ř.z. příslušet k některé obci. Obecními orgány byly **obecní výbory** a jako výkonné orgány **obecní představenstva** a **starosta**, stojící v čele výboru i představenstva. Jako samosprávné orgány, tedy **ve vlastní samostatné působnosti**, obecní orgány spravovaly vlastní majetek a komunikace, zabezpečovaly chudinskou péči, národní školství, péči o osobní a majetkovou bezpečnost, tržní, stavební, požární, mravnostní a zdravotní policii a čelední a dělnické záležitosti. Vedle toho v rozsahu vymezeném zákony vykonávaly tzv. **přenesenou působnost**, tj. záležitosti z oboru politické správy, jejichž výkon se z praktických důvodů přenášel na orgány obce (spolupůsobení při volbách, ve veřejném zdravotnictví, při civilních sňatcích, při vybírání daní, při správním trestání a pod.). Odvolání proti rozhodnutí obecních orgánů v rámci vlastní působnosti vyřizovaly vyšší samosprávné orgány (okresní nebo zemské), odvolání proti rozhodnutím v rámci přenesené působnosti okresní politické úřady.

V Čechách se jednotlivé obce sdružovaly do **samosprávných okresů**. Orgány okresní samosprávy byly **okresní zastupitelstvo** a **okresní výbor** na čele s okresním starostou. Okresní zastupitelstvo pečovalo o společné zájmy obcí okresu (okresní jmění a fondy, okresní komunikace, zdravotnictví, školství, chudinské záležitosti, zemědělství, myslivost a lesy), zastupovalo je navenek a dohlíželo na výkon obecní samosprávy. Okresní výbor byl výkonným orgánem, radil se o potřebách okresu a v tomto smyslu dával příslušné návrhy zastupitelstvu. Vydával také potřebná nařízení a vyhlášky. Na činnost okresního zastupitelstva dohlížely jak zemské samosprávné orgány (zemský výbor), tak orgány státní správy.

Definitivní podoba zemské samosprávy

Orgánům zemské samosprávy příslušely zákonodárná pravomoc, správa země (zejména zemského hospodaření a jmění, zemských fondů, nadací a ústavů) a dohled nad okresní a obecní samosprávou. Zemskou samosprávu představovaly především **zemské sněmy**. V jejich čele stál císařem jmenovaný místodržitel, resp. zemský prezident. Zemské sněmy spolu s císařem (resp. králem, markrabětem atp.) vykonávaly **zákonodárství** ve věcech, vyhrazených do jejich působnosti (zejména zemědělství, veřejné práce, dobročinnost, zemské rozpočty, provádění říšských zákonů). Jimi přijímané a císařem schválené zákony se publikovaly v zemských zákonících. Výkonným orgánem sněmů byly **zemské výbory**, které také zastupovaly zemi navenek a dohlížely na nižší složky samosprávy. Volili je poslanci zemského sněmu ze svého středu. Nebyly příliš početné, například český zemský výbor měl 8 členů.

3.4. Ozbrojené sbory habsburské monarchie

Armáda a námořnictvo

Organizaci rakouské armády, která patřila v habsburské monarchii k privilegovaným složkám společnosti, pozitivně ovlivnily **reformní zásahy z padesátých let 19. století**, jimiž se precizovala její vnitřní organizace a upravovala branná povinnost. Organizační změny bachovského absolutismu završila opatření, provedená po porážce v Itálii. Vzniklo 10 armádních sborů a území říše bylo rozděleno na 10 zemských vojenských velitelství. Další porážka rakouských vojsk v roce 1866 vyvolala novou reorganizaci. Od roku 1868 se branná moc členila na **společné vojsko, námořnictvo, zeměbranu a náhradní zálohu**, k nimž později přibyla ještě **domobrana**. Vojsko bylo podle pruského vzoru organizováno do divizí. Velitelstvími s územně-správní pravomocí se stala velitelství sborů.

Konskripci, tj. soupis všech osob, podléhajících branné povinnosti, prováděly po zrušení vrchnostenských úřadů politické úřady a magistráty statutárních měst. Odvodní povinnosti zpočátku podléhali muži od 20 do 27 let a služební povinnost činila 8 let v činné službě a dva roky v záloze. Běžně se však udělovaly dlouhodobé nebo trvalé dovolené. V duchu občanské rovnosti zaniklo už v roce 1848 osvobození šlechty od vojenské služby, stále však přežívalo osvobození státních úředníků, většiny inteligence a větších sedláků. V roce 1868 byla zavedena **všeobecná branná povinnost** a brzy na to vydán branný zákon, který zkrátil dobu prezenční služby. Další zkrácení na 2 roky prezenční služby přinesl **nový branný zákon z roku 1912** (č.128 ř.z.), který však zároveň zvětšil roční kontingent branců a rozšířil rozsah pracovní povinnosti pro potřeby vedení války.

Novou Instrukcí o vyžadování, vysílání a použití vojenských asistencí z roku 1905 se výrazně rozšířila možnost využít armádu proti vlastnímu obyvatelstvu **při potlačování vnitřních nepokojů**.

Státní policie

Organizace státní policie navazovala na reformy osvícenského absolutismu, které zcentralizovaly její výkon a zpřesnily předmět její činnosti. Policejní agenda spadala do působnosti ministerstva vnitra. Od roku 1852 ji převzal nejvyšší policejní úřad, později přeměněný na policejní ministerstvo. Po jeho zrušení v roce 1867 se opět vrátila ministerstvu vnitra. Důležité je uvědomit si, že speciální **státní policejní úřady**, tj. policejní ředitelství a policejní komisařství, vznikly jen ve velkých městech nebo jinak významných místech (lázeňská střediska, pohraniční oblasti). Jinde příslušel výkon policejních funkcí orgánům územní správy a samosprávy.

V šedesátých letech, kdy se v podstatě završilo budování dvojkolejného systému rakouské správy, proto tyto funkce plnily ve většině míst **politické úřady** (zemské politické správy a okresní hejtmanství), **magistráty statutárních měst a samosprávné orgány obcí**, disponující vlastními výkonnými orgány (obecní policií). Úkoly policejního charakteru dostávalo i četnictvo, finanční stráž a některé specializované úřady (báňské, železniční a d.).

Organizaci státních policejních úřadů upravilo císařské nařízení z roku 1850. Jejich věcnou působnost rámcově stanovilo ministerstvo vnitra v roce 1851. Konkrétní rozsah působnosti jednotlivých policejních ředitelství a komisariátů upřesňovalo ministerstvo při jejich zřizování. Pravidelně jim příslušel dohled nad shromážděními, spolky a tiskem, nad činností spolků, nad dodržováním živnostenského a čeledního řádu, výkon zdravotní policie a d. K zajištění svých úkolů disponovaly **civilní a uniformovanou policejní stráží**.

Významné postavení měla **policejní ředitelství** v hlavních zemských městech (Praha, Brno, Opava), protože jejich místní působnost v některých oblastech překračovala hranice města a obsáhla celou zemi (například při řešení závažných kriminálních případů). Před rozpadem monarchie fungovaly v českých zemích ještě **policejní komisariáty** v Plzni a v Ostravě a **pohraniční policejní komisariáty** v Podmoklech, Chebu a Bohumíně.

Obecní policie

Nejvyšší správní soud charakterizoval **obecní policii** jako činnost obecních orgánů „*směřující k zachování resp. obnovení stavu policejně nezávadného ...i péči o udržení event. zlepšení tohoto stavu*“ (Boh. 5158/25). Nejvýznamnější součástí této pravomoci byla policie v užším slova smyslu, spočívající v **ochraně bezpečnosti osob a jmění (bezpečnostní policie)**. Dále sem patřil zejména dohled na obchodníky a zacházení se zbožím (**tržní a potravní policie**), na zachovávání hygienických předpisů, udržování čistoty na veřejných a veřejnosti

přístupných místech a místnostech, řádnou kanalizaci, zacházení s prameny a pitnou vodou a tak pod. (*zdravotní policie*), na zachovávání kázně u čeledínů a dělníků (*čelední a dělnická policie*) a na udržování veřejné mravnosti, provozování veřejných zábav a divadelních představení, dodržování nedělního a svátečního klidu (*mravnostní policie*). Dále jen připomínáme, že vedle vlastních policejních kompetencí byly obecní orgány povinny v rámci *přenesené působnosti* poskytovat součinnost při trestním stíhání soudních deliktů. Aby zajistily veřejný pořádek, mohly obce **vydávat příslušná nařízení** a také zřídit **zvláštní policejní stráž**.

Od státní policie je tedy třeba odlišovat policejní pravomoci obcí a jejich strážní a výkonný bezpečnostní personál – obecní policii.

Četnictvo

Četnictvo doplnilo systém rakouských bezpečnostních orgánů na našem území bezprostředně po revoluci 1848–1849. V komplikovaných vnitropolitických poměrech vyvstala naléhavě potřeba nahradit (po zrušení poddanství už vlastně přežívající) donucovací složky vrchnostenských orgánů novou institucí. Vládnoucí kruhy se navíc musely potýkat s dozvuky revoluce a byly jí, byť poraženou, natolik vystrašeny a rozhořčeny, že dosavadní metody ochrany nepovažovaly i z tohoto zorného úhlu za dostatečné. Ostatně není to náhoda, že se nové bezpečnostní sbory rodí v revolucích nebo bezprostředně po nich.

Četnictvo s celorakouskou působností zřídil císař nařízením č. 272 z roku 1849. Nový uniformovaný a ozbrojený sbor tvořil součást armády. Od roku 1852 četnictvo podléhalo nejvyššímu policejnímu úřadu. Organizaci četnictva nejdříve upravil **prozatímní organický zákon o četnictvu** v císařství rakouském, vydaný nařízením ministra vnitra č. 19 ř.z. z roku 1850. V dalším období se postupně uvolňovala vazba četnictva na armádu a naopak posilovalo spojení s orgány místní správy. **První zákon o četnictvu** (už s platností jen pro Předlitavsko) byl vydán v roce 1876 (č. 19 ř.z.). Úplně odloučil četnictvo od armády. Četnictvo podle něj fungovalo jako vojensky organizovaný sbor. Ve věcech souvisejících s výkonem služby podléhalo politickým úřadům, v ostatních záležitostech svým velitelům, v konečné instanci však vždy ministerstvu zeměbrany. Původní vojenskou vnitřní organizaci postupně nahradil systém vycházející ze správního členění: v zemích fungovala zemská velitelství, v politických okresech okresní četnická velitelství a jim byly podřízeny jednotlivé četnické stanice. V roce 1894 schválila říšská rada **nový zákon o četnictvu** (č. 1/1895 ř.z.). Obsahově vycházel z úpravy z roku 1876 a lišil se od ní prakticky jen modernějšími formulacemi jednotlivých ustanovení.

Pro výkon četnické služby byla důležitým předpisem také **služební instrukce** (Poučení o službě pro zemské četnictvo) z roku 1851, ve zmodernizované podobě vždy nově

vyhlášená po vydání zákona o četnictvu. V roce 1876 se tak stalo okružním nařízením z 26. února č. 3717/1001-III (Věstn. čet. 1/1876). V roce 1895 ji spolu s novými organizačními předpisy pro četnictvo publikovalo ministerstva zeměbrany ve formě nařízení (č. 43 ř.z.).

Hlavním **úkolem** četnictva bylo udržovat právo, pořádek a bezpečnost. Konkrétně to znamenalo službu k ochraně veřejné bezpečnosti, dohled nad obecní policií, vykonávání asistencí, jimiž se vynucovalo plnění nařízení orgánů místní správy, službu u soudů ad. Při plnění všech těchto úkolů četnictvo disponovalo, podobně jako ostatní bezpečnostní složky, poměrně širokými oprávněními, včetně práva použít zbraně.

Z pramenů: Instrukce služební pro c. k. četnictvo (1895):

„§1. Četnictvo jest ustanoveno k tomu, aby udržovalo veřejný pořádek, pokoj a veřejnou bezpečnost; k záležitostem místní policie má krom zvláštních případů jen přihlížeti a obcím být nápomocno. ...

§6. Každý povinen jest říkati četníkovi „Vy“ a není dovoleno dávat mu veřejně výtku. ...

§8. Četníci mají se vážně, slušně a zdvořile chovati. vykročil-li by četník při svých výkonech služebních z míry, dopustil-li by se v nich nějaké sprostoty nebo surovosti slovem nebo skutkem, zlehčil by tím sebe i četnictvo a stížil by si tím zakročení své. ...“

(citováno podle Zákon o četnictvu království a zemí na říšské radě zastoupených i nařízení vykonávací, pak ustanovení organická a instrukce služební pro tento obor. Kroměříž, 1918, str. 31 an.)

3.5. Vztah státu a církve

Vztah státu a církve nově upravil **konkordát** z roku 1855, který posílil pozice katolické církve ve školství a v manželských věcech zavedl pro katolíky církevní zákonodárství, což prvorepublikový specialista na rodinné právo prof. Emil Svoboda komentoval tak, že „*přišla temná reakce let padesátých a zvrátila i ten malý krok kupředu, který byl učiněn zákoníkem občanským*“ (k úpravě rodiny a manželství podle občanského zákoníka z roku 1811 viz 5.2.2.). Konkordát se ovšem uplatňoval jen do přijetí **prosincové ústavy**. Ústava a na ni navazující **květnové zákony** z roku 1868 zakotvovaly náboženskou svobodu a obnovovaly účinnost manželskoprávních ustanovení občanského zákoníku i pro katolická manželství. V duchu náboženské svobody definitivně zakotvily poměr státu a církve zákony č. 50 a 51/1874 ř.z. (tzv. **druhá série květnových zákonů**).

4. Vývoj volebního práva

Chceme-li hovořit o vývoji volebního práva, je třeba si uvědomit, že se **rozvíjelo po několika liniích**: podle rozdílných předpisů se volilo do orgánů obecní (případně i okresní) samosprávy, do zemských sněmů a od roku 1873 i do říšské rady. Určujícím trendem bylo postupné rozšiřování volebního práva. V habsburské monarchii mohli volit zásadně jen **muži**

(výjimka platila pro kurii velkostatku). Uplatňoval se **census usedlosti** a **majetkový census**. Právě snižováním majetkového censu se postupně rozšiřoval počet oprávněných voličů. Zvláštní postavení měla inteligence. Považovala se za tak zvané **honorace** (kapacity) a nevztahoval se na ni majetkový census. Volební právo bylo nejen nevšeobecné, ale i nerovné, protože se volilo podle **volebních kurií**.

4.1. Volby do obcí a okresních samospráv

Volby **do obcí** upravovala **obecní zřízení** ze začátku 60. let. Voliči se dělili na **tři skupiny** podle výše daní (princip zastoupení jmění). Každá skupina bez ohledu na počet voličů vysílala do obecního výboru stejný počet zástupců. Volební právo příslušelo i právnickým osobám (akciovým a obchodním společnostem, družstvům). Jednání obecního výboru se mohli bez ohledu na to, zda byli zvoleni, zúčastňovat ti, kdo platili alespoň 1/6 přímých daní, odváděných z obce. **Do okresních zastupitelstev**, které – jak již víme – fungovaly jen v Čechách, se volilo ve čtyřech kuriích: v první volili velkostatkáři, ve druhé další velcí poplatníci, ve třetí a ve čtvrté členové městských výborů a starostové vesnických obcí.

4.2. Volby do zemských sněmů

Volení poslanci zemských sněmů (vedle nich zasedali ve sněmech jako virilisté nejvyšší církevní hodnostáři a v českém sněmu i rektor pražské univerzity, resp. od jejího rozdělení v roce 1882 rektori dva) se dělili do samostatně **volených kurií**. V zemských sněmech původně fungovaly tři kurie: **kurie velkostatku** s nejvýhodnějším zastoupením, **kurie měst, průmyslových míst a obchodních a živnostenských komor** a **kurie ostatních obcí** (běžně se označovala jako venkovská a původně se do ní volilo nepřímou prostřednictvím volitelů). Postupně ovšem přibýly nové kurie. **V českém zemském sněmu**, kde majetkový census činil původně 10 zlatých přímých daní ročně a postupně se snižoval, mohli v roce 1901 poprvé volit tzv. čtyřzlatkoví voliči, pro něž byla zřízena **čtvrtá kurie** (a ve venkovské kurii se začalo volit přímo). **Na Moravě** byly **všeobecná kurie**, v níž se volilo bez omezení majetkovým censem, a přímé volby ve venkovské kurii zavedeny v roce 1905. Mimo to se tu voliči dělili do dvou skupin podle národnosti.

4.3. Volby do říšské rady

Říšská rada se původně členila na čtyři kurie, když kurii měst, průmyslových míst a obchodních a živnostenských komor, jak ji známe ze zemských sněmů, nahradily dvě samostatné. Do říšské rady se původně volilo nepřímo prostřednictvím zemských sněmů. **Přímou volbu** zavedly až zákony č. 40 a 41/1873 ř.z. Jedním z cílů, který tato reforma volebního práva sledovala, bylo zlomení pasivní rezistence českých poslanců. **Majetkový census** pro volby do říšské rady se postupně snižoval (1882 Taaffeho a 1896 Badeniho reformou volebního práva). Volební právo se tu dokonce vyvíjelo **výhodněji než u zemských sněmů**. V roce 1896 vznikla pátá, **všeobecná kurie** zcela bez censu. Volit do ní mohli muži starší 24 let, bydlící v některé obci aspoň šest měsíců (i když již volili v rámci jiné kurie).

Vývoj volebního práva do říšské rady v Předlitavsku završilo zavedení **všeobecného a rovného volebního práva s tajným hlasováním** v roce 1907 (do zemských sněmů se ovšem stále volilo podle dřívějších pravidel). Volební zákon č. 17/1907 ř.z. zrušil systém volebních kurií. Celé území bylo rozděleno na volební obvody a v nich se tajnou volbou bez majetkového censu vybíral vždy jeden poslanec (poněkud odchýlná úprava ovšem platila pro území Haliče). Volební právo měli jen muži starší 24 let a usedlí rok v některé obci, volit stále nemohli příslušníci ozbrojených sborů. Hranici pasivního volebního práva zákon stanovil na 30 let.

5. České státoprávní koncepce a český politický život

a) Vývoj do roku 1867

Umírněné státoprávní požadavky tvořily integrální součást českého národního programu od samotného počátku. Nejdříve se omezovaly na **formální potvrzení historických práv** českého státu. Čeští vlastenci například považovali za velký úspěch akt královské korunovace, jemuž se v Praze v roce 1791 podrobil Leopold II.

V programu, který v březnu 1848 vzešel z jednání shromáždění ve Svatováclavských lázních, najdeme mimo jiné požadavek **těsnějšího spojení zemí České koruny**. Státoprávní argumentace, zdůvodňující tento požadavek české politické reprezentace, se soustřeďovala na historickoprávní aspekty (mluvíme o tzv. **českém historickém státním právu**). Nároky českého národa opírala o konstatování, že samostatný středověký český stát de iure nikdy nezankl. Habsburské centralizační zásahy, odbourávání společných českých institucí, přenášení rozhodujících kompetencí do Vídně a další podobná opatření prohlašovala za protiprávní. Český stát „*není pro nás jen historickým snem a tužbou blouznivou, ale ... trvají stále a nepřetržitě právní základy našeho českého státu, třeba se v mnohém směru zachází se zeměmi českými jako s pouhými provinciemi*“, a „*boj státoprávní má nás přivést jen ku*

skutečnému provádění do dnes platného českého práva státního a odstranění všech těch poměrů, jež státnímu našemu právu odporující nevyvinuly se u nás cestou práva a spravedlnosti“, vysvětloval na konci 19. století autor vzdělávací příručky. Česká reprezentace proto v praktické politice požadovala vnitřní přebudování říše na federativním principu, které by českému státu zajistilo podobnou pozici, jakou měl při vytvoření soustátí v roce 1526. Další osudy českého národa tedy spojovala s existencí habsburského soustátí, v němž však bude třeba vytvořit lepší podmínky pro národní rozvoj (**austroslavismus**). Tento postoj několikrát výstižně vyjádřil František Palacký. Známy je především jeho bonmot z Psaní do Frankfurtu (jaro 1848): *„Kdyby státu Rakouského nebylo, musili bychom v interesu Evropy, ba humanity samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil“*.

V roce 1848 čeští politici se svými požadavky neuspěli ani na jaře u císaře (ten je odbyl planými a neurčitými sliby), ani při sněmovních jednáních o ústavě (na protest proti nepřijetí federativního principu Palacký znechuceně opustil kroměřížská jednání). Od oktrojované březnové ústavy z roku 1849 ani nešlo čekat nic jiného než tuhý centralismus. **V době bachovského absolutismu** kvalifikovaly policejní orgány každý zřetelnější projev národního uvědomění a jakoukoliv výhradu k nastolenému režimu jako podezřelou a protistátní činnost, takže nové státoprávní požadavky bylo možné předložit až v šedesátých letech. V této fázi se za ně postavily prakticky všechny vrstvy české společnosti.

Šedesátá léta byla dobou horečného jednání o změně státoprávního uspořádání monarchie. Česká politika, ne zcela jednotná ve svých proklamovaných cílech, ve své rozhodující většině usilovala v duchu austroslavismu a českého historického práva modifikovaného modernější **přírozenoprávní koncepcí**, považující právo rozhodovat o svém osudu za přirozené právo každého národa, o obnovení celku zemí České koruny a o federalizaci habsburského soustátí. Program určujícího směru české politiky zformuloval František Palacký v roce 1865 v deníku *Národ* (Idea státu rakouského). Nespokojenost s uspořádáním podle únorové ústavy vyjádřili v roce 1863 čeští poslanci říšské rady **politikou pasivní rezistence**, tedy bojkotem jednání rakouského parlamentu (předešel je F. Palacký, který byl jako jediný reprezentant českého politického tábora překvapivě jmenovaný *„za doživotního ouda vyšší panské sněmovny říšské“* a který se jejího jednání přestal zúčastňovat už v roce 1861). Politika pasivní rezistence skončila bez zřetelného výsledku v roce 1879.

b) Za platnosti prosincové ústavy

Katastrofálním neúspěchem české národní politiky bylo **rakousko-uherské vyrovnání** z roku 1867 a ztroskotání následných jednání o podobném rakousko-českém řešení. Českou státoprávní koncepci v podmínkách dualizované říše vtělili poslanci českého zemského sněmu v roce 1868 do tzv. **České deklarace**. Z ní vycházeli čeští delegáti na jednáních s vídeňskou vládou, při nichž se ještě pokoušeli zvrátit nepříznivý vývoj, předznamenáný rakousko-uherským vyrovnáním. V roce 1871 dokonce sjednali kompromisní **Fundamentální články**, které předpokládaly mimo jiné vymezení společných rakousko-českých záležitostí, zřízení funkce odpovědného státního ministra pro české země, jímž měl být královský český dvorský kancléř, a ustavení společného sněmu českých zemí. Vídeňská vláda, ovlivněná nesouhlasným stanoviskem uherských magnátů a pruské politiky, však v závěrečné fázi jednání přerušila. Živoření české národní politiky v následujících letech dokládá neúspěšná politika pasivní rezistence a sjednání tzv. **punktací** v roce 1890, podle nichž se české země měly rozdělit na české a německé okresy. Česká veřejnost punktace téměř unisono odmítla a stranu staročechů (F. L. Rieger) stála tato dohoda s vídeňskou vládou vedoucí pozici na české politické scéně.

V demokratických poměrech navozených ústavou z roku 1867 a rozšiřováním volebního práva se v devadesátých letech český politický život rozvinul a strukturoval do většího počtu **politických stran**. Ve státoprávní argumentaci některých z nich (například sociální demokracie) už silněji než dříve zaznívaly přirozenoprávní argumenty, tedy myšlenka, že český národ má jako každý jiný národ přirozené, nezpochybnitelné právo sám rozhodovat o formě své státoprávní existence.

Přes působení více politických stran je třeba konstatovat, že až do roku 1914 prakticky celá česká politická scéna považovala zachování habsburského soustátí za konstantu světového uspořádání, **nekladla si za cíl vytvoření samostatného státu** a podobně jako dřívější generace se dožadovala jen změn ve vnitřním uspořádání monarchie. Například T. G. Masaryk, s jehož jménem je spojeno vytvoření samostatného československého státu, v práci *Česká otázka v devadesátých letech 19. století* napsal, že „*naše politika nemůže být úspěšná, nebude-li nesena opravdovým a silným zájmem o osud Rakouska*“. A pozdější rakouský „vlastizrádce“ a první československý ministerský předseda K. Kramář ještě v roce 1913 tvrdil, že „*všecka politika česká vždy počítala a počítá jen s jedním: s Rakouskem, ovšem s jiným, lepším, než je Rakousko s historickou politikou německou, zhoršenou ještě maďarským násilnictvím*“.

Postupné vtahování habsburské monarchie do německé mocenské sféry, její závislost na Německu a zejména rozpoutání světového válečného konfliktu, otevírajícího prostor pro

dalekosáhlé politické kombinace, zásadním způsobem změnilly situaci. V závěru světové války už všechny rozhodující směry české politiky viděly řešení v hledání vlastní, na Habsburcích nezávislé cesty.

Z pramenů: Z Psaní do Frankfurtu F. Palackého:

„Sem Čech rodu slovanského i se vším tím nemnohým, co mám i co mohu, oddal sem se zcela a navždy ve službu svému národu. Tento národ malý sice jest, ale odjakživa zvláštní a sám o sobě stávající; panovníci jeho účastnili se od věkův ve svazku knížat německých, ale národ sebe sám nikdy k národu německému nepočítal, ...

Druhá příčina, která mi brání porad Vašich býti oučasten, jest, že podle všeho toho, co posud o záměrech i úmyslech Vašich veřejně se prohlásilo, nevyhnutelně směřovati chcete i budete k tomu, abyste navždy zemdli, ba nemožným učinili Rakousko co říši samostatnou, říši, jejížto zachování, celost a upevnění jest a býti musí věcí velikou i důležitou netoliko národu mého, ale celé Evropy, ano lidskosti a vzdělanosti samé“.

(citováno podle Minulost našeho státu v dokumentech. Praha, 1971, str. 206 a 207)

6. Právo v letech 1848–1918

6.1. Základní vývojové tendence

a) **Revoluční události let 1848–49** daly spoustu podnětů pro rozvoj a zdokonalení právního řádu. Proklamace liberálních zásad, občanské rovnosti a respektování základních osobních a politických práv a svobod nutně předpokládala navazující změny soukromoprávních, trestních, správních a dalších předpisů. Radikálnější uzpůsobení právního řádu liberálním požadavkům finančních a podnikatelských vrstev sice přibrzdil nástup absolutismu, přesto nové společenské klima, které revoluce, byť poražená, navodila, nedokázal zcela eliminovat. Výsledkem se stalo vydání několika velmi důležitých právních předpisů. Připomenout však musíme, že **v občanském i trestním právu již bylo to nejpodstatnější vykonáno**: základ moderního práva západní části habsburské monarchie položilo zákonodárství z osvěcenské doby a ze začátku 19. století, především všeobecný občanský zákoník z roku 1811 a trestní zákoník z roku 1803.

Padesátá léta 19. století tak představují vedle osvěcenské éry a jejích dozvuků na začátku 19. století **druhou nejvýznamnější etapu** ve vývoji moderního právního řádu habsburského soustátí. I když politický liberalismus nenašel u nové vládnoucí garnitury příznivou odezvu a tvrdě jej potírala, v ekonomické sféře se liberální názory uplatnit dokázaly. Politická aktivizace buržoazních vrstev a snaha zastavit výrazné zaostávání rakouské ekonomiky, poměřované v této době především rychle se rozvíjejícím partnerem a zároveň rivalem v Německém spolku – Pruskem, resp. německým celním spolkem, se přetavily do mohutné právotvorné aktivity. K nejzávažnějším změnám z tohoto období proto nesporně patří zákonodárství k podpoře kapitalistického podnikání v průmyslu, zemědělství,

obchodu a finančnictví (například spolkový patent z roku 1852, horní řád a železniční patent z roku 1854 nebo živnostenský řád z roku 1859) a uzpůsobení soukromoprávních předpisů poměrům po zrušení pozemkově vrchnostenských vztahů, ale také změny trestněprávních předpisů, vždy citlivě reagujících na vývoj politických poměrů. Znovu tedy zdůrazněme, že v neoabsolutistické bachovské éře se až na výjimky dotvořil základ právního řádu, který pak na území České republiky platil až do roku 1950.

V následujícím období ovlivnilo zákonodárství především **obnovení konstitučního režimu**, které umožnilo vrátit se k některým politickým ideálům osmačtyřicátého roku. Další impulsy přinášel rozvoj průmyslového podnikání a obchodu a s ním spojený vstup dělnictva do politického života. Z významných předpisů, které vznikly od začátku šedesátých let, připomeňme na tomto místě jen nové **procesní předpisy** – trestní řád z roku 1873 a občanský soudní řád a s ním spojené předpisy z roku 1895, **obchodní zákoník** z roku 1863 a další předpisy z oblasti podnikání a **úpravu pracovních podmínek a sociálního zabezpečení** dělnictva. Za zmínku stojí také zřetelná a dlouhodobá snaha přizpůsobovat rakouský právní řád předpisům platným v Prusku (resp. v německém celním spolku) a později v jednotném Německu (směnečný řád, obchodní zákoník, dělnické zákonodárství).

b) Výchozím principem „rakouského“ právního řádu, dotvořeného ve druhé polovině 19. století, byla **rovnost před zákonem**, i když ne vždy v právních předpisech – natož v reálném životě – dovedená do všech důsledků. Pro všechno obyvatelstvo, jemuž od roku 1867 ústava zaručovala poměrně široký **katalog občanských práv a svobod**, platil jeden právní řád, který zaručoval všem v zásadě stejná práva a kladl na všechny stejné nároky. Zmizela vrstva závislého obyvatelstva a všichni se stali plnoprávními občany. Stále však v postavení nezanedbatelných skupin obyvatelstva (zejména čeledi a služebnictva) přežívaly prvky, které tento postulát problematizovaly. S proklamovanou rovností plně nekorespondovala ani úprava volebního práva nebo zachování šlechtictví.

c) Zákonodárcem se po obnovení konstitučního režimu staly zastupitelské sbory ve spoluúčasti s císařem. Jejich konstituování naplňovalo zásadu, že **moc pochází z lidu**. Právo se tedy stalo výrazem vůle politicky aktivního obyvatelstva, jehož podíl v populaci rostl s rozšiřováním volebního práva.

d) V roce 1849 se začaly obecně závazné předpisy s celorakouskou působností publikovat v **Říšském zákoníku** (ř.z., Reichsgesetzblatt) a předpisy s působností pro jednotlivé země v **zemských zákonících**. Pro české země vycházel český zemský zákoník (č.z.z.) a společný moravsko-slezský zemský zákoník (m.z.z.).

6.2. Občanské právo

6.2.1. Změny v právní úpravě

Společenské změny, nastartované v roce 1848, prověřily kvalitu téměř čtyřicet let starého **všeobecného občanského zákoníka**. V podstatě jen kosmetické úpravy postačovaly k tomu, aby mohl nadále a bez větších komplikací platit i v nových podmínkách. Především ztratila opodstatnění ta **jeho ustanovení, která odrážela pozůstatky pozemkově vrchnostenských vztahů** na vesnici, tzn. v prvé řadě institut děleného vlastnictví (k tomu například patent č. 1180/1848 J.G.S., zákon č. 150/1849 ř.z. a čl. 7 základního zákona č. 142/1867 o vyvazení půdy). Některé otázky však byly nově upraveny mimo jeho rámec. Složitě hledání vzájemného vztahu s katolickou církví přivedilo dočasné zrušení ustanovení občanského zákoníku o manželských vztazích (§ 44–136) pro manželství katolíků (čl.10 konkordátu z roku 1855). Platnost ustanovení o manželských vztazích pro katolická manželství zase v roce 1868 obnovily tzv. **květnové zákony**. Dědického a rodinného práva se dotýkala ustanovení **zákona o řízení nesporném**, dědického práva také **notářský řád** (1855, nově 1871). V nových ekonomických podmínkách získaly na významu vztahy související s podnikáním a obchodem, proto byly upraveny mimo rámec občanského zákoníku. Týká se to především **směnečného** (1850) a **obchodního** (1863) **práva a zákonů o pozemkových knihách** ze sedmdesátých let. Podnikání i pracovněprávní poměry upravovaly **horní řád** (1854) a **živnostenský řád** (1859). Rozvoj podnikání měly usnadnit také **předpisy omezující vlastníky** ve veřejném zájmu nebo v oprávněném zájmu jiných vlastníků. Jednalo se například o usnadnění výstavby vodních děl a železnic, nucené zřizování věcných břemen, podporu stavební činnosti ve městech (zákony č. 30/1878 ř.z., 140/1896 ř.z., 86/1912). Významné byly také předpisy **precizující odpovědnost za škody**, způsobené v souvislosti s podnikáním (ručení železnic, ručení zaměstnavatelů při pracovních úrazech).

Vlastní text zákoníka novelizovaly až **tři dílčí novely z let 1914** (císařské nař. č. 276 ř.z.), **1915** (cís. nař. č. 208 ř.z.) a **1916** (cís. nař. č. 69 ř.z.). Odrazily se v nich jednak výsledky práce revizní komise, která od roku 1904 bez konečného úspěchu připravovala celkovou rekodifikaci občanského zákoníka (jejím členem byl i významný český právník Antonín Randa /1834–1914/), jednak změněné poměry po vypuknutí světové války. První novelizace částečně měnila ustanovení rodinného a dědického práva. Reagovala zejména na situaci, kdy po narukování mnoha mužů do armády přebíraly jejich funkce v rodině i v rodinném hospodářství ženy. Druhá zasahovala do vlastnických poměrů v zemědělství. Rozsáhlá třetí novela uzpůsobovala občanské právo potřebám obchodu a finančnictví. Radikálně při tom

změnila obsah některých starších institutů (veřejný příslib, smlouva ve prospěch třetí osoby, náhrada škody, zadržovací právo) a zaváděla nové (zvyklosti poctivého obchodu, služební smlouvy), reformovala hypotekární právo a modifikovala sousedská práva.

6.2.2. Vybrané instituty občanského práva

Subjekty práva

Občanský zákoník vycházel z přirozenoprávní koncepce. Každému člověku, i nenarozenému dítěti, přiznával **způsobilost nabývat práv** (právní subjektivitu) za podmínek stanovených zákonem. Zvláštní ochranu zaručoval těm, kdož „*pro nedostatek let, pro duševní vadu nebo jiné poměry nejsou způsobilí sami své záležitosti řádně spravovati*“, tedy těm, kdo vůbec neměli nebo měli **omezenu způsobilost k právním úkonům**. Poskytoval jim ji především prostřednictvím institutů poručnictví a opatrovnictví. **Poručníka** ustanovoval soud nezletilému, aby pečoval o něj a o jeho majetek. **Opatrovníka (kurátora)** dostávala osoba, která se nebyla z různých jiných důvodů schopna postarat o své záležitosti a hájit své právní zájmy (šilenci, mentálně zaostalí, marnotratní, nenarození, nepřítomní, trestanci ad.).

Zákoník uznával za subjekty práva také **právnícké osoby**. Hovořil o nich jako o dovolených společnostech a konstatoval, že „*požívají ... zpravidla stejných práv jako jednotlivé osoby*“ (§ 26). Jménem právníckých osob, které už ze své podstaty nemohou samy projevovat vůli, jednaly fyzické osoby, určené stanovami nebo zákonem.

Z pramenů: Všeobecný občanský zákoník rakouský:

„§ 16: Každý člověk má vrozená, již rozumem poznatelná práva, a nutno jej tudíž považovati za osobu. Otroctví nebo nevolnictví a k tomu se vztahující výkon moci nejsou v těchto zemích povoleny.

§ 17: Co je přiměřené vrozeným přirozeným právům, o tom se má za to, že trvá dotud, dokud se nedokáže zákonně omezení těchto práv.

§ 18: Každý je způsobilý nabývatí práv za podmínek, předepsaných v zákonech.“

Manželství, rodina a s nimi souvisící instituty

Manželství (§ 44–136) se podle občanského zákoníku zakládalo **smlouvou**, v níž „*dvě osoby různého pohlaví projevují podle zákona vůli, že budou žít v nerozlučném společenství, děti ploditi, je vychovávatí a poskytovatí si vzájemnou pomoc*“. K uzavření manželství se zpočátku vyžadoval **souhlas orgánů politické správy** (pro katolická manželství do roku 1867). Manželskou smlouvu nemohli platně uzavřít „*zuřiví, šílení, blbí a nedospělí*“ (§ 48). Vedle toho zákoník vypočítával další **absolutní a relativní překážky** uzavření manželství

(nedostatek nutných příjmů, neudělení svolení příslušníkům ozbrojených sborů, špatné mravy, přinucení, fyzická nezpůsobilost plnit manželské povinnosti, existence jiného manželství, různost náboženství, příbuzenství a švagrovství, cizoložství, vražda manžela, formální nedostatky při uzavírání manželství a d.). Manželství bylo možné prohlásit za neplatné, zjistili manžel po sňatku, že jeho žena je již těhotná s jiným mužem.

O majetku manželů se sjednávaly **manželské smlouvy** (§ 1217 a násl.), které musely mít podobu notářského zápisu. Mohly se týkat věna, obvěnění, jitřního daru, společného vlastnictví manželů, vzájemného dědění a vdovského platu. **Věno** představovalo majetek, který žena přinášela do manželství, aby sloužilo k zajištění části nákladů manželského soužití. **Obvěněním** bylo naopak to, co dal manžel nebo někdo jiný manželce k zvětšení věna. Během manželství z něj manželce neplynul žádný prospěch, ale po smrti manžela se stávalo jejím vlastnictvím. „*Dar, jenž muž slíbí dáti své manželce prvního jitra, sluje jitřní dar*“, tak charakterizoval občanský zákoník další možný předmět svatební smlouvy (§ 1232), který však v českých zemích nebyl příliš obvyklý. V **dědické smlouvě** si mohli manželé odkázat 3/4 svého majetku, poslední čtvrtina připadla zákonným dědicům. **Vdovským platem** se rozumělo to, co manžel nebo někdo jiný slíbil ženě pro případ, že by ovdověla.

Muž se považoval za **hlavu rodiny** (§ 91). Měl právo vést domácnost a povinnost poskytovat manželce a dětem přiměřenou výživu a podle potřeby je zastupovat. Manželka dostala jméno svého muže a získala práva příslušející jeho stavu. Byla povinna jej následovat při změně bydliště, pomáhat mu a „*sama plniti a dáti plniti opatření mužem učiněná*“ (§ 92). Zákonodárce vymezoval **společná práva obou rodičů k dětem** a **zvláštní práva otce** (§ 147 a násl.), spočívající především v rozhodování o jejich přípravě na povolání a o volbě povolání a ve správě jejich majetku. Podrobně charakterizoval postavení **nemanželských dětí** (§ 155 a násl.), které byly v životě v mnoha směrech diskriminovány.

Manželství mohlo **zaniknout** několika způsoby. Vedle smrti některého z manželů nebo jeho prohlášení za mrtvého a již vzpomenutého prohlášení za neplatné (§ 94) připouštěl občanský zákoník rozluku a rozvod od stolu a lože. **Rozluka** (s podobnými účinky jako současný rozvod) však nebyla přípustná u manželství katolíků, která představovala naprostou většinu manželských svazků. Při **rozvodu od stolu a lože** spolu manželé nemuseli žít, nemohli však vstoupit do nového manželství. Soudy jej povolovaly jen velmi opatrně ve zvlášť zdůvodněných případech.

<p>Z pramenů: Vzor žádosti k povolení sňatku: „<i>Vážené představenstvo!</i>“</p>
--

Já nížepodapsaný prosím, aby mi vážené představenstvo povolilo pojmouti Markétu Ryplovu za manželku, a podporuju tuto svou žádost následujícími důvody:

- 1. Dle křtícího listu, v příloze 1/1 připojeného, jsem 26 roků stár.*
 - 2. Moje nevěsta, z Dobříše rodilá, jest 23 roků stará, což příloha 2/2 vykazuje.*
 - 3. Jakožto majetník hospodářství č. 13 zde, na kterém dle 3/3 žádných dluhův není, mám dosti jmění k vyživení rodiny.*
 - 4. Svoluje otec nezletilé Markéty Ryplovy k tomuto sňatku, k čemuž na důkaz tuto žádost zároveň podepsal.*
 - 5. Dle výkazu 4/4 jsem prost vojenské služby, poněvadž jsem složil taksu zprošťovací.*
 - 6. Ani příbuzenství, ani jiné překážky sňatku našemu se nepřičí.*
- V Libčicích dne 9. července 1861.*

Eduard Poland v. r.

Antonín Ryppl v. r. “

(Český právník. K potřebě každého občana, zvláště úředníků, představených obcí a živnostníků sepsal Jan Vočadlo. Praha, 1862, str. 177–178)

Věci

Za věc v právním slova smyslu se považovalo „*všechno, co od osoby je rozdílné a slouží k potřebě lidí*“ (§ 285). Každá věc na území státu byla státním nebo soukromým statkem. Jako **věci ničí** se označovaly ty, které si mohl kdokoliv přisvojit, jako **veřejný statek** ty, které mohl kdokoliv užívat (cesty, řeky, přístavy, mořský břeh), a jako **státní jmění** vše, co bylo určeno ke krytí státních potřeb (regály, daně, cla, doly, komorní statky). Podle toho, zda jejich hodnota pro obchod mohla být vyjádřena srovnáním s jinými věcmi, se věci dělily na cenitelné a necenitelné, z nichž jen první mohly být předmětem soukromých práv. V římskoprávním duchu se rozlišovaly věci movité a nemovité, zužitelné („*spotřebitelné*“) a nezužitelné, dělitelné a nedělitelné, věci hlavní a příslušenství, věci hromadné a plody.

Věcná práva

Výchozí pojmy věcných práv měly poněkud odlišný význam, než jim přičítáme dnes. Zákoník rozlišoval majitele a držitele věci. Za **majitele** označoval toho, kdo měl věc ve své moci nebo úschově. **Držitelem** byl takový majitel věci, který měl „*vůli ji za svou podržeti*“ (§ 309; srovnej k tomu pojetí držby v klasickém římském právu!). Podle toho, zda měl držitel právní důvod k nabytí věci (tedy právní důvod „*ji za svou podržeti*“), se rozlišovalo držení řádné („*pořádné*“) a neřádné („*nepořádné*“). Ten, kdo jinému neprávem věc násilně odňal, případně ten, kdo si pro sebe podržel jen svěřenou věc, se považoval nejen za neřádného, ale také za nepravého držitele. Byl-li držitel přesvědčen, že drží vlastní věc, považoval se za poctivého. Právo zaručovalo, že nikdo nesměl jiného svévolně rušit v pokojné držbě, a to bez ohledu na způsob, jakým držby nabyt, k podstatě věci však držiteli žádné právo nedávalo. Pouze poctivý, pravý a zpravidla i pořádný držitel po nepřetržité držbě, trvajícím zákonem

stanovenou dobu (zpravidla u movitostí 3 roky, u nemovitostí 30 let), nabýval k věci formou vydržení vlastnického práva.

Nejvýznamnější z věcných práv, **právo vlastnické**, zákoník charakterizoval jako oprávnění „s podstatou a užitky věci podle své vůle nakládati a každého jiného z toho vyloučiti“ (§ 354). Vlastník mohl se svým majetkem volně nakládat, to znamenalo „zpravidla své věci podle libovůle užívati nebo bez užitku nechati; může ji zničiti, zcela nebo z části na jiné osoby převésti nebo bezpodmínečně se jí vzdáti, to jest ji opustiti“ (§ 362). Meze vlastnickovy libovůle tvořila pouze práva třetích osob, do nichž nesměl zasahovat, a zákony, které nesměl překračovat. Předmětem vlastnického práva mohly být všechny hmotné věci, které jsou předmětem právního obchodu (nepatřily mezi ně například vzduch, plynoucí vody a moře ve své celistvosti, mrtvoly, erární vojenské oděvy a výzbroj, veřejné statky). K jedné nerozdělené věci mohlo nabýt vlastnického práva více osob (spoluvlastnictví). Vlastnictví se podle ustanovení § 380 občanského zákoníku nabývalo na základě určitého právního důvodu (přirozené svobody, zákona, smlouvy, pořízení pro případ smrti, soudního výroku) a stanoveným právním způsobem (přivlastněním, přírůstkem, odevzdáním, knihovním vkladem). Právní věda však toto pojetí kritizovala a dokazovala, že zejména u originálního nabývání nemá striktní oddělování právního důvodu a způsobu nabývání opodstatnění. **Vyvlastnit** soukromý majetek bylo přípustné jen ve veřejném zájmu („pro obecné dobro“) a za přiměřenou náhradu.

Zákoník znal také institut **služebností**, tedy dílčích věcných práv k cizím věcem, která vznikala na základě smlouvy. Služebnost zavazovala vlastníka, aby „ku prospěchu jiné osoby vzhledem ku své věci něco trpěl nebo opomíjel“ (§ 472). Služebnosti spojené s držbou pozemku označoval jako pozemkové, ostatní jako osobní. **Pozemkové služebnosti** dále dělil na domovní (opřít stavbu o sousední zeď, založit trám do cizí zdi, používat cizí komín a další) a na polní (právo stezky, práva spojená s přístupem k vodě, právo kácet dříví, právo honitby a další). **K osobním služebnostem** se počítalo užívání věci (užívání věci jen pro svou potřebu), požívání (od předchozího se lišilo tím, že užívání nebylo omezeno jen na potřebu oprávněného) a bydlení. Povahu věcného práva mělo **zástavní právo** (§ 447 a násl.). Sloužilo k zajištění oprávněných zájmů věřitele. Dlužník při něm dával do zástavy určitou věc, aby se z ní věřitel uspokojil, pokud nebude dluh včas splněn. Zastavil-li dlužník movitou věc, věřitel ji bral do úschovy nebo se ukládala u třetí osoby (tzv. **ruční zástava**). Zastavil-li nemovitost, zřizovalo se zástavní právo soudním uložením ověřené listiny a vzniklý právní poměr se označoval jako **hypotéka**.

Z pramenů: Vzor smlouvy o zástavu:

„Mezi Prokopem Lantíkem ze strany jedné a Viktorem Salinským ze strany druhé stala se dnešního dne tato smlouva:

Jakož Prokop Lantík Viktorovi Salinskému 400 zl. r. m. v hotovosti půjčil, odevzdal tento svému věřiteli do zástavy jedny zlaté samobíčí hodinky, pak zlatý řetěz, 10 dukátů vážící, a konečně dva prsteny briliantové, ježto se věřitel zavazuje, při navrácení dlužné sumy svému dlužníkovi v dobrém stavu navrátit. Kdyby však dlužník za půl léta po vypovězení dotčeného dluhu pořádně nezaplatil, má věřitel právo, za prodej odevzdané zástavy u soudu žádati.

Na důkaz toho následuje podpis obou stran, jež tuto smlouvu učinily.

V Kolíně dne 16. února 1861.

Prokop Lantík v. r., věřitel

Viktor Salinský v. r., dlužník“

(Český právník. K potřebě každého občana, zvláště úředníků, představených obcí a živnostníků sepsal Jan Vočadlo. Praha, 1862, str. 104)

Smlouvy

Smluvní vztahy se opíraly o **princip smluvní svobody**. Ve sbírce formulářů listin, smluv a podání z roku 1862 je smlouva charakterizována lapidárně: „*Přípověď přijatá jmenuje se smlouva (kontrakt)*“. Ke vzniku smlouvy se vyžadoval slib, že bude něco dáno, dovoleno nebo opomenuto (nabídka, oferta), a jeho bezvýhradná akceptace. Platná byla smlouva, uzavřená osobami, které k tomu měly způsobilost a které svým souhlasem projevíly svou skutečnou vůli, a směřující k možnému a dovolenému plnění. Za **nezpůsobilé uzavírat platné smlouvy** se považovaly pomatené osoby a děti mladší sedmi let, způsobilost jiných osob mohla být omezena (nezletilí, marnotratníci, opilci). **Nedostatek skutečné vůle** nastal u toho, kdo byl k uzavření smlouvy přiveden v důsledku lstivého jednání nebo neoprávněných hrozeb druhé strany. Podobně tomu bylo v případě omylu, který se dotýkal podstatných náležitostí smlouvy a který druhá strana zavinila nebo o něm věděla. O **nedovoleném plnění** se hovořilo, když smlouva byla v rozporu se zákonem nebo dobrými mravy.

Z pramenů: Všeobecný občanský zákoník rakouský (Náležitosti platné smlouvy. 2. Pravé svolení.):

„§ 869: Svolení ke smlouvě musí býti projeveno svobodně, vážně, určitě a srozumitelně. Je-li projev nesrozumitelný; zcela neurčitý; nebo stalo-li se přijetí za jiných podmínek, než za jakých byla učiněna nabídka; nevznikne smlouva. Kdo užije nejasných výrazů nebo učiní jednání na oko, aby si opatřil prospěch na újmu druhého, je povinen zadostiučiněním.“

Dědění

Občanský zákoník rozeznával **dva dědické důvody**: **vůli zůstavitele**, projevenou ve formě předepsané pro tento účel zákonem (poslední pořízení) nebo v manželské smlouvě, a

zákon. Možnost pořizovat pro případ smrti omezovala existence svatební smlouvy a institut neopomenutelných dědiců.

Poslední pořízení mohlo mít různou formu. Zákoník umožňoval pořizovat „*mimosoudně nebo před soudem, písemně nebo ústně, písemně pak před svědky nebo bez nich*“ (§ 577). Nejběžnějšími formami byly **holografický testament** (tj. vlastnoručně psaný a podepsaný) a **testament soudní nebo notářský** (tj. vlastnoručně podepsaný testament, uložený u soudce nebo notáře). **Kodicil** (dovětek) byl pořízením pro případ smrti, v němž nebyl ustanoven dědic, nýbrž jen určeny odkazy nebo nařizována jiná opatření, například určen poručník.

Dědění ze zákona (§ 727 a násl.) přicházelo v úvahu, pokud zůstavitel nepořídil platný testament nebo nepořídil o celém jmění nebo opomenul neopomenutelné dědice nebo ustanovení dědici nemohli, případně nechťeli dědictví přijmout. Opět je mohla omezovat manželská smlouva. Zákoník rozděloval zákonné dědice **do šesti tříd**, podle nichž byli povolávání k dědictví. V první dědily zůstavitelovy děti a pokud zemřely, jejich potomci, ve druhé zůstavitelovi rodiče a jejich potomci, ve třetí zůstavitelovi prarodiče a jejich potomci a ve čtvrté, páté a šesté postupně první, druzí a třetí prarodiče a jejich potomci. První novela občanského zákoníka z roku **1914 omezila počet příbuzenských tříd na čtyři**. Ze zákona dědil vedle pokrevných příbuzných vždy také jeho **pozůstalý manžel**. **Neopomenutelnými dědici** byli zůstavitelovi potomci, a pokud jich nebylo, rodiče, případně prarodiče, tedy vždy jen příbuzní v přímé linii. Dětem náležela polovina toho, co by obdrželi ze zákona, předkům jedna třetina. Pozůstalý manžel měl pouze nárok na zajištění slušného živobytí, trvající až do případného uzavření nového manželství.

Z pramenů: Vzor kodicilu (bez závěti):

„Uznávám sice své příbuzné za pravé nápadníky a nechci, aby na jejich právu dědickém co změněno bylo, proto však přece ustanovuji, aby následující nařízení byla vyplněna, totiž 1) aby mému učiteli Václavu Matějkovi, který nyní v Nepomuku žije na odpočinku, vyplaceno bylo 500 zl. rak. měny z mé pozůstalosti, a za 2) aby desíti nejhodnějším chudým ve městě Roudnici hned po mé smrti každému dáno bylo po 10 zl. r. m. z mé pozůstalosti.

V Roudnici dne 20. dubna 1861.

Čeněk Vávra, svědek kodicilu

Josef Svátek, svědek kodicilu

Ondřej Lysý, svědek kodicilu

Jan Karásek, majetník hospodářství“

(Český právník. K potřebě každého občana, zvláště úředníků, představených obcí a živnostníků sepsal Jan Vočadlo. I., Praha, 1862, str. 177–178)

6.3. Obchodní a směnečné právo

6.3.1. Vývoj právní úpravy

Úprava směnečného styku se na území České koruny až do 17. století zakládala prakticky výlučně na právních obyčejích. Obchodování upravovaly až do poloviny 19. století především cechovní předpisy.

a) V Slezské Vratislavi vydala v roce 1651 městská rada **směnečný řád**, na nějž pak navázala ještě vydáním dvou směnečných patentů. Poslední z nich (z roku 1712) se stal základem úpravy směnečného práva i pro česká města (**císařský reskript z roku 1717**). Vývoj této linie směnečného práva však přerušila ztráta Slezska na začátku čtyřicátých let 18. století. V rámci unifikace českých a rakouských předpisů vznikl v roce 1763 **společný směnečný řád**. Na základě něj byla vybudována **soustava směnečných a merkantilních soudů**. Její základní články tvořily zemské směnečné a merkantilní soudy. V Praze a v Brně se ustavily i odvolací soudy. Celou soustavu završoval Nejvyšší soud ve Vídni.

Nový **směnečný řád** byl vydán v roce 1850 (**51/1850 ř.z.**) pro celé území Německého spolku. Původní text vypracovali prušští specialisté a rakouská strana, v té době intenzivně usilující o napojení na jednotné německé celní a obchodní území, jeho podobu akceptovala.

b) Úprava obchodních vztahů se v polovině 19. století tříštila v mnoha právních předpisech (směnečný řád, všeobecný občanský zákoník, zákon o spolcích z roku 1852, zákon o protokolování firem a o obchodních společnostech z roku 1857, zákony na ochranu průmyslových známek a na ochranu vzorů a modelů průmyslových výrobků z roku 1858, zákon o burzách a dohodcích na zboží z roku 1860 a d.). Na konci 50. let začaly – stejně jako u směnečného řádu na široké bázi Německého spolku a s rozhodující úlohou pruských expertů – přípravné práce na kodifikaci obchodního práva. V roce 1863 je završilo vydání **všeobecného obchodního zákoníku** (1/1863 ř.z.), který upravoval pravidla obchodního styku a obsahoval také úpravu kapitálových společností. Vedle obchodního zákoníku obsahovaly normy obchodního práva také další předpisy, zejm. **spolkový zákon** z roku 1852, **koaliční zákon** z roku 1870 (jeho ustanovení proti kartelovým úmluvám podnikatelů), zákon o hospodářských a výrobních společnostech (**družstevní zákon**) z roku 1873, nový **zákon o burzách** z roku 1875, **akciový regulativ** 1899, **zákon o společnostech s ručením omezeným** z roku 1906).

6.3.2. Vybrané instituty směnečného a obchodního práva

Směnky

Směnky byly **abstraktní cenné papíry**, obsahující **závazek k peněžitému plnění**. Podle dobové charakteristiky „*směnka jest listina v určité zákonné formě sepsaná, ve které se ten, kdo ji vydává, zavazuje, že vlastníku směnky sumu tam udanou v čase tamtéž vyznačeném na určitém místě buď sám zaplatí, nebo někým jiným vyplatiti dá*“. Musela tedy obsahovat

údaje o vystavení (čas a místo), částku, která měla být zaplacená, jméno fyzické nebo právnické osoby, která měla platit, komu, kdy a kde mělo být placeno, a konečně podpis toho, kdo směnku vystavil (vydavatele, trasanta). V jejím textu muselo být také výslovně uvedeno, že se jedná o směnku (zpravidla se používalo označení směnka, směnečný list nebo směnečný úpis). Vydat ji mohl každý, kdo měl způsobilost k právním úkonům. Za abstraktní se považovala proto, že se věřitel (remitent) při vymáhání plnění nemusel před soudem dovolávat právního důvodu závazku (materiální kauzy), ale pouze existence formálně perfektní směnky, a břemeno dokazovat případnou neexistenci materiální kauzy tedy leželo na dlužníkovi.

Směnky se dělily na **vlastní**, v nichž se vydávající zavazoval, že zaplatí sám, tedy on sám byl dlužníkem, a **cizí** (vydané), na jejichž základě měla platit třetí osoba (směnečník, trasát). V tomto případě dlužil vydavatel směnky pouze subsidiárně, pro případ, že směnečník stanovenou sumu nezaplatil. Zvláštním druhem vydané směnky byla směnka „*na vlastní řad*“, v níž vydavatel jmenoval sám sebe remitentem a která – aby vůbec měla smysl – musela být směnečníkem akceptována (podpisem na směnce). Směnky skýtalý věřitelům velkou výhodu v tom, že soudy vyřizovaly směnečné záležitosti velmi rychle (platebními rozkazy, ukládajícími dlužníku, aby do tří dnů zaplatil směnečný dluh a náklady řízení). Bylo s nimi možné i **obchodovat**, tedy směneční věřitelé je mohli rubopisem převádět na třetí osoby.

Z pramenů: Vzory některých smének:

„a) Směnka.

„Ve Vídni dne 28. dubna 1859.

Na 500 zl. rak. m.

Ode dneška za půl léta zaplatíte na tuto první směnku na řad pana Jana Kampfa pět set zlatých rakouské měny. Tuto sumu vtáhnete dle zprávy do účtů.

Norbert Janda v. r.

První.

Panu Petrovi Šosovi v Praze.“

b) Vydaná směnka na viděnou.

„V Praze dne 14. května 1861.

Na 100 zl. r. m.

Po vidění zaplatíte za tuto první směnku panu Jiřímu Kosinovi jedno sto zlatých rakouské měny a zúčtujete je dle mého návěští.

Jan Vaněk.

Pánům H. K. Tkadlíkovi i spol. ve Vídni.“

c) Vydaná směnka s rubopisem.

„Ve Vrchlabí dne 15. května 1861.

Na 1000 zl. r. m.

Ode dneška za tři měsíce zaplatíte za tuto první směnku panu Rudolfu Křtínovi jeden tisíc zlatých rak. m. v bankovkách, zúčtujete je dle návěští.

Stanislav Jerie

Pánům J. H. Setovi a synům v Praze.

Na rubu této směnky.

Zaplatíte za mne pánům K. K. Ningrovi a spol.

V Plzni dne 9. června 1861.

Obchodní jednání a obchodník

V obchodním právu vyjadřoval pojem obchodní jednání (**obchod**) poněkud jiný – v jednom směru užší a v druhém širší – obsah, než s nimi spojuje běžná mluva, považující za obchod každou směnu zboží za peníze nebo zboží za zboží. Ve smyslu obchodního zákona (§ 271–273) se totiž za obchod v zásadě považovaly jen transakce obchodníků (v dikci obchodního zákoníku kupců). Výjimku představovaly jen spekulativní koupě (koupě za účelem dalšího prodeje), opatření si věci formou spekulativní koupě (spekulativní prodej), převzetí pojištění za pevnou prémii, námořní zápůjčka a burzovní obchody. Na druhé straně se za obchod považovaly také v běžném chápání neobchodní činnosti, vypočítané v § 272 (např. bankovní a směnárenské operace, komisionářské, zasilatelské a dopravní služby, nakladatelská činnost, provozování skladů), pokud byly provozovány „*po živnostensku*“, to znamená opakovaně a za účelem dosažení výdělku. Pod pojem obchodu konečně spadaly také všechny smlouvy, které obchodník uzavíral v souvislosti s provozem své obchodní živnosti, pokud se netýkaly nemovitostí.

Pro vymezení obchodu je tedy klíčový pojem **obchodníka** (kupce). Považoval se za něj ten, kdo v obchodní živnosti vlastním jménem, opakovaně a za účelem dosažení výdělku uzavíral obchody ve výše uvedeném smyslu, tedy například obchodní společnosti, průmyslníci a živnostníci obchodující se svým zbožím, majitelé různých obchodních zařízení (obchodních domů, koloniálů, prodejen průmyslového zboží apod.), tedy obchodníci v užším slova smyslu, hostinští, pekaři, burziáni, bankéři, směnárníci, zprostředkovatelé, speditéři nebo nakladatelé. Obchodníci, zapsaní u rejstříkového soudu do **obchodního rejstříku**, se označovali jako plnoprávní (zaprotokolovaní), ostatní jako neplnoprávní (neprotokolovaní). Plnoprávní obchodník měl právo na vlastní firmu, musel vést obchodní knihy a jeho obchodní spory příslušely před zvláštní odborný soud, jehož přisedící se vybírali z řad plnoprávných obchodníků. Do obchodního rejstříku se zapisovaly všechny společnosti s ručením omezeným a museli se zapsat i ti obchodníci, kteří překročili stanovenou výši všeobecné nebo zvláštní výdělkové daně.

Z pramenů: Obchodní zákoník č. 1/1863 ř.z. (Všeobecná ustanovení.):
„Čl. 6: Žena, která provozuje obchody po živnostensku (obchodnice), má při provozování obchodu všechna práva a povinnosti kupce.“

Při svých obchodech se nemůže odvolávat na právní výhody, platné pro ženy v jednotlivých státech.

...

Čl. 7: Manželka nemůže být obchodnicí bez přivolení svého manžela.

...

Čl. 8: Manželka, která jest obchodnicí, může se platně zavazovat obchody, aniž jest třeba k jednotlivým jednáním zvláštního přivolení jejího manžela.

Ručí za obchodní dluhy celým svým jměním, ...

Čl. 9: Obchodnice může v obchodních věcech samostatně vystupovati před soudem; nečiní rozdíl, je-li neprovdána nebo provdána.“

Obchodní společnosti

Ve druhé polovině 19. století a na začátku našeho století se zákonodárci snažili usnadnit podnikání v průmyslu, zemědělství, obchodě a dalších oblastech tím, že vytvářeli formy, v nichž se mohlo více osob sdružit a buď společně podnikat, nebo alespoň k podnikání poskytnout prostředky.

Ke vzniku **veřejné obchodní společnosti** (čl. 85–149 obchodního zákoníku) stačilo podle obchodního zákoníku pouhé faktické provozování společných obchodů (obchodování pod společnou firmou). Zapisovala se do obchodního rejstříku. Podle převládajícího názoru právní vědy však nepředstavovala samostatný subjekt práva (Justitia I, č. 453–455). Její účastníci proto vystupovali vůči třetím osobám jako samostatné subjekty. Proto také za závazky ručili osobně a neomezeně. Vystoupit mohli na základě výpovědi. V **komanditní společnosti** (čl. 150–172 obchodního zákoníku) vedle sebe působili společníci, kteří ručili za závazky společnosti neomezeně (komplementáři) a společníci ručící jen do výše svého vkladu (komandisté). Komandisté se nezúčastňovali na řízení společnosti, jejich jména se neuváděla v názvu a na zisku se podíleli v rozsahu určeném smlouvou. Zřízení společnosti se zapisovalo do obchodního rejstříku. Pokud se na komanditní společnosti zúčastňovali alespoň dva komplementáři, byla zároveň veřejnou společností. Podobnou povahu měla **komanditní společnost na akcie** (čl. 173–206 obchodního zákoníku), které se vedle komplementářů zúčastnili akcionáři. Jejich podíl byl vyjádřen nedělitelnými akciemi nebo akciovými podíly, znějícími na jméno. Podmínkou jejího vzniku byl zápis do obchodního rejstříku. Oblíbenou formou sdružování prostředků ke společnému podnikání se stala **akciová společnost**, kterou upravil císařský patent o spolcích z roku 1852, obchodní zákoník (čl. 207–249) a tzv. akciový regulativ z roku 1899. „*Jest dnes nejvyšší formou obchodního podnikání, jest moderním projevem soukromokapitalistického řádu*“, píše se o ní ještě v příručce Praktický advokát, vydané v první ČSR. Akciová společnost měla povahu právnické osoby, tvořené jednotlivými akcionáři, tj. osobami, které se na její činnosti zúčastňovali svými vklady. Ty představovaly

jejich podíly a byly vyjádřeny počtem akcií. Ručení akcionářů za závazky společnosti se omezovalo výší podílů. Podle počtu akcií, které mohly znít na majitele nebo na jméno, se mezi ně rozděloval zisk (dividendy). Akcie měly povahu cenných papírů a obchodovalo se s nimi na burzách. Všichni členové akciové společnosti tvořili valnou hromadu, na níž, opět v poměru svých podílů, rozhodovali o zásadních otázkách činnosti společnosti. V čele akciové společnosti stálo představenstvo (správní rada), které společnost operativně řídilo a zastupovalo navenek. Fakultativně mohli akcionáři konstituovat i dozorčí radu. Podstatou **tiché společnosti** (čl. 250–265 obchodního zákoníku) byla smlouva mezi majitelem podniku a jeho tichým společníkem, který mu poskytl jistý majetkový vklad. Poskytnutí vkladu zakládalo nárok tichého společníka na smluvně stanovený podíl na zisku, přičemž jeho odpovědnost za ztráty smlouva zpravidla vylučovala. Na řízení podniku se nepodílel. Nejednalo se tedy o společné podnikání, ale o pouhou kapitálovou účast na cizím podniku.

Na počátku dvacátého století se velmi rozšířilo vytváření **společností s ručením omezeným**, zavedených podle německého vzoru v roce 1906 (zákon č. 58 ř.z.). Tvořily samostatné právnické osoby a zapisovaly se u rejstříkového soudu. K jejich vzniku bylo nezbytné uzavřít notářsky ověřenou společenskou smlouvu. Smlouva povinně vymezovala název firmy a její sídlo, předmět podnikání (nesměly jím být pojišťovací obchody a politická činnost), výši základních vkladů jednotlivých společníků a výši kmenového jmění společnosti a často precizovala i způsob řízení společnosti. Při vzniku bylo třeba určit jednatele společnosti. Podmínkou vzniku společnosti bylo, že každý společník složil určitý vklad. Z vkladů se vždy vytvořilo poměrně velké základní jmění. Podobně jako u akciové společnosti ručili společníci za závazky společnosti jen omezeně, v zásadě do výše svých vkladů. Podle výše vkladů se také většinou podíleli na rozhodování nejvyššího orgánu společnosti – valné hromady – a na rozdělování zisku. Za společnost s ručením omezeným právně jednali jednatelé. Akciové společnosti si mohly nebo musely (povinně silné společnosti s velkým počtem společníků) zřídit také dozorčí radu.

Družstva

V souvislosti s obchodními společnostmi se zmíníme také o družstvech, která upravoval zákon č. 70/1873 ř.z. Ten **výdělková a hospodářská společenstva** (družstva) charakterizoval jako svépomocná spolčení s neuzavřeným počtem členů, jejichž účelem je podporovat živnost nebo hospodářství svých členů. Můžeme o nich říci (ostatně podobně to

platí také o obchodních společnostech), že to „jsou spolčení, jichž členové společnou akcí hledí docílití výsledků, jichž by jako jednotlivci dosáhnouti nemohli“.

Družstva vznikala zápisem **do zvláštního rejstříku**. V písemně vyhotovených **stanovách**, které členové družstva přijímali, musel být uveden název družstva (firma), z nějž musel být patrný předmět činnosti a sídlo družstva. Stanovy dále upravovaly pravidla vzniku a zániku členství, práva a povinnosti členů, pravidla finančního hospodaření a vnitřní organizace družstva. Určovaly také, zda členové ručí za závazky družstva omezeně (zpravidla do výše podílu) nebo vším svým jměním. Nejvyšším orgánem v družstvu byla **valná hromada**. Pravidelný chod družstva řídilo **představenstvo** a družstevníci mohli ustavit také **dozorčí radu**.

6.4. Živnostenské právo

6.4.1. Živnostenský řád

Živnostenský řád č. 227/1859 ř.z. upravoval organizační formy, v nichž bylo možné rozvíjet individuální podnikatelské aktivity, a obsahoval i pracovněprávní ustanovení. Jeho podoba se rodila v padesátých letech v zápolení stoupců liberální ekonomiky a propagátorů ochrany řemeslného podnikání. Nakonec se prosadil liberální směr a umožnil **volný přístup k naprosté většině živností**. Provozování většiny živností stačilo ohlásit (opovědět), koncesované živnosti byly v podstatě výjimkou.

Z českého prostředí, charakterizovaného slabostí podnikatelských kruhů, ale i z jiných stran se však brzy začaly ozývat hlasy proti příliš široké živnostenské svobodě a všeobecnému uplatnění liberálních koncepcí v ekonomice. V sedmdesátých letech navíc začalo omezování liberálních přístupů korespondovat i s celkovým trendem světové ekonomiky. Nová atmosféra vyústila do přijetí novely živnostenského řádu (zákon č. 39/1883 ř.z.) a s ní i do zúžení volnosti živnostenského podnikání. Novela se označovala jako **řemeslnická**, protože vytvářela kategorii řemeslných živností, vyžadujících předložení příslušného průkazu způsobilosti. Později byl živnostenský řád přímo i nepřímo novelizován několika dalšími předpisy, z nichž připomeneme jen tzv. **dělnickou novelu** z roku 1885 a tzv. **organizační novelu** č. 26/1907 ř.z., která zavedla novou kategorii živností – **obchodní živnosti vázané na průkaz způsobilosti**, jimiž se rozumělo provozování obchodu s některými specializovanými druhy zboží.

6.4.2. Živnosti

Pojem živnosti živnostenský zákon nedefinoval. Z kontextu však plynulo, a potvrzovala to i dobová judikatura, že se živností rozuměla **jakákoliv právně a morálně dovolená výdělečná činnost** (s výjimkou těch, na něž se vztahovaly jiné předpisy, tj. například tovární výroby, svobodných povolání, literární činnosti nebo zemědělského podnikání), **provozovaná pravidelně, resp. trvale, na odbyt a za účelem dosažení zisku**. Živnostenský řád rozeznával osobní živnosti, které dělil na svobodné a koncesované, a tzv. reálné živnosti. Později přibýly další kategorie osobních živností – řemeslné živnosti a obchodní živnosti vázané na průkaz způsobilosti. **Osobní živnosti** se vázaly k osobě svého nositele a jeho smrtí zanikaly. S reálnými živnostmi bylo možné obchodovat a smrtí svého nositele přecházely na dědice.

K provozování **svobodných živností** nebylo třeba splňovat žádné zvláštní předpoklady. Tyto živnosti se pouze ohlašovaly (v dobové terminologii opovídaly) a úřad mohl zabránit v jejich provozování jen osobě, která nesplňovala zákonem stanovené podmínky. **Koncesované živnosti** vypočítával živnostenský zákon v taxativním výčtu, který mohl být (a byl) rozšiřován. Šlo o odborně náročné a namnoze i nebezpečné činnosti (například výroba a opravy parních kotlů, tiskařství, stavitelství, výroba a prodej zbraní a střeliva, vetešnictví, provozování soukromé detektivní kanceláře). K jejich provozování bylo třeba prokázat nejen stanovené vzdělání, ale také potřebné morální a občanské předpoklady. Provozovatel musel zajistit i odpovídající technické vybavení a podrobit svou živnost veřejné dohledu, aby se zabránilo ohrožení života, zdraví a majetku občanů, nebyl narušován veřejný pořádek, ohrožována mravnost apod. O koncesovanou živnost bylo třeba požádat a živnostenský úřad mohl zvážit, zda koncesi „*propůjčí*“. Řemeslnickou novelou z roku 1883 zavedená kategorie **řemeslných živností** vyžadovala předložení příslušného průkazu způsobilosti. Také tyto živnosti zákon taxativně vypočítával. Zároveň však zmocňoval ministra obchodu, aby jejich výčet podle potřeby rozšiřoval. Byly jimi pouze výrobní činnosti, k jejichž provozování bylo třeba zručnosti, nabyté odbornou přípravou a delší praxí. Podobný režim zavedla organizační novela živnostenského řádu v roce 1907 pro novou kategorii **obchodních živností vázaných na průkaz způsobilosti**. Museli se jím prokázat například zájemci o provozování obchodu se smíšeným zbožím, s koloniálním zbožím nebo s kořením.

<p>Z pramenů: Opověď svobodné živnosti (oznámení o úmyslu provozovat svobodnou živnost): „<i>Slavný magistráte!</i>“</p>

*Jakož já uctivě podepsaná zamýšlím provozovati živnost hokynářskou, t. prodávati chleba, housky, koláčky, suchar, máslo, tvaroh, sýr, ovoce a rozličné zeleniny na krámku na břehu Vltavském naproti lázním p. Řeřichy vedle samé zdi Vojkovské ohrady u čís. pop. 985-I., protož ji tuto slušně opovídám.
Dle přiloženého výtahu z matriky 1/1 jsem 54 leta stará, vdova, náležím do Pražské obce a mohu svým jménem samostatně nakládati.*

K vyměření daně z výdělku přikládám pod 2/2 svoje příznání.

Prosím tedy za brzké vydání listu živnostnického.

V Praze dne 25. dubna 1861.

Majdalena ovdovělá Jiránková, rozená Kopecká“

(Český právník. K potřebě každého občana, zvláště úředníků, představených obcí a živnostníků sepsal Jan Vočadlo. Praha, 1862, str. 199)

6.5. Úprava pracovněprávních vztahů a sociálního zabezpečení pracovníků

Vztahy mezi podnikateli a jejich pracovníky nesly pečeť dřívější úpravy cechovních poměrů. **Nebyly upraveny jednotně** pro všechny kategorie pracovníků. Pracovní poměry dělníků v živnostenských podnicích a továrnách částečně upravil **živnostenský řád**. Zvláštní, poněkud výhodnější předpisy se vztahovaly na zaměstnance v hornictví. Výhodiskem právní úpravy se tu stal **horní řád** (146/1854 ř.z., novelizovaný v roce 1884). Naopak domácí pracovníci – služebnictvo a čeledín – byli chráněni jen minimálně. Dokládají to **čelední řády**, vydané zvláště pro Prahu a pro jednotlivé země.

Princip smluvní volnosti dával zaměstnavatelům velký prostor pro vynucování pro ně výhodných podmínek pracovních smluv, včetně požadavku „*věrnosti, poslušnosti a úcty*“ projevované zaměstnavateli. Dělník mohl být kdykoliv propuštěn, o své vůli však nesměl zaměstnání opustit.

S rozšiřováním volebního práva se však dělníci stávali stále výrazněji politickou silou, kterou nebylo možné obcházet, a tak i v pracovněprávní oblasti můžeme registrovat posuny. Živnostenský řád **zakázal zaměstnávat v průmyslových podnicích děti mladší 10 let** a poněkud zpřísnil podmínky zaměstnávání dětí starších. Později byla možnost dětské práce ještě více omezována. Právní postavení dělníků alespoň částečně vylepšovaly také další předpisy: tzv. dělnická novela živnostenského zákona z roku 1885, která se však vztahovala jen na dělníky v živnostenských podnicích a v továrnách, zákon č. 33/1888 ř.z., zavádějící všeobecné nemocenské pojištění, zákon č. 1/1888 ř.z. o úrazovém pojištění, zákon č. 21/1895 ř.z., který upravoval nedělní a sváteční klid, a d. Spory mezi zaměstnanci a zaměstnavateli řešily **živnostenské soudy**, zřízené v roce 1869. Od roku 1870 se **přestaly považovat za trestné stávky**, když příslušná ustanovení trestního zákona (§ 479–481) zrušil koaliční zákon (č. 43/1870 ř.z.).

Právní úprava pracovních a sociálních otázek i faktické postavení dělníků se výrazně **zhoršily v době války**, kdy byl do hospodářství zaveden vojenský režim..

6.6. Řízení v civilněprávních věcech

6.6.1. Nesporné řízení a některé další typy řízení

Staré předpisy o občanském soudním řízení z josefínské doby nejdříve doplnila **úprava tzv. nesporného řízení** (*officium nobile iudicis*) v roce 1854. Jako nesporné řízení označujeme kauzy, v nichž strany vůči sobě nevystupují jako protivníci, ale sledují jistý společný zájem (projednávání pozůstalostí, poručenské a sirotčí záležitosti a d.). Soudní praxe si vynutila také samostatnou úpravu některých dalších zvláštních typů řízení – **mandátního (příkazního) řízení** v roce 1855 a **rozhodování o nepatrných (bagatelních) záležitostech** v roce 1873.

6.6.2. Občanský soudní řád a spolu s ním vydané předpisy

Nový **občanský soudní řád** vznikl až v roce 1895 (účinnosti nabyl roku 1898) spolu s **jurisdikční normou, exekučním řádem** a uvozovacími zákony k nim. Jako řada významných předpisů tohoto období napodoboval německý vzor. Opíral se o obecně přijímaný a ústavně zakotvený *princip rovnosti občanů před zákonem* a důsledně se držel už zakořeněné a také v ústavě garantované zásady *oddělení soudnictví od správy*. Soudcové vystupovali samostatně a nezávisle na jakékoliv jiné moci. Pro výkon funkce soudce se pochopitelně stále (už od doby Josefa II.) vyžadovalo odborné právnické vzdělání. I v jiných směrech pokračoval nový soudní řád v trendu nastoupeném josefínskou úpravou. Účelně kombinoval zásadu ústnosti s písemností řízení (u nejvyššího soudu se jednalo písemnou formou). Soudní řízení upravoval jako veřejné s uplatněním dispoziční a projednací zásady (podnětem k zahájení byl žalobní návrh dotčené strany a strany byly povinny obstarat si důkazy pro svá tvrzení). Důkazní řízení ovládala zásada volného hodnocení důkazů. Podle našich měřítek však řízení zůstalo značně formalizované. Soudy mohly velmi často vynášet kontumační rozsudky v neprospěch strany, která se omeškala v plnění některé své povinnosti (typicky, když se nedostavila k líčení před soudem). Zákon taxativně vypočítával přípustné důkazy a soud byl vázán souhlasným líčením skutkového stavu oběma stranami. Proti rozhodnutí se bylo možné odvolat ke druhé a případně i dovolat ke třetí instanci.

Z pramenů: Občanský soudní řád (Řízení před soudy sborovými první instance. Rozsudky a usnesení):

„§ 417: Rozsudek v písemném vyhotovení má obsahovati:

1. označení soudu a jména soudců, kteří při rozhodnutí spolupůsobili; ...;

2. označení stran podle jména (jméno i příjmení), zaměstnání, bydliště a podle postavení stran, jakož i označení jejich zástupcův a zmocněnců;

3. nález rozsudečný;

4. rozhodovací důvody, ve kterých také stručně se vylíčí sporný děj.

Rozhodovací důvody buďtež zevně odděleny od rozsudečného výroku. ...“

6.7. Zákoníky trestního práva hmotného

V neoabsolutistické éře císař nařídil vydání celé **série trestně právních předpisů**, což je jistě příznačné pro povahu doby i pro charakter tohoto politicky citlivého odvětví. Prvotním impulsem k rekonstrukci zákona o zločinech a těžkých přestupcích policejních z roku 1803 však byly **revoluční požadavky na úpravu trestního řízení** (veřejné a ústní řízení, poroty), které podnítily práce na **trestním řádu**. Jeho přijetí v roce **1850** znamenalo výrazný zásah do platného trestního zákoníku z roku 1803, který, jak víme, upravoval trestní právo procesní i hmotné, a vytvořilo příznivou situaci také pro novelizaci jeho hmotněprávních ustanovení. Vedle zmíněné kodifikace trestního procesu (1850) a ji zásadně měnící **úpravy z roku 1853**, o nichž pojednáme později, byl v roce 1852 vydán **trestní zákon** a v roce 1855 **vojenský trestní zákon**. K nim ještě můžeme přiřadit tzv. **Prügelpatent** (výpraskový nebo též obuškový zákon, č. 96/1854 ř.z.), předpis upravující řízení před správními a policejními orgány a vybavující je zároveň rozsáhlou pravomocí postihovat každé zprotivení se jejich příkazu. V podobě těchto předpisů si absolutistický režim vytvořil bič, který používal nejen k postihu kriminálních živlů, ale také na nepohodlné liberály a představitele národních hnutí. Později se rakouské orgány pokoušely kriminalizovat také pokusy o organizaci dělnického hnutí.

Postihovat tuláctví a žebrotu umožňoval **zákon o policejním dohledu** (č. 108/1873 ř.z.). Postih anarchistické činnosti se opíral o **zákon proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin** (č. 134/1885 ř.z.).

6.7.1. Trestní zákon z roku 1852 a některé pozdější předpisy s trestněprávními normami

Kořeny moderního trestního práva hmotného musíme hledat, podobně jako kořeny soukromého práva, už v **absolutistické éře**. Cestu moderně pojatého trestního práva nastoupil zákon o zločinech a jejich trestání Josefa II. a pokračoval v ní trestní zákoník z roku 1803 o zločinech a těžkých přestupcích policejních.

Revizí hmotněprávních ustanovení zákona z roku 1803 vznikl v roce 1852 **trestní zákoník** (č. 117 ř.z.), který (opět podobně jako občanský zákoník) platil po celé další námi

sledované období a pak i v Československu do roku 1950. Tento zákon, vydaný spolu s uvozovacím zákonem, se dělil do **dvou dílů**. První pojednával o zločinech, druhý o přečinech a přestupcích. Každý díl pak obsahoval obecná ustanovení a výčet jednotlivých skutkových podstat a trestů, jimiž se hrozilo za jejich naplnění. **Liberální zásady** (nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege), zákaz retroaktivity v ustanoveních uvozovacího zákona) a **pregnantní formulace skutkových podstat** se v něm prolínaly s ustanoveními, v nichž můžeme vidět **přežívání dobou překonaných institutů**, jako například široce koncipované ustanovení na ochranu panovníka a celé vládnoucí dynastie nebo používání tělesných trestů, přípustných u osob námezdně pracujících za denní nebo týdenní mzdu.

6.7.2. Vojenský trestní zákon z roku 1855

Vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech č. 19/1855 ř.z. platil **pro osoby podléhající vojenským soudům**. Obsahoval i skutkové podstaty běžných (nevojenských) deliktů, jejich naplnění však vesměs postihoval přísnějšími sankcemi. Uvozovací zákon k němu, formulačně velmi příbuzný uvozovacímu zákonu k trestnímu zákonu z roku 1852, zakotvil vedle vymezení osobní působnosti zákona také **zásadu zákonnosti** a **zákaz retroaktivity**.

Vojenský trestní zákon se vnitřně členil do pěti dílů. Do prvního dílu zákonodárce zahrnul **všeobecná ustanovení**. V druhém dílu upravil **vojenské zločiny a vojenské přečiny**, tj. zločiny a přečiny, jichž se mohli dopustit jen ti, kdo vykonali vojenskou služební přísahu, to znamená příslušníci zbraní neboli **kombatanti** (mezi ně nepatřili vojenští úředníci a vojáci zajišťující týlové služby), četníci, kteří skládali obdobnou přísahu, a váleční zajatci. Byly jimi například porušení povinnosti ve strážní službě, porušení subordinace, vzpoura, zbabělost, porušení kázně a pořádku a d. V třetím díle najdeme ustanovení o **zločinech proti válečné moci státu** (nedovolené najímání vojska, svádění nebo napomáhání k porušení vojenské přísahy, vyzvědačství), ve čtvrtém už zmíněná **ustanovení o jiných zločinech** a v pátém o **jiných přečinech**.

6.7.3. Vybrané instituty trestního zákona z roku 1852

Druhy deliktů a odpovědnost za jejich spáchání

Trestní zákon z roku 1852 označoval jednotlivé delikty jako **zločiny**, **přečiny** nebo **přestupky** a podle toho diferencoval jejich postih. Zločiny se trestaly trestem smrti nebo

žalářem, ostatní delikty mírnějšími tresty. U zločinů se vyžadovalo, aby pachatel jednal ve zlém úmyslu, tedy aby skutečně chtěl způsobit následek, který nastal. Některé přečiny a přestupky bylo možné spáchat jen z nedbalosti. Za spáchání trestného činu **nenesli odpovědnost** nedospělí (do 14 let věku), osoby duševně nemocné a zcela nepřičetní, opilí a ti, kdo jednali v nutné obraně, v krajní nouzi nebo v omylu (muselo jít o skutkový omyl a o delikty, které bylo možné spáchat jen úmyslně). **Odpovědní za spáchaný trestný čin** naopak byli vedle přímého pachatele také ti, kdo jej navedli, nadržovali mu, napomáhali mu při spáchání trestného činu nebo mu předem slíbili pomoc po spáchání skutku, případně se s ním smlouvali o podílu na zisku nebo užitku. Trestný byl také **pokus** trestného činu, přičemž se jeho nedokonání posuzovalo jako polehčující okolnost.

Polehčující a přitěžující okolnosti

Polehčující a přitěžující okolnosti zákon vymezoval u zločinů na jedné straně a u přečinů a přestupků na straně druhé dosti odlišně (připomínáme, že zákon měl dvě „obecné části“). U zločinů se považovaly za **polehčující okolnosti** vedle nedokonání zločinu věk do 20 let, bezúhonnost, svedení k činu jinou osobou, „*prudké hnutí mysli*“, dobrovolné zdržení se způsobení větší škody a způsobení nepatrné škody. Pachateli naopak **přitížilo**, když spáchal více různých zločinů nebo určitý zločin opětovně, když byl dřív trestán za stejný zločin, když jiného svedl k zločinu nebo když byl „*původcem, návodcem nebo náčelníkem*“ skupiny pachatelů.

System trestů

V systému trestů byl nejtěžší **trest smrti**, vykonávaný zásadně oběšením. Velmi citelným trestem, ukládaným stejně jako trest smrti za zločiny, byl také **žalář**. Podle podmínek výkonu se rozlišovaly dva stupně, přičemž druhý stupeň (těžký žalář) se vykonával s okovy na nohou a v samovazbě. Podle délky se dělil na doživotní a časově omezený (od 6 měsíců do 20 let). Vykonával se v zemských věznicích, jejichž některé objekty slouží vězeňským účelům dodnes. Zemské věznice fungovaly v Borech u Plzně, v Kartouzích (Valdicích) u Jičína, v Mírově na severní Moravě, v Praze (Svatováclavská věznice) a v Řepích u Prahy. Přečiny a přestupky se trestaly **pokutou, propadnutím věci, ztrátou práv a povolení, vězením, tělesnými tresty** (bití holí nebo metlou, zakázané roku 1867) nebo **vyhoštěním** z určitého místa nebo korunní země. Cizincům bylo možné uložit trest vyhoštění

ze všech zemí soustátí. **Trest vězení** ukládaný soudem mohl trvat od 24 hodin do 6 měsíců a odpykával se v okresních věznicích. Podle podmínek výkonu se podobně jako žalář dělil na dva stupně. Při druhém se vězňům ukládaly posty, byli povinni pracovat a byli izolováni v samovazbě.

Chráněné zájmy a příklady zločinů, přečinů a přestupků

Z jednotlivých **zločinů** připomeňme nejdříve ty, které **chránily představitele státu**: velezradu, archaickou ochranu císaře a jeho rodinných příslušníků (zejména zločiny „*urážení Veličenstva*“ a „*urážka údů domu císařského*“), pozdvižení a vzbouření nebo veřejné násilí. **Náboženství** chránilo ustanovení o zločinu rušení náboženství. **Proti svévoli státních úředníků** směřoval postih zneužití úřední moci. Další ustanovení prvního dílu trestního zákona chránila **život a zdraví, osobní svobodu a čest občanů** (různé případy veřejného násilí, vražda, zabití, zabití dítěte, vyhnání plodu, těžké ublížení na těle, násilné smilstvo, zprznění, nactiutrhání a d.) a **vlastnické vztahy** (krádež, zpronevěra, loupež, podvod a d.). Podle trestního zákoníku bylo možné spáchat trestné činy také tiskem (**tiskové delikty**). Proti jejich pachatelům se však postupovalo mírněji.

Přečiny a přestupky zákonodárce rozčlenil do tří skupin, t.j. na činy namířené **proti veřejné bezpečnosti** (to znamená proti veřejnému pokoji a řádu, proti veřejným zřízením a opatřením, proti opatřením ke společné bezpečnosti a proti povinnostem veřejného úřadu), **proti bezpečnosti jednotlivců** a **proti veřejné mravopovědnosti**.

6.8. Trestní řády

V souvislosti se snahou nahradit inkviziční proces procesem obžalovacím, v němž žalobcem a soudcem není tatáž osoba, se už v revoluci objevila instituce státních zástupců jako veřejných žalobců v trestních věcech (zpočátku jen ve věcech tiskových).

Porevoluční **prozatímní trestní řád z roku 1850** zaváděl ještě v duchu revolučních postulátů ústnost a veřejnost soudního řízení. V trestním procesu se uplatňovaly další moderní principy, které najdeme v revolučních požadavcích z roku 1848: zásada materiální pravdy, obžalovací zásada, volnost hodnocení důkazů a porotní rozhodování o těžkých zločinech a politických a tiskových přečinech.

Liberalní principy trestního řádu z roku 1850 však byly jen těžce slučitelné s realitou obnovujícího se absolutismu. Proto už **Silvestrovské patenty** z roku 1851 odstranily porotní soudy a veřejnost řízení.

Trestní řád z roku 1853, který rychle nahradil úpravu z roku 1850, se vrátil k písemnosti a tajnosti řízení. Ponechal jen instituci státních zástupců a ústní řízení při závěrečném přelíčení. Trestní řízení bylo zpočátku organizováno jako dvojinstanční, od roku 1855 jako trojinstanční.

Ústnost a veřejnost trestního i civilního soudního řízení, obnovení porotních soudů a obžalovací princip předvíдалa ústava z roku 1867. K principům trestního řízení, zakotveným v

trestním řádu z roku 1850, se plně přihlásil nový **trestní řád z roku 1873**. Jeho velkým nedostatkem však byl přehnaný formalismus.

6.9. Trestní řízení správní

V trestním řízení správním, tj. v řízení o trestních věcech vedeném správními (politickými) a policejními orgány, se **neuplatňovala zásada zákonnosti**, o níž se opíral trestní proces. Císařské nařízení, známé jako Prügelpatent (výpraskový patent č. 96/1954 ř.z.), obsahovalo vedle procesních ustanovení široké zmocnění pro správní a policejní orgány postihovat nerespektování jakýchkoliv úředních nařízení a trestat je citelnými tresty: pokutou, tělesnými tresty (do roku 1867) a vězením od 6 hodin až do 14 dnů. Za „*zprotivení se*“ se totiž podle rozhodnutí Nejvyššího soudního a kasačního dvora považovalo nejen útočné jednání, nýbrž každá navenek projevená neposlušnost příkazu vrchnostenské osoby (notáře, četníka, příslušníka policejní stráže, hlídače, železničního zřízence apod.). Proti rozhodnutí správních orgánů se občan mohl **odvolat k zemskému místodržitelství**. O pomoc se mohl obrátit také na **Nejvyšší správní soud**.

Z pramenů: Císařské nařízení z 20. dubna 1854 č. 96/1954 ř.z (tzv. Prügelpatent, výpraskový patent):
„§ 11. Chovallí by se kdo proti předpisům policejním na místech k veřejnému shromáždění ustanovených, jmenovitě v posluchárně nějaké, v divadle, na bále, v hospodě neb v kavárně a t. d., též na železnici, na parní lodi, ve voze poštovním a t. d. tak, že by tím pořádek a slušnost porušil, zábavu obecnstva přerušil neb jinak pohoršení učinil, nebo dopustilli by se demonstrace nějaké, kterou by se na jevo dávala nechut' k vládě nebo znevažování nařízení jejích, potrestán bude, kromě toho že bude snad vzat do vyšetřování od soudu trestního, pokutou pořádeční od jednoho až včetně do sta zlatých konvenční mince, nebo vězením od šesti hodin až do čtrnácti dnů, podle toho, která pokuta se bude viděti podlé okolností býti přiměřenější nebo více účinkující. Týčeli se to osob v § 248 zákona trestního jmenovaných, může se pod obmezenými tam ustanovenými, místo vězení nebo na místě toho, aby se vězení zostřilo, užítí také kárání na těle.
...
§ 14. Vykonávati moc trestní v příčině činů v § 11. jmenovaných, přísluší v místech, kde se nalézá zeměknížecí úřad policejní, úřadu tomuto, a kde úřadu takového není, politickému úřadu okresnímu.“
(citováno podle Zemský Věstník vládní pro království České, roč. 1854, odd. I, částka XV., str. 189)

Orientační přehled významných dat právních dějin v československém a evropském kontextu

Data	Slovenské dějiny	České dějiny	Evropské dějiny
623 (624) 643 pol. 7.-pol. 8. st.	vznik Sámovy říše	vznik Sámovy říše	Rothariho edikt arabská expanze
658 (659) 680-1018 800 kol. 830	Sámova smrt	Sámova smrt	první bulharská říše korunovace Karla Velikého
843 863 (864) 863-869? 874-885 882	připojení Nitranského knížectví k moravskému	připojení Nitranského knížectví k moravskému	Verdunská smlouva
863 (864) 863-869? 874-885 882	příchod Konstantina a Metoděje Zákon sudnyj ljudem	příchod Konstantina a Metoděje Zákon sudnyj ljudem pokřtění Bořivoje a jeho družiny	Oleg dobyl Kyjev a vytvořil první rozsáhlejší státní útvar v Rusku
906-907 2. pol. 10. st.	maďarské kmeny rozvrátily Velkomoravskou říši		Měšek I. položil základ polského státu korunovace Oty I.
962 973 993 (992) 955 987 995		zřízeno pražské biskupství Boleslavovy výsady	bitva na řece Lechu Hugo Capet francouzským králem
kon. 10. st.	začátek intenzivnějšího zakládání klášterů	vyvraždění Slavníkovců začátek intenzivnějšího zakládání klášterů	začátek Clunyjské reformy
11.-13. st. 1000 1002	Štěpán I. uherským králem		glosátoři
1. pol. 11. st. 1034-1055	Štěpánovy zákony	Vladivoj požádal Jindřicha II., aby mu udělil české království jako léno	
1039		panování Břetislava I., vrchol centralizačního úsilí raněstředověkých panovníků Břetislavova (též Hnězdenská) dekreta	
1054 pol. 11. st.		definitivní připojení Moravy k českému státu	tzv. velké schizma
2. pol. 11. st. 1063 1066 kol. 1070	Ladislavovy zákony	zřízeno biskupství v Olomouci	bitva u Hastingsu nalezena justiniánská Digesta, podnět pro recepci římského práva
1085		Vratislav pro sebe získal královskou hodnost	
1095			papež vyzval ke křížovému tažení proti vyznavačům islámu vznik prvních univerzit
12. st. zač. 12. st. 1122	Kolomanovy zákony		Wormský konkordát

1131		arcijáhenství na Moravě (pak i v Čechách)	
1189		Statuta Konrádova	
1198		zisk dědičného královského titulu Přemyslem I.	
zač. 13. st.			Tataři pronikli do východní Evropy Saské zrcadlo
1212		Zlatá bula sicilská	
1215			Magna charta libertatum, položen základ pro anglický parlament
1221		privilegium pro pražské biskupství (pražský konkordát)	
1222	Zlatá bula Ondřeje II.	imunitní privilegium pro kláštery a kostely pražské diecéze	
1225-1274			sv. Tomáš Akvinský
1231	(druhá) Zlatá bula Ondřeje II.		
1238	privilegium pro město Trnava		
pol. 13. st.	ordálová praxe, doložená ve Varadínském registu	počátek nové centralizace (překonávání feudální rozdrobenosti); vznik českého zemského sněmu, soudu a královské rady vznik zemských desek	
2. pol. 13. st.			Švábské zrcadlo
1267	(třetí) Zlatá bula – Bela IV.		
1270	městské právo Banské Štiavnice		
1271	privilegium pro spišské Němce		
1279	zákaz používání ordálů v Uhrách		
1298	zakotvení povinnosti každoročně svolávat uherský sněm		
zač. 14. st.		Rožmberská kniha	svolány Generální stavy ve Francii
1. pol. 14. st.			švédský zemský zákoník (někdy označován za nejstarší psanou ústavu na světě)
14.-15. st.			komentátoři
14.-16. st.			renesance, reformace
1300-05		Ius regale montanorum (Václavův horní zákoník)	
1308	nástup Karla Roberta na uherský trůn		
1310		nástup Lucemburků na trůn	
1322		poprvé použit termín česká koruna (Corona Regni Bohemiae)	
1337-1453			stoletá válka (1346 bitva u Kresčaku, 1429 Jana z Arku) morová epidemie (černá smrt) začátek turecké expanze
pol. 14. st.			
2. pol. 14. st.		Ordo iudicii terrae a Řád práva zemského; Práva zemská česká	
1343		zákaz účasti kněží na ordálech	
1344		zřízení arcibiskupství v Praze	
1348		založení Karlovy univerzity	
1348, 1355		ikorporační listiny	
1351	zákony Ludvíka I.		
1355		odmítnuta Maiestas Carolina	
1356		Zlatá bula Karla IV.	
1370	sepsán Zipser Wilkür		

1378	Žilinská kniha		
1378-1417			papežské schizma
1405	základní úprava postavení uherských měst		
1412	postoupení spišských měst polskému králi		
1413	Budínská kniha		
1420		Čtyři pražské artikuly	
1423		Žižkův vojenský řád	
1436		Basilejská kompaktáta základním zemským zákonem	
1438-1806			vláda Habsburků v římské říši
po 1450			vynález knihtisku
1453			pád Konstantinopole
1462-64		mírový projekt Jiřího z Poděbrad	
1471-1526		upevnění stavovské struktury českého státu	
70. (80.) léta 15. st.	Articuli iuris tavernicalis		
1485		Kutnohorská smlouva	
1486	Dekretum maius (zrušeno 1492)		
1492			Kolumbova cesta do Ameriky; završení rekonquisty
kon. 15. st.		Tovačovská kniha	říšská reforma v Německu (zřízení říšský komorní soud)
přelom 15. a 16. st.		O právech, súdech a dskách země české knihy devatery	
zač. 16. st.		Drnovská kniha	
16. st. od 16. st.			elegantní jurisprudenc prosazují se první manufaktury
1500		Vladislavská zemská zřízení	
1514	Dóžovo povstání, nevolnictví tiskem vyšlo Tripartitum	Svatováclavská smlouva	vystoupení M. Luthera
1517		Smlouva o ručnicích	
1523			
1525-26	hornické povstání		
1526	nástup Habsburků na trůn; zánik samostatného uherského královského dvora	nástup Habsburků na trůn	bitva u Moháče
1527		vznik české komory	
1528	vznik uherské komory		
1530	místodržitelská rada v Bratislavě		
1532			Constitutio criminalis Carolina; N. Machiavelli: Vladař
1534		Smlouva o hory a kovy	
1535		Zřízení markrabství Moravského o soudu zemském	
1536		Knihy práv městských Brikcího Kouřimského z Liczka	
1541		požár zničil zemské desky v Praze	
1545		Práva a zřízení markrabství Moravského (revize 1562, definitivní podoba 1604)	
1546-47		první protihabsburské povstání	Šmalkaldská válka
1548		zřízení apelační soud	
pol. 16. st.	Ilosvayho sbírka		
1553	Quadripartitum		
1555			Augsburský mír
1562		překlad Justiniánových Institucí do češtiny	

1563 1564		Zřízení opolsko-ratibořské nejdůkladnější přepracování Vladislavských zemských zřízení (předtím i 1530 a 1549)	
1565 1566			rakouský Maxmiliánův horní řád protikatolické bouře v Nizozemí, začátek boje za náboženskou svobodu a politickou nezávislost
1573 1575 1579	Česká konfese	Zemské zřízení těšínské	
1584	sbírka dekretů pořízená L. Mosocsym a M. Telegdym	Koldínův zákoník (Práva městská království Českého)	
1598 17.-18. st.			Nantský edikt souběžně usus modernus pandectarum a přirozenoprávní škola
1604 1608 1609 1613 1614	začátek Bočkajova povstání Palatinské články	Rudolfův majestát	
1618-48 1618-20 1619 8. 11. 1620 1621 1627	povstání Gabriela Bethlena	české stavovské povstání Konfederace zemí České koruny bitva na Bílé hoře zrušena utrakvistická konzistoř Obnovená zřízení zemská pro království České	Romanovci na ruském trůně francouzský král přestal svolávat generální stavy třicetiletá válka
1628		Obnovená zřízení zemská pro markrabství Moravské	Prosba o právo (Petition of Right)
1635 1637	založena Trnavská univerzita	ztráta Horní a Dolní Lužice postátnění krajské správy na Moravě	
1640		Dodatky a vysvětlivky (Novellae et declaratoriae) pro Království české	začátek anglické revoluce (do 1660)
1644-45 1648 1650	povstání Jiřího I. Rákoczyho	Dodatky a vysvětlivky (Novellae et declaratoriae) pro Markrabství moravské	Vestfálský mír
1651 1654 1656		směnečný řád berní rolla	Constitutio criminalis Ferdinanda
1660 1661	právníká akademie v Prešově		nástup Ludvíka XIV. na francouzský trůn
1666 1679		komerční kolegium	Habeas Corpus Act
1680 1683 1687	prešovská jatka; dědičnost trůnu v habsburském rodě	první robotní patent	porážka Turků před Vídní
1688-89			„slavná revoluce“ v Anglii (1689 Bill of Rights)

1691 1696 kon. 17.- zač 18. st. 1701 1703	Explanatio Leopoldina Corpus iuris Hungarici začátek povstání Františka II. Rákoczyho		osvícenský absolutismus Petra I. a Kateřiny II. v Rusku Pruské království
1701-13 1707/1708 1711 1713 20. léta 18. st. 1720	szátmárský mír Novum Tripartitum	trestní zákoník Josefa I. (CCJ)	válka o španělské dědictví Pragmatická sankce
1723	schválení Pragmatické sankce; převzetí Maxmiliánova horního řádu soudní reforma	Pragmatická sankce českým zemským zákonem	
1731 1739 1740-63 1740-90 1742	éra osvícenského absolutismu	generální cechovní patent cechovní artykuly éra osvícenského absolutismu odstoupení podstatné části Slezska	války o rakouské dědictví
1748			Ch. L. Montesquieu: O duchu zákonů
1749		Haugwitzova reforma (zánikla české dvorská kancelář, zřízeno Directorium in internis a Oberste Justizstelle)	
1751		v čele českých krajů jediný hejtman	začátek vydávání Encyklopedie
1753		apalační soud pouze zemským orgánem	
1762		Spojená česko-rakouská dvorská kancelář	
1764		vznik zemských gubernií v Čechách a na Moravě	C. Beccaria: O zločinech a trestech
1766		osnova tereziánského občanského zákoníku (Codex Theresianus)	
1767 1768	urbariální patent	trestní zákoník Marie Terezie (CCT)	dělení Polska
1772, 1793, 1795 1776			vyhlášení nezávislosti britských kolonií v Sev. Americe
1775		rolnické povstání a tereziánský robotní patent povinná školní docházka všeobecný školský řád	
1777	přeložení trnavské univerzity do Budína; Ratio educationis	biskupství v Olomouci povýšeno na arcibiskupství; zákaz používat torturu	
1780 a 1790		zavedeny celostátní úřední sbírky zákonů	
1780 1781		dvorská duchovní komise patent o zrušení nevolnictví; toleranční patent;	

1783		civilní soudní řád; tzv. konduita pro státní úředníky	
1784		soudní reforma; česko-rakouský směnečný řád	
1784-87		rozšíření působnosti Koldínova zákoníku pro poddané;	
1785	zrušení nevolnictví	manželský patent regulace magistrátů	J Watt zdokonalil parní stroj
1786		zřízeno pražské policejní ředitelství	
1787	trestní zákoník Josefa II.	patent o dědické posloupnosti; první díl občanského zákoníku	
1788		trestní zákoník Josefa II.;	
1789		tzv. manipulační instrukce pro krajské úředníky	
1794	vytvoření dvou společností tzv. uherských jakobínů	trestní řád berní a urbaniální patent	začátek Velké francouzské revoluce a Deklarace práv člověka a občana polské povstání (T. Kościuszko)
1. pol. 19. st.		éra policejního absolutismu	
19. st.			historická právní škola
1800	vydání Planum tabulare		
1802		reforma výkonných orgánů (definitivní oddělení ústřední politické, finanční a soudní správy)	
1803		zákoník o zločinech a těžkých přestupcích policejních	
1804	vznik rakouského císařství	vznik rakouského císařství	Francie císařstvím francouzský občanský zákoník (CC)
1806		ustavena státní rada	zánik Svaté říše římské národa německého
1811		Všeobecný občanský zákoník (ABGB)	
1814		ustavena panovníkova konferenční rada (1836 státní konference)	
1814-15			Vídeňský kongres (ustaven Německý spolek, Svatá aliance)
1819		zavedeny úřední sbírky právních předpisů pro jednotlivé země	
1825	svolání uherského sněmu (po 12 letech)		první železnice
1830			červencová revoluce ve Francii
1843	osnova trestního zákona		
1848-49			revoluce ve Francii, německých a dalších zemích
březen 1848	uherský sněm schválil tzv. břežnovou bratislavskou ústavu	schůze ve Svatováclavských lázních; slib zavedení konstitučního režimu; ve Vídni zřízena kolegiální ministrská rada	
duben 1848	císař sankcionoval ústavu	kabinetní list jako odpověď na druhou pražskou petici; dubnová (Pillersdorfova) ústava	
květen 1848	Žiadosti slovenského národa	císařova proklamace svolání	

konec května - leden 1848		ústavodárného sněmu zasedání moravského zemského sněmu	
zač. června 1848	účast slovenských činitelů na Slovanském sjezdu	Slovanský sjezd	
12. 6. 1848 od července 1848		vypuknutí povstání v Praze jednání říšského shromáždění (Konstituanty)	
7. 9. 1848		patent o zrušení poddanství	
16.9.1848 19.9.1848	vznik Slovenské národní rady vyhlášení slovenské samostatnosti		
2.12.1848	uherským sněmem neuznaný nástup Františka Josefa I na trůn	František Josef I. císařem	
4. 3. 1849	oktrojována březnová (Stadionova) ústava	oktrojována březnová (Stadionova) ústava	
7. 3. 1849		rozehnutí říšského shromáždění v Kroměříži	
19.3.1849 14.4.1849 13.8.1848 1849	Slovenský prosbopis vyhlášení nezávislých Uher bitva u Világose národnostní zákon;		
	zavedeny vojensko-civilní distrikty; zřízení četnictva s celorakouskou působností	Stadionova koncepce politické správy; provizorní obecní zákon; zřízení četnictva s celorakouskou působností;	
1849-50 1850		nová organizace soudnictví prozatímní trestní řád; směnečný řád	obnovení Německého spolku
srpen 1851	zřízení Nejvyšší soudní a kasační dvůr zavedení bezvýhradné odpovědnosti ministrů panovníkovi	zřízení Nejvyšší soudní a kasační dvůr zavedení bezvýhradné odpovědnosti ministrů panovníkovi	
1851 1852	silvestrovské patenty trestní zákoník spolkový patent	silvestrovské patenty trestní zákoník spolkový patent	
1853 1854	tiskový řád trestní řád Prügelpatent; horní řád	tiskový řád trestní řád Prügelpatent; horní řád	začátek Krymské války (do 1856)
1855	vojenský trestní zákoník	vojenský trestní zákoník; zavedení Bachovy koncepce politické správy (okresní úřady)	
	notářský řád; uzavřen konkordát se Svatou stolicí	notářský řád; uzavřen konkordát se Svatou stolicí	
1859	svolání rozmnožené říšské rady	svolání rozmnožené říšské rady; nový obecní řád; živnostenský řád	
1859-67 1860	Říjnový diplom	policejní ministerstvo Říjnový diplom; zřízeno státní ministerstvo	
1861	Judexkuriální konference; únorová (Schmerlingova) ústava; Memorandum slovenského	volební právo do zemských sněmů; únorová (Schmerlingova) ústava	sjednocení Itálie; zrušení nevolnictví v Rusku, pak další reformy

	národa; svolání a rozpuštění uherského sněmu		
1862		zákon o svobodě osoby a zákon na ochranu domovního práva	
1862-64		říšský obecní zákon a na něj navazující zemské zákony	
1862 (1963)		tiskový zákon (novelizován 1984)	
1863	vznik Matice slovenské	obchodní zákoník; zákon o domovském právu	
1863-79		politika pasivní rezistence	
1855	suspendování ústavy a svolání uherského sněmu		
1866		prusko-rakouská válka	
1867	schválení demise Ferdinanda V. rakousko-uherské vyrovnání	společovací zákon, shromažďovací zákon	Severoněmecký spolek
1868	národnostní zákon	prosincová ústava zákon o zřízení politických správních úřadů; květnové zákony; Česká deklarace; reorganizace rakouské armády a všeobecná branná povinnost	
1869		zřízení Říšský soud a živnostenské soudy	
1870	Nejvyšší účetní a kontrolní dvůr; municipální zákon	koaliční zákon	
1871		Fundamentální články	sjednocení Německa
1873		zavedení přímých voleb do říšské rady; trestní řád	
1874		druhá série květnových zákonů	
1875	zrušena Matica slovenská; obchodní zákon; směnečný zákon		ústava Francouzské republiky
1876	správní výbory v municipiích	zřízení Nejvyšší správní soud; zákon o četnictvu	
1878	trestní zákon	založena „Československá“ sociálně demokratická strana	berlínský kongres; zákon proti socialistům v Německu
1789	zákon o přestupcích		
1880	uherská Všeobecná dělnická strana	jazyková nařízení	
1881	úprava exekučního řízení; zřízena úřední sbírka zákonů; rozhodnutí plenárních zasedání kurie získala obecnou závaznost		
1882			Trojspolek
1890	Uherská sociálně demokratická strana	punktace	
1894	manželský zákon		
1895		zákon o četnictvu; jurisdikční norma, soudní řád a exekuční řád	
1896	zákon o trestním řízení	zákon o soudní organizaci	Německý občanský zákoník (BGB)
1897	u každé sedrie zavedeny poroty		
1904			„srdečná dohoda“ V. Británie a Francie
1905			revoluce v Rusku

1907	Apponyiho školské zákony	zrušení kurií pro volby do říšské rady	
1911	občanský soudní řád		
1912	prováděcí zákon k soudnímu řádu; Výjimečná opatření pro případ války	branný zákon	první balkánská válka (do 1913)
1913		anenské patenty	druhá balkánská válka
1914-18			první světová válka
1914, 1915, 1916		novely občanského zákoníka	
1916	císař a uherský král Karel I.	císař a český král Karel I.	

Výběr z literatury

Právněhistorické učební texty:

- ADAMOVIČ, K.: Dějiny soukromého práva ve střední Evropě. Praha, 2001
ADAMOVIČ, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Praha, 2000
BAXA, B.: Dějiny práva na území Republiky československé. Brno, 1935
BAXA, B.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě do roku 1848. Brno, 1926
BÍLÝ, J. L.: Právní dějiny na území ČR. Praha, 2003
ČÁDA, F.: Povšechné české dějiny právní. Praha, 1912-21
ČELAKOVSKÝ, J.: Povšechné české dějiny právní. Praha, 1900
Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945. I. (1918-1945), Bratislava, 1973
JIREČEK, H.: Slovanské právo v Čechách a na Moravě. I.-III., Praha, 1863-72
KADLEC, K.: Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Praha, 1928
KADLEC, K.: Přehled ústavních dějin Moravy. Praha, 1926
KAPRAS, J.: Právní dějiny země Koruny české. I.-III., Praha, 1913-37
KAPRAS, J.: Přehled právních dějin země České koruny. I., II., Právní prameny a dějiny státního zřízení do roku 1848. Praha, 1930
MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha, 1997
MALÝ, K., SIVÁK, F.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1918. Praha, 1988
URFUS, V.: Historické základy novodobého práva soukromého. Praha, 1994
VANĚČEK, V.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. Praha, 1975
VANĚČEK, V.: Malé dějiny státu a práva v Československu. Praha, 1947
VANĚČEK, V.: Krátké dějiny státu a práva v Československu. Praha, 1955
VIETOR, M.: Dějiny státu a práva ČSSR. Bratislava, 1963
VLČEK, E.: Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. Brno, 1993

Publikované právní památky, dokumenty a sbírky dokumentů

- /Das/ allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Wien, 1892
BYDŽOVSKÝ, Marek z Florentina: Svět za tří českých králů. Praha, 1987
Constitutio Criminalis Theresiana. Graz, 1993 (reprint s doslovem E. Foreggera)
ČÁDA, F.: Kniha Tovačovská - základy jejího textu. In: Studie o rukopisech, 1970
Černá kniha města Velké Bíteše. Brno, 1979
Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově. Uherské Hradiště, 1970
České a československé dějiny. III. Dokumenty a materiály. Praha, 1992
SCHEY, J.: Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Wien 1899
Jednání sněmů moravských v letech 1835-1948. Brno, 1906
Jireček, H.: M. Viktorína ze Všehrd O právech země české knihy devatery, vydání nové. Praha, 1874
Justitia. Soustavná sbírka rozhodnutí I., Všeobecný zákoník obchodní. Bratislava (1936)
Kniha Drnovská. Brno, 1868
Kniha Rožmberská. Praha, 1872
Knihy smolné. Hradec Králové, 1969
Kosmova kronika česká. Praha, 1972
Kronika tak řečeného Dalimila. Praha, 1977
Kroniky doby Karla IV. Svoboda, Praha, 1987
LOHSING, E.: Österreichisches Strafprozessrecht in systematischer Darstellung. Graz – Wien, 1912
Minulost našeho státu v dokumentech. Praha, 1971
MENDL, B.: Tak řečené norimberské právo v Čechách. Praha, 1938
Moravské sněmování roku 1848-49. Úvod J. Dvořák. Telč, 1898
Naše národní minulost v dokumentech. Praha I., 1954
Nejstarší legendy přemyslovských Čech. Vyšehrad, Praha, 1969

Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká. Úvod a poznámky F. Čáda. Praha, 1930

Patent císařský a nový soudní řád trestní daný dne 29. července 1853. Praha, 1862

Pokračovatelé Kosmovi. Svoboda, Praha, 1974

Prameny k dějinám státu a práva v Československu. Uspořádali V. Vaněček, K. Malý ad., Praha, 1977

Řád živnostenský. I., Praha, 1926

SIXT z Obersdorfu: O pokoření stavu městského léta 1547. Praha, 1950

SKÁLA ze Zhoře, P.: Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře. Praha, 1984

SIVÁK, F., KLIMKO, J.: Dokumenty k dějinám státu a práva na území ČSSR. I., II., Bratislava 1974

Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Praha, 1958

Soustavný přehled literatury a judikatury české nových justičních zákonů se týkající. Tábor, 1900

/Das/ Strafgesetz. Wien, 1888

VANĚČEK, V., MALÝ, K.: Prameny k dějinám státu a práva v Československu. Praha, 1977

VAŠICA, J.: Literární památky epochy velkomoravské 863-885. Vyšehrad, Praha, 1996

VAVŘINEC z Březové: Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic. Praha, 1979

VESELÝ, Z.: Dějiny českého státu v dokumentech. Praha, 1994

Zákon o četnictvu království a zemí na říšské radě zastoupených i nařízení vykonávací, pak ustanovení organická a instrukce služební pro tento obor. Kroměříž, 1918

Za právo a stát 1848-1918. Praha, 1928

Z deníků moravského politika v éře Bachově (Egbert Belcredi 1850-1859). Brno, 1976

Ze starých letopisů českých. Svoboda, Praha, 1980

Ze zpráv a kronik doby husitské. Svoboda, Praha, 1981

/Die/ Zivilprozess- Ordnung und Jurisdictionsnorm. Wien, 1896

Zákon obecní. Brno, 1884

Ostatní literatura

Antologie české právní vědy. Praha, 1993

BAXA, B.: Sněm Království českého. Praha

BECCARIA, C.: Über Verbrechen und Strafen. Wien, 1876

BOHUSLAV, J. V.: Rukověť života spolkového. Praha, 1901

BOUČEK, V.: Proč se domáháme reformy práva manželského? Praha, 1906

ČÁDA, F.: K osobní exekuci podle českého práva zemského. I. Praha, 1920

Česká politika. I.-III. Praha, 1906-09

Československá vlastivěda. Díl II, Dějiny. Sv.I.,II. Praha, 1963, 1969

Československá vlastivěda. V. Stát. Praha, 1931

Dějiny Československa v datech. Praha, 1986

Dějiny Moravy I. Sředověká Morava. Brno, 1991

DOBIŠ, P. G.: Od praveku po pád Velkomoravské říše. Bratislava, 1993

DVOŘÁK, J.: Moravské sněmování roku 1848-49. Telč, 1898

DVOŘÁK, L.: Podstata a význam českého státního práva. Praha, 1897

DVOŘÁK, R.: Dějiny markrabství moravského. I., II., Patria (přetisk původního vydání z roku 1906)

FEJTÖ, F.: Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakouska-Uherska. Praha, 1998

FLODR, M.: Brněnské městské právo. Brno, 2001

GALANDAUER, J.: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady. Praha, 1988

HARNA, E., FIŠER, R.: Dějiny českých zemí. I., II. Praha, 1995, 1998

HAVLÍK, L. E.: Kronika o Velké Moravě. Jota, Brno, 1992

HERRMANN, E.: O směnkách. Praha, 1892

Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.-18. století. Studia historica XXXVI. Praha, 1989

Historie a současnost veřejné správy. Sborník příspěvků z vědecké konference. Brno, 1993

HOBZA, A.: Poměr mezi státem a církví. Jeho vývoj a přítomný stav. Praha, 1919

HOBZEK, J.: Majestas Carolina a římské právo. Praha, 1931

HYE, H. P.: Das politische System in der Habsburgermonarchie. Praha, 1998

JANÁČEK, J.: Nástup Habsburků na český trůn. Melantrich, Praha, 1986

JANÁČEK, J.: Pád Rudolfa II. MF, Praha, 1973

JANÁČEK, J.: Valdštejnova smrt. MF, Praha, 1970

JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z.: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Praha, 1989

JAN, L.: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy. MU a MM, Brno, 2000

KADLEC, J.: Přehled českých církevních dějin. I.,II., Praha, 1991

KALISTA, Z.: Stručné dějiny československé. Praha, 1947

KALOUSEK, J.: České státní právo. Praha, 1892

KALOUSEK, J.: O staročeském právě dědickém a královským právě odúmrtím na statcích svobodných v Čechách i v Moravě. Praha, 1894

KAMENÍČEK, F.: Zemské sněmy a sjezdy moravské, jejich složení, obor působnosti a význam ... I.-III., Brno, 1900, 1902, 1905

KAPRAS, J.: Český stát a centralizace zemí habsburských. Český čtenář. Praha, 1918

KÁRNÍK, Z.: Habsburk, Masaryk či Šmeral? Socialisté na rozcestí. Praha, 1968

KASERER, J.: Handbuch der österreichischen Justizverwaltung. I., Wien, 1882

KLABOUC, J.: Staré české soudnictví /Jak se dříve soudovalo/. Praha, 1967

KLÍMA, A.: Češi a Němci v revoluci 1848-1849. Praha, 1994

KOČÍ, J.: České národní obrození. Praha, 1973

KRÁLÍK, O.: Labyrint dávných dějin českých. Vyšehrad, Praha, 1970

KRÁLÍK, O.: Šest legend hledá autora. Praha, 1966

KRČMÁŘ, J.: Právo občanské. I. Výklady úvodní a část všeobecná. Praha, 1927

KRČMÁŘ, J.: Základy přednášek o právu občanském. Právo oblihační. Praha, 1926

Kroměřížský sněm 1848-1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Sborník příspěvků. Kroměříž, 1998

KRYŠTŮFEK, J.: Dějiny naší doby. I.-III., Praha, 1902-1911

KUČERA, K., MALÝ, K.: Právněhistorická bibliografie. Praha, 1974

K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu. Sborník z mezinárodní konference. Praha, 1984

LNĚNÍČKOVÁ, J.: České země v době předbřeznové 1792-1848. Praha, 1999

LOHSING, E.: Österreichisches Strafprozeßrecht in systematischer Darstellung. Graz und Wien, 1912

MACEK, P., UHLÍŘ, L.: Dějiny policie a četnictva. I. Praha, 1997

MALÝ, K.: České právo v minulosti. Praha, 1995

MALÝ, K.: Trestní právo v Čechách v 15. -16. století. Praha, 1989

MALÝ, K.: Vývoj správní organizace v Československu od nejstarších dob do roku 1945. Praha, 1969

MARKOV, J.: Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.-XVII. století. Praha, 1967

MASARYK, T. G.: Česká otázka. Naše nynější krize. Praha, 1990

Městské právo v 16. – 18. století v Evropě. Sborník. Praha, 1982

Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR (materiály ze sekce dějin státu a práva). Praha, 1981

MEZNÍK, J.: Čechy a Morava ve 14. století. Praha, 1991

OTT, E.: Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního. II., Praha, 1898

PALACKÝ, F.: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha, 1921

PALACKÝ, F.: Radhost. III., Praha, 1973

PEKAŘ, J.: Dějiny československé. Praha, 1991

PEKAŘ, J.: O smyslu českých dějin. Praha, 1990

PEKAŘ, J.: Postavy a problémy českých dějin. Praha, 1970

PEKAŘ, J.: Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným. Praha, 1914

PETRÁŇ, J.: Staroměstská exekuce. MF, Praha, 1971

PIENCZYKOWSKI, V.: Der Verwaltungsgerichtshof im Lichte der österreichischen Staatsidee. Wien, 1904

Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi. Praha, 1975

PODIVEN: Češi v dějinách nové doby. Praha, 1991

Praktický advokát. I., II. /red. E. Benda/, Praha

PRAŽÁK, J.: Rakouské právo veřejné. Díl I.: Právo ústavní. Část I.-IV., Praha, 1895, 1901, 1898, 1899

PRAŽÁK, J.: Rakouské právo veřejné. Díl II.: Právo správní. Praha, 1905

Pražské arcibiskupství 1344-1994. Sborník statí. Praha, 1994

PRUŠÁK, J.: Rakouské právo trestní. Díl všeobecný. Praha, 1912

Přehled dějin Československa. Redakce J. Purš, M. Kropilák. I.,II., Praha, 1980, 1982

RÁDL, E.: Válka Čechů s Němci. Praha, 1993 (1. vydání 1928)

RAUSCHER, R.: Dědické právo podle českého práva zemského. Bratislava, 1922

RAUSCHER, R.: O nálezech zemského soudu českého v XVI. století. Praha, 1923

RAUSCHER, R.: O vzniku popravců a opravců. Lwów, 1930

RAUSCHER, R.: Usmrcení člověka v českém právu zemském. Bratislava, 1927

RAUSCHER, R.: Zemské míry na Moravě. Praha, 1919

RANDA, A.: Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém. Praha, 1922

RIEGER, B., KADLEC, K.: Říšské dějiny rakouské. Praha, 1912

ROUBÍK, F.: K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1577-1749. In: Sborník archivních prací XIX, 1969

ROUBÍK, F.: K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790. In: Sborník archivních prací XIX, 1969

ROUBÍK, F.: Český rok 1848. Praha, 1931

SEALSFIELD, Ch.: Rakousko, jaké je. Praha, 1992

SCHELLE, K.: Bibliografie právních dějin Moravy 1945-1990. Brno, 1992

SCHELLE, K.: Dějiny veřejné správy v letech 1848-1948. Praha, 2002

SCHELLE, K.: Organizace veřejné správy v letech 1848-1948. Brno, 1993

SCHELLEOVÁ, I., SCHELLE, K.: Vývoj kodifikace občanského práva. Brno, 1993

Slovník veřejného práva. I.-V., Praha-Brno, 1929-48

SUM, A.: Repetitorium aus dem Verwaltungsrechte. 1908

ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbřeznové. In: Sborník archivních prací XVIII, 1968

ŠOLLE, V.: Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích. In: Sborník archivních prací, XVIII a XXI, 1968 a 1971

Soudce smluvený v Chebu. Sborník materiálů přednesených na sympoziu k 550. výročí. Cheb

SPĚVÁČEK, J.: Karel IV. (Život a dílo). Svoboda, Praha, 1979

SPĚVÁČEK, J.: Král diplomat (Jan Lucemburský 1296-1346). Panorama, Praha, 1982

SPĚVÁČEK, J.: Václav IV. 1361-1419. Svoboda, Praha, 1986

ŠOLLE, Z.: České země v období rozmachu kapitalismu a nástupu imperialismu (1868-1918). Praha, 1956

TOMEK, V. V.: Děje království českého. Praha, 1885

TOUŽIMSKÝ, J. J.: Na úsvitě nové doby. Dějiny roku 1848 v českých zemích. Praha

TŘEŠTÍK, D.: Počátky Přemyslovců. Praha, 1981

TŘEŠTÍK, D.: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Praha, 2002

URBAN, O.: Česká společnost 1848-1918. Praha, 1982

URBAN, O.: České a slovenské dějiny do roku 1918. Praha, 2000

URBAN, O.: František Josef I, Praha, 1991

URBAN, O.: Kroměřížský sněm. Praha, 1998

URFUS, V.: 19. 4. 1713. Pragmatická sankce. Rodný list podunajské monarchie. Havran, Praha, 2002

URFUS, V.: O právní úpravě manufakturní výroby u nás v 18. století. In: Právněhistorické studie 1, 1955

URFUS, V.: Stát a církve v návrhu na revizi zemského zřízení v Čechách v první třetině 18. století. In: Právněhistorické studie 23, 1979

URFUS, V.: Zdomácnění šekového práva a počátky práva obchodního. Praha, 1959

VÁLKA, J.: Dějiny Moravy. I., II. Brno, 1991, 1996

VÁŇA, Z.: Objevy ve světě dávných Slovanů. Praha, 1977

VANĚČEK, V.: České právnictví za kapitalismu. Praha, 1953

VALENTA, A.: Politické dějiny českých zemí a habsburské monarchie 1848-1914. Hradec Králové, 2002

Velké kodifikace. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Praha, 1989

VESELÝ, F. X.: Všeobecný slovník právní. I.-V., Praha, 1896-1899

VOČADLO, J.: Český právník. I. Naučení o dělání listin, smluv, pak podání v záležitostech politických, obecních a živnostenských s potřebnými formuláři. Praha, 1862

VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Formování české občanské společnosti ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století. Praha, 1993

Vývoj družstevnictví na území ČSFR. Praha, 1992

WANDYCYZ, P. S.: Cena svobody. Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Praha, 1998

ZIGEL, F.: Slovanské právo. Praha, 1912

ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí. Praha, 1997